

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EYLEMLER ÜZERİNE BİR ÇOK
ANLAMLILIK İNCELEMESİ**

DOKTORA TEZİ

CEREN SELVİ

HAZİRAN, 2019

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EYLEMLER ÜZERİNE BİR ÇOK ANLAMLILIK
İNCELEMESİ**

CEREN SELVİ

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE

SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

HAZİRAN, 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Enstitü Müdür V.

Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Mete TAŞLIOVA

Bölüm Bşk. V.

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN

Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Jüri Başkanı) (OÜ)

Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN (Danışman) (AYBÜ)

Prof. Dr. Musa ÇİFCİ (UÜ)

Doç. Dr. Akartürk KARAHAN (AYBÜ)

Dr. Öğr. Üy. Hülya GÖKÇE (AYBÜ)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Ceren SELVİ

İmza:

ÖZET

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİR ÇOK ANLAMLILIK İNCELEMESİ

Selvi, Ceren

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN

Haziran 2019, 274 sayfa

Türkiye Türkçesi, Türkçenin Özellikle Cumhuriyetten beri süregelen önemli bir yazı koludur. Bu yazı dili üzerinde özellikle son yıllarda yapılan tezler ve araştırmalar dilbilimin önemli alanları ile ortak yapılmaya başlanmıştır. Biz de bu çalışmamızda Türkiye Türkçesi yazı dilinde var olan eylemleri dilbilimin önemli bir kolu olan çok anlamlılık açısından ele aldık. Çokanlamlılık, Türkçe Sözlük'te “Bir kelimenin birçok anlam bildirme niteliği” olarak tanımlanmaktadır. Ele alınan çalışmaların genelinde ise, bir gösterge yani sözcüğün birbiri ile ilişkili birden fazla anlama sahip olması şeklinde ele alınmıştır. Çalışmaların üzerinde durduğu temel nokta ise, çok anlamlılığın bağlam içerisinde belirlendiği ve oluştuğudur. Bu çalışmanın temel noktası da bağlamdır.

Çalışmaya başlarken öncelikle doküman analizi yapılmıştır. Eylemlerin tespiti için seçilen eserlerin ilk baskıları taranmıştır. Eserler içerisinde eylemleri tespit etmek için {-An}sıfat-fiil eki seçilmiştir. Çünkü {-An}sıfat-fiil eki, eylemlerin kullanım sıklıklarının belirlenmesinde açık ve net sonuçlar vermektedir. İkinci olarak da, {-An}sıfat-fiil eki aynı zamanda kelime grupları ve yan cümlecik oluşturma karakterine sahiptirler. Çalışmamızda edebi dilin kullanıldığı 11 eser içerisinde geçen eylemler ele alınmıştır. Bu eserler 1910 yılından itibaren her on yıllık dilimler içerisinde seçilmiştir. Eserlerde yer alan fiiller {-An}sıfat-fiil eki taranarak tespit edilmiş ve orta sıklığa sahip 52 eylem ele alınmıştır. Bu 52 eylem içerisinde 37 eylemde Türkçe Sözlük'te olmayan yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, dilde var olan ancak kullanıldığı bağlama (context) göre değişebilen anlam farklılıklarının ortaya konulması ve sözlükte yer almayan ancak dilde kullanılan anlamların tespit edilmesidir. Daha sonra elde edilen malzeme çok anlamlılık

başlıklarına göre incelenmiştir. Sonuç olarak yapılan çalışmadan elde edilen malzeme değerlendirilmiştir ve çalışmanın alana olan katkısı açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, çokanlamlılık, bağlam, Türkiye Türkçesi, Türkçe Sözlük.

ABSTRACT

POLYSEMY REVIEW OF THE TURKEY TURKISH

Selvi, Ceren

Ph.D., Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN

June 2019, 274 pages

Turkey Turkish, writing is an important lever ongoing since the Turkish Republic Preview. Theses and researches on this written language, especially in recent years, have started to be made in common with the important fields of linguistics. We also has an important branch of linguistics that studies the actions that Turkey has in the Turkish written language discussed much in terms of significance. Polymorphism is defined in the Turkish Dictionary as ği the qualification of a word to express many meanings ”. In the studies in general, it is considered as an indicator that the word has more than one meaning related to each other. The main point that the studies emphasize is that polygamy is determined and formed in context. The main point of this study is the context.

At the beginning of the study, document analysis was performed. The first editions of the selected works for the detection of the actions were scanned. {-An} adjective-verb suffix was chosen to identify actions from the works. Because the adjective-verb suffix {-An} gives clear results in determining the frequency of use of actions. Secondly, the adjective-verb suffix {-An} also has the character of word groups and clauses. In our study, the actions in 11 works using literary language were discussed. Since 1910, these works have been selected from every ten-year period. The verbs in the works were determined by scanning the adjective-verb suffix {-An} and 52 actions with medium frequency were discussed. Of these 52 actions, 37 had new meanings that were not in the Turkish dictionary.

The main aim of the study is to reveal the meaning differences that exist in the language but can change according to the context in which it is used and to determine the meanings that are not included in the dictionary but are used in the language. Then, the material obtained was examined according to the titles of multi-meaning. As a result, the

material obtained from the study was evaluated and the contribution of the study to the field was explained.

Key words: Semantics, polysemy, context, Turkey Turkish, Turkish Dictionary.

İTHAF

Yol arkadaşım Yekta ve yol ışığım oğlum Mustafa Noyan'a...

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında hiçbir desteğini esirgemeyen değerli danışmanım ve hocam Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN'a; teze başladığımız günden beri desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Erdoğan BOZ'a; Prof. Dr. İbrahim TÜZER'e; Doç. Dr. Nihal ÇALIŞKAN'a; Doç. Dr. Akartürk KARAHAN ve değerli eşi Gökhan KARAHAN'a, Prof. Dr. Ayşe DEMİR ve Dr. Öğr. Üy. Hülya GÖKÇE hocalarıma; bu zorlu yolda benimle birlikte sabrını daima koruyan aileme; desteğini hiçbir zaman esirgemeyen dostlarıma; desteği ile hep yanımda olan değerli dostum Arş. Gör. Emine TERZİ'ye, benimle birlikte gece gündüz demeden sabreden, emek veren, yorulan, desteğini hep omuzlarımda hissettiğim değerli eşim Yekta Selvi ve hayatımıza girdiği günden beri yolumuza ışık ve umut olan Mustafa Noyan Selvi'ye sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışma, TÜBİTAK'ın 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı tarafından desteklenmiştir. Tübitak'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İTHAF	viii
TEŞEKKÜR	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvi
KISALTMALAR.....	xix
TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI	xx
1. Bölüm: GİRİŞ	1
1.1. ÇALIŞMANIN AMACI-KAPSAMI-YÖNTEMİ	1
1.1.1. Çalışmanın Amacı.....	1
1.1.2. Çalışmanın Kapsamı.....	1
1.1.3. Çalışmanın Yöntemi.....	2
1.2. GİRİŞ.....	5
1.2.1. Dil-Anlam İlişkisi.....	5
2. SÖZCÜK NEDİR?.....	5
3. SÖZ VARLIĞI	6
3.1. Söz Varlığının Ölçütleri	6
3.2. Türkçenin Tarihsel Söz Varlığı.....	8
3.3. Türkçede Yeni Söz Kazanma Yolları.....	8
3.3.1. Türetme Yöntemi	9
3.3.2. Derleme Yöntemi	9
3.3.3. Tarama Yöntemi.....	9
3.3.4. Birleştirme Yöntemi	10
4.SÖZLÜKBİRİM/SÖZLÜKBİLİM/SÖZLÜKSEL ALAN	10
5. EDİMBİLİM.....	11
6. KAVRAM ALANI KURAMI	12
7. NOAM CHOMSKY VE ÜRETİCİ DÖNÜŞÜMLÜ DİLBİLGİSİ.....	13
8. YAPISALCI DİLBİLİM	15
8.1. Dilsel Değer	17

8.2. Dil-Söz Kavramları	17
8.3. Dizge/Yapı.....	20
8.4. Yatay (Dizimsel) Bağntı/Düşey (Dizisel, Çağrışımsal) Bağntı.....	21
8.5. Dilin Nedensizliği İlkesi.....	22
8.6. Dilin Değişebilirliği ve Değişmezliği İlişkisi	23
8.7. Çizgisellik	24
8.8. Çiftklemlilik	25
9. OGDEN VE RİCHARDS KURAMI	25
10. GÖSTERGEBİLİM.....	26
10.1. Gösterge.....	28
10.2. Gösterge Türleri	32
11. ANLAM NEDİR?	33
11.1. Anlamlandırma.....	34
11.2. Anlam Birimi	34
11.3. Anlam Birimcik.....	35
12. ANLAMBİLİMİN TARİHÇESİ	36
13. ANLAMBİLİM NEDİR?	37
13.1. Anlamsal Alan	41
13.2. Bağlam ve Anlam.....	42
13.3. Düz/Temel ve Yananamlar	44
13.4. Eşadlı Sözcükler.....	45
13.5. Eşyazımlı Sözcükler	46
13.6. Eşanamlılık	46
13.7. Karşıtanamlı Sözcükler	47
13.8. Eşadlılık	48
13.9. Alt Anamlılık	48
13.10. Düzdeğişmece	48
13.11. Aktarmalar	48
13.12. Deyim Aktarması	49
13.12. Ad Aktarması	49
13.14. Benzetme	49
13.15. Eğretilme/İstiare	50
13.16. Kalıplaşmış Sözler.....	50
13.17. Anlam Bulanıklığı	50
13.18. Anlam Değişmeleri.....	51

14. ÇOKANLAMLI SÖZCÜKLER	51
2. Bölüm: İNCELEME.....	56
İNCELEME İLKE VE YÖNTEMLERİ	56
AÇ- EYLEMİ	57
AÇIL- EYLEMİ.....	63
AK- EYLEMİ	67
AL- EYLEMİ	73
ANLA- EYLEMİ.....	77
ANLATIL- EYLEMİ.....	81
AT- EYLEMİ	84
ATIL- EYLEMİ.....	90
BAŞLA- EYLEMİ.....	94
BÜYÜ- EYLEMİ.....	99
ÇAL- EYLEMİ.....	102
ÇEK- EYLEMİ.....	106
DE- EYLEMİ	114
DOLAŞ- EYLEMİ.....	118
DÖKÜL- EYLEMİ.....	122
DÖN- EYLEMİ	129
DUY- EYLEMİ	134
DÜŞ- EYLEMİ.....	138
GETİR- EYLEMİ	143
GİR- EYLEMİ.....	147
GÖRÜL- EYLEMİ	151
GÖRÜN- EYLEMİ.....	155
GÖSTER- EYLEMİ.....	160
KESİL- EYLEMİ.....	164
OTUR- EYLEMİ	168
OYNA- EYLEMİ	173
ÖL- EYLEMİ	177
PARLA- EYLEMİ.....	181
SEV- EYLEMİ	187
TUT- EYLEMİ.....	191
UYU- EYLEMİ	197
UZAN- EYLEMİ.....	200

YAN- EYLEMİ	203
YAP- EYLEMİ	207
YAPIL- EYLEMİ	211
YAŞA- EYLEMİ	217
YAT- EYLEMİ	221
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	229
TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER DİZİNİ	231
İNGİLİZCE-TÜRKÇE TERİMLER DİZİNİ	235
KAYNAKLAR	240
ÖZGEÇMİŞ	250

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Emel Huber'in Anlambirimcik Çözümlemesi	35
---	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Fatma Erkman Akerson'un Edimbilim çizelgesi	12
Şekil 2: Fatma Erkman Akerson'un Dizi-Dizim Çizelgesi	22
Şekil 3: Ogden ve Richards'ın Sözcük-Kavram-Nesne İlişki Üçgeni	25
Şekil 4: Doğan Aksan'ın Simge-Gönderge-Gösterilen İlişki Üçgeni	31
Şekil 5: Bir Sözcüğün Birden Fazla Anlama Sahip Olmasını Gösteren Çizelge	52
Şekil 6: Doğan Aksan'ın Çok Anlamlılık Çizelgesi	53

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Aç-- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	62
Grafik 2: Açıl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	66
Grafik 3: Ak- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	72
Grafik 4: Al- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	76
Grafik 5: Anla- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	80
Grafik 6: Anlatıl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	83
Grafik 7: At- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	89
Grafik 8: Atıl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	93
Grafik 9: Başla- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	98
Grafik 10: Büyü- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	101
Grafik 11: Çal- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	105
Grafik 12: Çek- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	113
Grafik 13: De- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	117

Grafik 14: Dolaş- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	121
Grafik 15: Dökül- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	128
Grafik 16: Dön- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	133
Grafik 17: Duy- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	137
Grafik 18: Düş- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	142
Grafik 19: Getir- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	146
Grafik 20: Gir- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	150
Grafik 21: Görül- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	154
Grafik 22: Görün- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	159
Grafik 23: Göster- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	163
Grafik 24: Kesil- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	167
Grafik 25: Otur- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	172
Grafik 26: Oyna- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	176
Grafik 27: Öl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	180

Grafik 28: Parla- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	186
Grafik 29: Sev- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	190
Grafik 30: Tut- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	196
Grafik 31: Uyu- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	199
Grafik 32: Uzan- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	202
Grafik 33: Yan- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	206
Grafik 34: Yap- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	210
Grafik 35: Yapıl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	216
Grafik 36: Yaşa- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	220
Grafik 37: Yat- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı	224
Grafik 38: Toplam Sıklık Sayısı Verileri	225
Grafik 39: Kullanılan Sıklık Tablosu	226
Grafik 40: Kullanılan Eylem Listesi	227
Grafik 41: Sözlükte Olmayan Yeni Anlam Bulunmayan 15 Eylemin Grafiği	228
Grafik 42: Toplam Veriler	230

KISALTMALAR

TDK	: Türk Dil Kurumu
yy	: yüzyıl
s.	: sayfa
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
Çev.	: çeviri
M. Ö.	: milattan önce
-i	: Belirtme Hâli
-e	: Yönelme Hâli
-de	: Bulunma Hâli
-den	: Çıkma Hâli
-le	: ile
Ed.	: editör
S.	: Sayı
C.	: Cilt

TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI

1. OK-CEM: Orhan Kemal, *Cemile*, 1961.
2. HNZ-BS: Halide Nusret Zorlutuna, *Beyaz Selvi*, 1945.
3. HRG-KYABİ: Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, 1958.
4. PS-SK: Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, 1938.
5. MŞE-AK: Memduh Şevket Esendal, *Ayaşlı ve Kiracıları*, 1934.
6. RHK-SK: Refik Halid Karay, *Sonuncu Kadeh*, 1965.
7. YK-ÇE: Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, 1972.
8. LT-BKÇM: Latife Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları*, 1984.
9. İOA-PKA: İhsan Oktay Anar, *Puslu Kıtalar Atlası*, 2015.
10. İP-BÖİA: İskender Pala, *Bâbil’de Ölüm İstanbul’da Aşk*, 2016.
11. YK-SOG: Yekta Kopan, *Sakın Oraya Gitme*, 2016.

1. BÖLÜM: GİRİŞ

1. 1. ÇALIŞMANIN AMACI – KAPSAMI - YÖNTEMİ

1. 1. 1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı; söz varlığına ve anlam hazinesine katkılar sunmaktır. Daha özel olarak çok anlamlılık esasında, yeni bağlam anlamlarıyla Türk diline katkılar sağlamaktır. Sözcüklerin sözlüksel anlamları, genellikle daha önceden tespit edilmiş ve bilinen genel anlamlarıyla sınırlı kalabilmektedir. Oysa konuşucuyu, yazara özgü ve genellikle geçici bağlam anlamları, sözcüklerin kök anlamlarından farklı anlamları içermektedir. Sözcüklerle ilgili anlam çalışmalarında çoğu kez, çok anlamlılık bağlamında bu bilinen kök anlamlarına yeni katkılar yapmak hedeflenmektedir. Ancak; sözcüklerin gerçek anlam zenginliği ve anlam deltaları, diğer sözcüklerle girdikleri ilişkilerde, oluşturdukları parça-bütün ilişkisinde gizlidir. Bu çalışmada esas itibarıyla, öznel bağlam anlamlarının izleri sürülmüştür.

Bu çalışma; çok anlamlılık konusunda yapılacak olan genel bir çalışmadır. Bu çalışmayı örnek alarak gelecekte her bir eylemle ilgili olarak monografik çalışmaların yapılması veya her bir yazar/şairle ilgili bağlam anlamı tezlerinin yürütülmesi mümkün olabilir. Konuya daha geniş bir perspektifle bakıldığında, monografik ve bireysel çalışmalar yapıldıkça, Türkçede Bağlam Anlamları Sözlüğü türünden çok daha temel ve geniş çalışmaların yapılması mümkündür.

1. 1. 2. Çalışmanın Kapsamı:

Çalışmada edebi dilin kullanıldığı 11 eser içerisinde geçen eylemler ele alınmıştır. Bu eserler 1910 yılından itibaren her on yıllık dilimler içerisinde seçilmiştir. Eserlerde yer alan fiiller {-An}sıfat-fiil eki taranarak tespit edilmiş ve orta sıklığa sahip 52 eylem ele alınmıştır. Bu 52 eylem içerisinde 37 eylemde Türkçe Sözlük'te olmayan yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Çalışmaya başlarken öncelikle doküman analizi yapılmıştır. Eylemlerin tespiti için seçilen eserlerin ilk baskıları taranmıştır. Eserler içerisinde eylemleri tespit etmek için {-

An}sıfat-fiil eki seçilmiştir. Çünkü {-An}sıfat-fiil eki, eylemlerin kullanım sıklıklarının belirlenmesinde açık ve net sonuçlar vermektedir. İkinci olarak da, {-An}sıfat-fiil eki aynı zamanda kelime grupları ve yan cümlecik oluşturma karakterine sahiptirler. Çalışmamızda edebi dilin kullanıldığı 11 eser içerisinde geçen eylemler ele alınmıştır. Bu eserler 1910 yılından itibaren her on yıllık dilimler içerisinde seçilmiştir. Eserlerin ilk baskıları kullanılmıştır. Eserlerde yer alan fiiller {-An}sıfat-fiil eki taranarak tespit edilmiş ve orta sıklığa sahip 52 eylem ele alınmıştır. Bu 52 eylem içerisinde 37 eylemde Türkçe Sözlük'te olmayan yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Çalışmanın kapsamı; zaman bazında 100 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu 100 yıllık bir süreçte her on yılda yayımlanmış bir basılı eser, inceleme konusu yapılmıştır. Eserlerin belirlenmesinde 10'ar yıllık dönemler esas alınmıştır. Her on yılda bir yayımlanmış olan eserler arasından bize malzeme vermesi muhtemel yazar ve eserler örneklem usulüyle belirlenmiştir.

Çalışmanın sayısal kapsamı ise; en başta bütün eylemler olarak düşünülmüştür. Ancak; ikinci adımda, bir tez konusu için, 1555 eylemin tümünün incelenmesi tezin sınırlarını aşacağı için, söz konusu 1555 eylem arasından bir seçim yapılma yoluna gidilmiştir. Bu seçim işlemi için şöyle bir yol izlenmiştir. Öncelikle, inceleme konusu yapılan bu eylemlerin {-An} sıfat-fiil ekini almış yapılarının tamamı taranmıştır. Sonra, eylemlerin {-An} sıfat-fiil ekli biçimleri kullanım sıklığına göre sıralanmıştır. Üçüncü aşamada, incelenmek üzere orta sıklıkta kullanılan 52 eylemin inceleme konusu yapılmasına karar verilmiştir.

Burada "Niçin {-An} sıfat-fiil ekli yapılar tercih edilmiştir?" şeklinde bir soru akla gelebilir. Bu soru iki şekilde cevaplandırılabilir. Birincisi; eylemlerin kullanım sıklıklarının belirlenmesinde {-An}sıfat-fiil ekli yapılar, açık ve net sonuçlar vermektedir. İkincisi; {-An}sıfat-fiil ekli yapılar, aynı zamanda kelime grupları ve yan cümlecik oluşturma karakterine sahip oldukları için, bu yapılar temel alınmıştır.

1. 1. 3. Çalışmanın Yöntemi:

Anlambilimi alanında yapılan tez ve diğer çalışmalar incelendikten sonra, diğer çalışmalarda yer almayan yeni bir yöntem ele alınmış ve uygulanmıştır.

1. Öncelikle, çalışmanın çok anlamlılık ve bağlam anlamı temeline dayanması noktasında bir ön araştırma yapılmış; az sayıdaki mevcut çalışmalara ulaşılmaya gayret edilmiştir. Bu ön araştırma aşamasında; çok anlamlılık ve bağlam anlamı çalışmalarının dil araştırmacılarından çok, dilbilimi araştırmacılarının ilgi alanına girdiği gözlemlenmiştir.
2. İkinci aşamada; çalışmanın kapsamı, sınırlılıkları ve kısıtları konusunda değerlendirmeler yapılmış, TİK üyelerinin görüş ve önerilerine başvurulmuştur.
3. Üçüncü aşamada; anlam, çok anlamlılık ve bağlam anlamı konularında kaynak okuma sürecine girilmiş, bu alandaki yerli ve yabancı kaynaklar okunarak alıntılar yapılmıştır.
4. Dördüncü aşamada; Türkçenin söz varlığına çok anlamlılık esasında, yeni bağlam anlamlarıyla katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada, toplam 1555 adet eylem inceleme konusu yapılmış, taradığımız eserlerde {-An}sıfat-fiil ekinin kullanım sıklığı esas alınarak belirlenmiştir. Seçilen eylemler, orta sıklıkta kullanılan eylemler olarak tasnif edilmiştir.
5. Beşinci aşamada; her bir eylem, tek tek ele alınıp öncelikle eylemin yapısı, kök anlamı tartışılmıştır. Devamında, söz konusu eylemin çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına yatkınlığı üzerinde öngörüler oluşturulmuştur.
6. Altıncı aşamada, oluşturulan öngörüler somutlaştırmak üzere, sözü edilen eylemin TDK Türkçe Sözlük'te tespit edilmiş anlamları tek tek sıralanmıştır.
7. TDK Türkçe Sözlük'te tespit edilmiş anlamlara katkılar sunmak üzere, ilgili eylemin taradığımız eserlerdeki {-An}sıfat-fiil ekini almış kullanımları tek tek değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda, çok anlamlılığa katkısı olabilecek veya bağlam anlamı sayılabilecek örnek cümleler belirlenmiştir.
8. Yedinci aşamada; örnek cümlelerin her biri tek tek değerlendirildikten sonra, genel anlamda söz konusu eylemle ilgili genel sonuç ve değerlendirmeler yapılmış, ilgili eylemin anlam çerçevesi, anlam kapasitesi, anlam genişliği ve anlam deltası hakkında bilgiler paylaşılmıştır.
9. Sekizinci aşamada; elde edilen tüm veriler, DEĞERLENDİRME VE SONUÇ bölümünde özetlenmiştir.
10. Dokuzuncu aşamada; elde edilen tüm veriler, grafikler biçiminde somutlaştırılmıştır.

11. Onuncu aşamada; çalışma ile ilgili olarak yararlanılan tüm kaynaklar, kaynakçada alfabetik olarak belirtilmiştir.

1. 2. GİRİŞ

Dil adını verdiğimiz olgu, sonu olmayan bir evrendir ve kendi ölçeğinde çok geniştir. Bu nedenle dil üzerine yapılan araştırmalar oldukça geniştir. Bu çalışmada da dil çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturan anlambilim üzerinde durulmuştur. Dilin bağlam içerisinde sahip olduğu anlam temel alınmıştır.

1. 2. 1. Dil-Anlam İlişkisi

Dilin bütün işlev, görev ve kapsamını ifade edecek bir tanımlama büyük olasılıkla henüz yapılmamıştır. Bunun nedeni, hem dilin kavram ve kapsam bakımından genişliği hem de dil(ler)in çeşitliliği olabilir. Nitekim bir dil için baskın bir karakter ifade eden bir özellik, bir başka dilde çok önde olmayabilir. Örneğin; Arapçadaki erillik-dişillik ayrımı, kimi dillerde hiç bulunmazken kimi dillerde kısmî olarak yer almaktadır. Diğer bir örnek olarak Batı dillerindeki artikel ön takısı Türkçe için ayrıntı bile sayılmaz.

Bu ve benzeri biçimsel farklılıklar yanında dilin anlamla ilişkisi çok daha önemlidir. Dili tanımlayanlar, dil-anlam ilişkisine pek de vurgu yapmazlar. Oysa dil, bireyin dış dünyayı anlama ve anlamlandırma penceresidir. Bu yönüyle dil, insanı içten dışa doğru açan, genişleten ve geliştiren muhteşem ve sonsuz bir manzaradır. Dilin biçimsel yönleri (ses, şekil, form, kalıp...) elbette önemlidir. Ancak; bütün bu biçimsel kalıplar, tek bir amaç için vardır. O da anlam-anlatma ve anlaşmadır. Bu yönüyle dil, insanı yaşama, doğaya, canlılara bağlayan özgün bir alandır. Bu bakımdan semantik çalışmaları, dilin öz yapısıyla ve aslî işlevleriyle en fazla ilişkili olan çalışmalardır. Ne var ki anlambilim çalışmaları, biçim ile ilgili çalışmalara nispetle, daha soyut olması nedeniyle dikkatli incelenmesi gereken çalışmalardır. Bu yüzden ki anlamla ilgili çalışmalar genel dil araştırmaları içinde pek fazla önem taşımaz.

2. SÖZCÜK NEDİR?

Sözcük teriminin en genel verilen tanımı “kelime”dir. Tek bir ses yapısından büyük anlamlı yapıları karşılar.

Sözcüğün tanımı gösterimine yani yalnızca biçimsel bir ölçüt olarak ele alınmasına göre yapılırsa, “yazıda iki ucuna boşluk verilerek yazılan öge” olarak tanımlanabilir.

Sesbilim düzeyinde tanımlanırsa, aynı anlambilimsel sözcüğün dilbilgisel olarak pek çok farklı biçim ile görüldüğü ses dizisi olarak tanımlanabilir (Uçar, 2009: 18-19).

Düşüncede, sözcükten önce kavram oluşur. Daha sonra zihinde oluşan bu kavram sözcüğe dökülür. Dil öğrenirken ise bunun tam tersi bir işlem ortaya çıkar. Önce sözcükler öğrenilir. Dili öğrenmek demek, gösterilen ve gösterenler ile birlikte göstergeleri öğrenmektir. Dili öğrenen birey bunu doğal bir süreç içerisinde gerçekleştirir. Bu süreç çocukların dil edinimi sürecine benzer, aradaki tek fark yetişkin bireyin dil edinimi sürecinde soru sormasıdır (Huber, 2014: 150-151). Bu soru sormanın sonucunda sözcüğü/göstergeyi tanımlama ortaya çıkar.

Kavramlaştırma zihinsel bir olgudur, yani kavramlar her bireyin beyinde gelişir ve bu nedenle de öteki bireylerce ulaşılamaz. Bunun, öteki insanlara aktarılabilmesi için dilsel bir olgu haline gelmesi gerekir; bu da kavramlara birer ad vermekle gerçekleşir. Günlük dilde, kavramlara verilen adlara sözcük denir. Böyle kullanıldığında sözcük sözcüğü, belli bir kavramı dile getiren ses dizilişi olarak anlaşılmakta, dilbilimin gösteren kavramıyla eşanlamli kullanılmaktadır (Huber, 2014: 150).

3. SÖZ VARLIĞI

Dil(ler) üzerinde araştırmalar yapılırken kullanılan ölçütlerden birisi de o dilin söz varlığının belirlenmesidir. Türkçe ile ilgili bir çalışma yapıldığında da doğal olarak söz varlığı önemli bir çalışma alanı kabul edilmelidir. Ancak; söz varlığı ile kastedilen köken ve yapı bakımından tümüyle Türkçeye ait olan sözler mi esas alınmalıdır? Yoksa Türkçeye mal olmuş, halkın anladığı her türlü söz ve yapı bu kapsama dâhil midir? Bu çalışmadaki bakış açısına göre, Türkçenin söz varlığı kökenine bakılmaksızın Türkçe konuşanların anladıkları bütün söz ve yapılar bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Herhangi bir dilin söz varlığını belirleyebilmek için, birtakım ölçü ve ölçütlerin kullanılması gerekir. Bu ölçütler ise, nesnel ve mantıklı olmalı; uluslararası bir niteliğe sahip bulunmalıdır. “Türkçenin söz varlığı zengin midir?” sorusuna, yukarıdaki çerçevede yaklaşacak olursak, daha sağlam bir sonuca ulaşabiliriz. Bu amaçla, dillerin zenginliğini veya fakirliğini gösteren ölçütleri Türkçe’ye şu şekilde uygulayabiliriz:

3. 1. Söz Varlığının Ölçütleri

1. Bir dilin zenginlik veya fakirliği söz konusu olduğunda, akla ilk olarak o dilin **söz**

varlığı gelmektedir. Bu açıdan Türkiye Türkçesine bakıldığında, TDK Türkçe Sözlük'te bugün için 120.000'den fazla madde başı kelimenin var olduğu görülmektedir (Türkçe Sözlük, 2011). Bu sayı, Türkçenin tarihsel söz varlığını ifade etmekten çok uzaktır. Çünkü günümüzde Anadolu'da halk ağzında kullanılan veya Türkçenin eski dönemlerine ait eserlerde kalmış ve bir kısmı artık kullanımdan düşmüş yüz binlerce kelime vardır. Bunun yanı sıra, bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde Türkçe konuşan yaklaşık 250 milyon civarında bir Türk nüfusunun söz varlığı da dikkate alındığında kelime sayısının tahminî olarak 1 milyonun üzerine çıkabileceği söylenebilir.

2.Türkçenin söz varlığıyla ilgili ölçütlerden birisi de dildeki soyut kavramlardır. Türkçenin ilk yazılı belgeleri kabul edilen Göktürk Yazıtları (8.yy)'nda % 33 oranında soyut kelimelerin varlığı son derece dikkat çekicidir (Aksan, 2011: s.49). Günümüz Türkçesinde en ince ayrıntıları, duygu düşünce ve hayalleri ifade edebilen çok sayıda soyut kelime mevcuttur. Türkçenin soyut söz varlığı da bir hayli zengindir.

3.Herhangi bir dilin zengin ve özgün kabul edilmesinin bir ölçüsü de temel kavramların o dilin öz malı olmasıdır. Özellikle organ adları ve sayı sistemleri bu anlamda önem taşımaktadır. Türkçeye bu açıdan bakılırsa, bütün organ adlarının -birkaç alıntı söz dışında- ve temel sayı sisteminin Türkçe olduğu görülecektir: *el, kol, baş, göz, kulak; bir, beş, on, yüz bin...*

4.Türkçeyi özgün ve zengin kılan bir başka özelliği ise, hareketli hayat tarzlarına uygun olarak, tamamı Türkçe kökenli çok sayıda eyleme sahip olmasıdır: *gel-, git-, koş-, gül-, söyle-, al-, ver-...* Hemen hemen her hareketi, durumu ve olguyu ifade edecek zengin bir eylem bolluğu dikkat çekmektedir.

5.Bir başka zenginlik ölçüsü ise Türkçeye rahatlıkla çok sayıda yeni kelime kazandırma imkânının varlığıdır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede sabit köklere çok sayıda ekler getirerek yeni kelimeler elde edilebilir. Ayrıca, birleştirme; halk ağzından söz derleme ve eski eserleri tarayarak da çok sayıda kelime kazanılabilir.

6.Bir dilin zenginliği için, en geçerli ölçüt ise, hiç şüphesiz, anlatım yollarının kolay olmasıdır. Türkçenin bünyesindeki eş ve yakın anlamlı sözler; deyim ve atasözleri, ikilemeler ile genel anlamda kalıp ifadelerin bolluğu, anlatmak istediğimizi kolayca anlatmamızı sağlamaktadır. Türkçe, en ince ayrıntıları dahi rahatça ifade edebilen, geniş anlatım imkânlarına sahip olan zengin bir dildir. Türkçe, anlatım yollarındaki zenginliği ile diğer diller karşısında önemli bir üstünlüğe sahiptir.

3. 2. Türkçenin Tarihsel Söz Varlığı

Türk dilinin tarihi geçmişi, Çin kaynaklarındaki bilgiler ve dilin kendi tabîî gelişim seyrinden yola çıkılarak rahatlıkla Milat'tan önceye kadar götürülebilmektedir (Aksan, 2011: s.14). Çin kaynaklarındaki Hun Türklerine ait kişi ve yer adları bunun en güçlü delilidir. Diğer yandan 5. ve 6. yüzyıllara kadar indirilen Yenisey Mezar Taşları ve 8. Yüzyıldaki Göktürk (Orhun) bengütaşlarında kullanılmış olan dil, oldukça gelişmiş ve sanatlı bir dildir (Aksan, 2011: s.49). Göktürklerden sonra tarih sahnesine çıkan Uygurlar, çoğunluk itibariyle Budizm dinine mensup idiler. Maniheizm ve Nasranilik inançlarına sahip olanlar da bulunmaktaydı. Bu sebeple Uygur devri eserleri, çoğunlukla dini nitelikli eserlerdir. Bu sebeple pek çok dinî ve felsefî kavram dile kazandırılmıştır. Yine o dönemde ortaya konulan eserlerin büyük bir kısmında Sanskritçe gibi dillerden alınan yabancı kullanımlar da görülmeye başlanır. Öte yandan Türkler, Uygurlar devrinde yerleşik hayata geçtikleri için toprağı işlemişler, dolayısıyla da yerleşik hayatla ilgili sözlere sahip olmuşlardır (Gülsevin, Ergüzel, Boz, Yaman, 2014).

Bilindiğı gibi, Karahanlılar devrinde Türklerin Müslüman olması, Türk dilinin tarihi gelişiminde son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Göktürk ve Uygur Türkçelerinin tabîî bir devamı olan Karahanlı Türkçesi, bütün Türklerce 12. yüzyılın sonuna kadar tek bir yazı dili olarak kullanılmıştır.

13. yüzyılda Anadolu ve civarında ikinci bir yazı dilinin ortaya çıkmasıyla, bu yüzyıla kadar tek bir kol şeklinde devam edegelen Türk yazı dili, bu yüzyıldan sonra iki büyük kol halinde 20. yüzyılın başlarına kadar, adı geçen merkezlerden uzakta kalmış bazı küçük Türk boyları hariç, hemen hemen bütün Türkler tarafından kullanılmıştır.

3. 3. Türkçede Yeni Söz Kazanma Yolları

Dünya dillerinin hemen hepsinde, yeni kelime elde etmek için değişik yollar kullanılmaktadır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin de kelime kazanmada, kendine has dört farklı yöntemi vardır. Bunlar, türetme, derleme, tarama ve birleştirme yöntemleridir. Bilindiğı gibi, en çok kullanılan yol, kelime köklerinden çeşitli yapım ekleriyle yeni kelimeler türetmektir.

3. 3. 1. Türetme Yöntemi

Bu yöntem Türkçe'ye rahatlıkla çok sayıda yeni kelime kazandırma yoludur. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe'de sabit köklere çok sayıda ekler getirerek yeni kelimeler elde edilebilir. Türkçenin eklerle işleyen bir sisteme dayalı olması, bu dilin bilgisayar dili olarak kullanılabilmesi için de büyük bir üstünlüktür. Aşağıda yalnızca “say-“ eylem kökünden türetilmiş yeni sözler bu konuda bize bir fikir verebilir: *saymak, sayma, sayış, sayı, sayılı, sayısız, sayım, sayımcı, sayımcılık, sayın, saygı, saygıdeğer, saygıdeğerlik, saygılı, saygılılık, saygısız, saygısızlık, saygın, saygınlık, sayan, sayaç, sayaçlık, saydam, saydamlık, saydamlaştırmak, saydamlaştırma, saydamlaştırış, sayman, saymanlık, saydırmak, saydırma, saydırış, saydırtmak, saydırma, saydırtış, sayışmak, sayışma, Sayıştay, sayılmak, sayılma, sayılış, sayıtlı, sayıltılı, sayıltısız, varsayım, varsayımli, varsayımsal, bilgisayar, sayısal, sayısalcı, sayısalcılık, sayıca, saygınca, saygılıca, saygısızca...*

3. 3. 2. Derleme Yöntemi

Türk Dil Kurumu, Türkçe'nin Anadolu sahasındaki söz varlığını belirlemek üzere, 1932-1960 yılları arasında yurdumuzun türlü bölgelerinde halk ağzındaki Türkçe ve Türkçeleşmiş sözleri derleme faaliyeti başlatmıştır. Bu yolla, Türkiye'de halk ağzında kullanılan ve yazı diline girmemiş veya yazıda pek az kullanılmış olan sözler 12 ciltlik Derleme Sözlüğü adı altında yayımlanmıştır.

3. 3. 3. Tarama Yöntemi

Türk Dil Kurumu'nca XIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış eserlerden taranan ve bugün kullanımdan düşmüş ya da anlamı, yapısı değişik olarak kullanılan Türkçe sözler, tanıklarıyla birlikte Tarama Sözlüğü adı altında yayımlanmıştır. 1935'ten 1977'ye kadar 42 yıl süren bu tarama çalışmaları sayesinde yine yüzbinlerce kelimenin yer aldığı 8 ciltlik bir eser ortaya çıkmıştır.

3. 3. 4. Birleştirme Yöntemi

Türkçenin söz varlığını genişletmenin yollarından birisi de birleştirme yöntemidir. Eskiden beri kullanılagelen bu yöntemle de çok sayıda yeni sözcük ve yapı oluşturmak mümkündür: *denizaltı, bilgisayar, ilkokul, dilbilimi, olağanüstü...*

Söz varlığı konusuna daha geniş bir perspektifle bakacak olursak; yalnızca Türkçe değil, birçok dil, söz varlığı bakımından kendi içinde bir zenginliğe sahiptir. Her dil, kendi toplumsal geçmişinden beslenir. Yani; dili geliştiren onu konuşan dilsel topluluktur. Dil, o topluluğun bireylerinin beyinlerindeki bilgilerin tümüdür. (Burada elbette dile ilişkin bilgiler kastedilmektedir). Saussure buna *langue* demiştir; Türkçede dil terimi kullanılır. Bu soyut bilgiler, yani *langue*, ancak toplulukta bir bütün olarak bulunur, bireyler bu bütünün belli bölümlerini beyinlerinde depolar, yani edinir. Bunu anlamak için bir dilde bulunduğu saptanmış olan binlerce sözcüğü düşünün. Örneğin İngilizcenin yalnızca havacılık terimleri 400.000 dolayındadır. Bunun dışında günlük dilin sözcükleri, öteki alanların terimleri de katıldığında yüzbinlerce sözcük/terim ortaya çıkar. Yani, İngilizcenin söz varlığı ortak bilgide vardır. Tek tek bireylerin hiçbirisi bunların hepsini bilmez. Aynı şey dilin dilbilgisi yapısı için de geçerlidir (Huber, 2014: 70).

4. SÖZLÜKBİRİM / SÖZLÜKBİLİM / SÖZLÜKSEL ALAN

Bir sözcüğün çekime giren tüm biçimleri içeren soyut üst birimdir. Çekimli birimlerin içerisinde yer alan ve sözlükte madde başı olabilen birimdir (Bayraktar, 2014: 42).

Sözlükler, bir toplumun yazılı ve sözlü dilinde yer alan tüm sözvarlığını içerisine alan kaynaklardır. Sözlük içerisinde yer alan sözvarlığı hakkında çalışmalar yapan, bu sözvarlığını sistemli bir şekilde değerlendiren, bu çalışmaları yaparken belirli yöntem ve kuramlar izleyen alana da sözlükbilim adı verilir. Sözlükler genellikle alfabetik sıraya göre oluşturulurlar. Bir madde başı içerisinde kendi temel ve yan anlamları yanında, kendisinden türetilmiş diğer sözcüklere ve anlamlara da yer verilir. Dillerin genel sözlükleri yanında, belirli bir alanla ilgili olan sözlükler de oluşturulmaktadır

Sözcüklerin kökenini açıklayan kökenbilim sözlükleri, kavram alanlarına göre hazırlanmış kavram alanı sözlükleri, kullanım sıklıklarına göre kullanım sıklığı sözlükleri, sözcüklerin anlamını resim ve çizimlerle açıklayan resimli sözlükler, yabancı kökenli sözcükler sözlüğü, yazım ve söyleyiş sözlükleri, uyak sözlükleri, özel ad sözlükleri, lehçe ve ağız sözlükleri, deyim ve atasözleri sözlükleri, argo sözlükleri vb. çok çeşitli tek dilli sözlükler vardır (Toklu, 2015: 158).

Aynı izlek ya da aynı kavram etrafında öbeklenebilen sözcükler bütününe oluşturduğu yapısal düzene “sözlüksel alan” denir. Başka bir deyişle, aynı kavramı sunmak

ya da geliřtirmek, gerçeklięin aynı alanını betimlemek, aynı dűřűnceyi ifade etmek için kullanılan sűzcűklerin tűműnűn oluřturduęu yapısal dűzene verilen addır. Sűzlűksel alan terimi, metnin dıřına çıkmama kořuluyla, metin űzűmlemesinde çok űretici olabilir. Bir sűzcűnin sűzlűksel alanı, uzayıp giden imģelerin kaynaęı olan sűzlűksel alanlar arasındaki giriřimleri inceleyerek izleklerin yakınlıęı ve anlamların bitiřiklięi űzerine kurulan yakınlılařtırmalar deneyerek oluřturulur. Birden çok sűzlűksel alanın karřılařması, imģelerin iřleyiřini ortaya koyarak okurun, eęretileme, alegori ya da simģeleri bulmasını saęlar. Bu alanda Trier’in űnemli çalıřmaları vardır. Ona gűre, anlamın varlıęı sűzlűksel alana baęlıdır. Bir sűzcűęűn tűm anlamlarının anlařılabilmesi için sűzlűksel alana hűkim olmak gerekir.

5. EDİMBİLİM

Tűrke Sűzlűk’te, “Dille onu algılayan insan arasındaki iliřkiyi inceleyen dil bilimi dalı” řeklinde tanımlanır. Genel olarak edimbilim için bireyin dil kullanımını dięer bilim dalları ile ortaklařa inceleyen bilim dalı denilebilir.

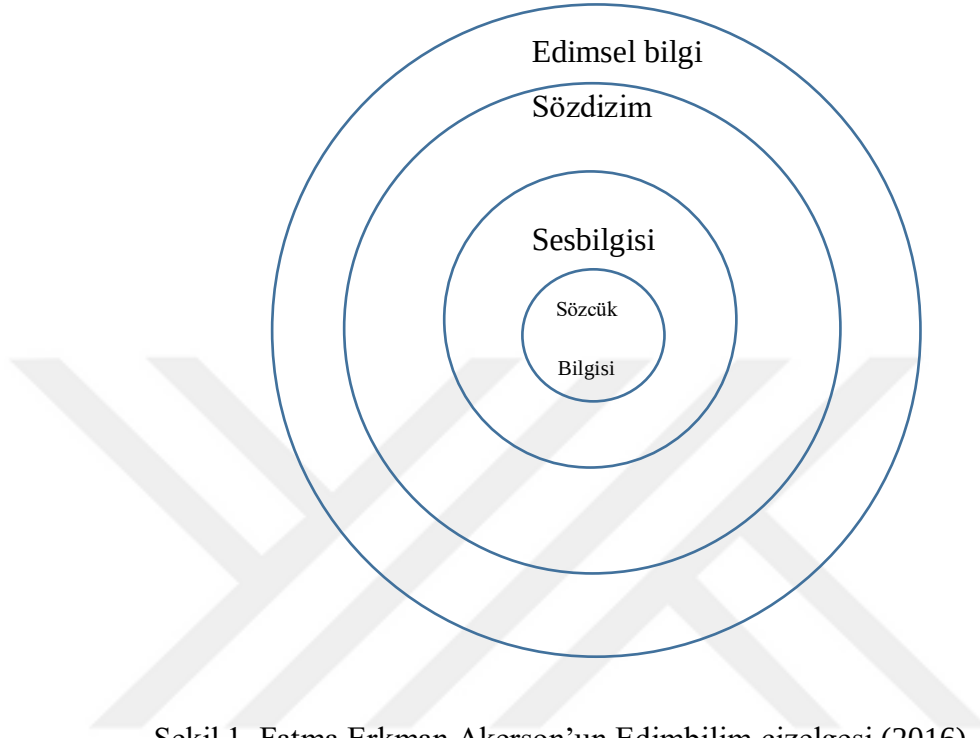
Edimbilim, 1980’lerden bu yana dilbilgisi çalıřmalarında çok űnemli bir yer tutmaya bařlamıřtır. Edimbilim, űnce neyi, niçin, kime, hangi amaçla, hangi kořullarda sűyledięimizi arařtırır. Edimbilime gűre, ancak bu noktalar zihnimizde saptandıktan sonra, eyleme geçer ve sűylemek istedięimizi ortama uygun bir biçimde bir biçimde dile getiririz. űnkű tűm dillerde, aynı içerięi farklı yollarla dıřa vurmak műmkűndűr (Akerson, 2016: 107).

“Sűzdizim, anlambilim ve edimbilim. Bunlar gűstergebilimin ű alanıdır. Bu űlű sınıflama PEIRCE’e dayanmaktadır, ama Morris tarafından yaygınlařtırılmıřtır. Morris, bunları gűstergelerin davranıřçı kuramı çerçevesinde yeniden forműllendirmiřtir.” (Durak, 2005: 59).

Morris, bu çalıřmalarının içerisinde edimbilim için gűstergeler ve yorumlayıcı iliřkisi, anlambilim için gűstergelerle nesneler arasındaki iliřki ve sűzdizimi için de gűstergelerin kendi içerisindeki biçimsel iliřkiler tanımlarını yapmıřtır daha sonraki çalıřmalarında da, edimbilimi gűstergebilimin bir kolu olarak kabul eder. Anlambilimin gűstergelerin anlamını inceledięini ve sűzdizimin de anlama bakmaksızın gűstergelerin biçimi űzerinde durduęunu sűyler (Durak, 2005: 59-60).

Carnap’ın űlű ayrımı Morris’inkine benzer. Ancak Carnap kendini, doğal diller ve mantık hesaplarla sınırlandırır: “Eęer inceleme sırasında konuşucu ya da daha genel bir terimle dilin kullanıcısı açıkça anılıyorsa, edimbilimin alanı içindeyizdir; eęer bu

kullanıcı soyutlaştırılıyorsa anlambilimin; işaret edilenler soyutlaştırılıyorsa mantıksal sözdizimin alanında yzıdır.” Carnap, konuşucuyu kullanıcıyla değiştirmektedir (Durak, 2005: 60).

şekil 1. Fatma Erkman Akerson'un Edimbilim çizelgesi (2016)

6. KAVRAM ALANI KURAMI

Dillerin söz varlığında yer alan sözcüklerin, anlam bakımından aralarında bulunan yakınlığı inceler. Öncüsü Trier'dir. 1931'deki eserinde (Akıl Kavram Alanı İçinde Alman Sözvarlığı. Bir Dil Alanının Tarihi) bu alanın temellerini atmıştır. Weisberger, Matoré, Guiraud, Berke Vardar, Süleyman Yıldız bu alanda çalışma yapmış diğer önemli isimlerdir. Kavram alanı kuramında; anlam olarak yakın, akraba olan yani birbirleri ile ilişkili sözcükler ele alınır. Zihinde yer alan kavramlar birbirlerinden ayrı ayrı yer almazlar. İç içe geçmiş ve birbirlerini etkileyecek durumda yer alırlar.

Zeynep Korkmaz, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü'nde anlam alanı için, zihnimizde yer alan birbirine yakın kavramların oluşturduğu ortak alan olarak tanımlar (Korkmaz, 2017: 72).

“Kavram alanları aralarında boşluk bulunmayan küçük parçalardan oluşmuş bir mozaığe benzer. Aralarında boşluk olmadığı savı tartışmalara konu olduğundan, bunun yerine aralarda “komşu alanlar” olabileceği görüşü öne sürülmüştür.” (Toklu, 2015: 141).

Weisberger’e göre, dilin dünya görüşü ve iç dil biçimi bir arada dilin dünya imgesini oluşturmaktaydı. Weisberger’in dil anlayışının merkezinde, anadille oluşturuluş dünya imgesini temsil eden ve nesnelerin düzensiz gerçekliği ile söz konusu dili konuşan toplum arasında aracılık görevini üstlenen bir dil ara dünyası bulunur. İnsanlar, dünyayı anadilleriyle özümleme sürecini bu ara dünyada gerçekleştirirler (Toklu, 2015: 143).

Sözcüklerin kavram alanları üzerinde duran diğer isimlerden Katz ve Fodor, yansıma (izdüşüm) kuralları adını verdikleri bir konudan bahsederler. Sözcükler tümce bağlamına uygun hareket ederek tümce anlamını belirlerler. Çokanlamlı sözcüklerde var olan anlam bulanıklığını ortadan kaldırır.

Türkçeden birkaç örnek verecek olursak *alınmak, incinmek, kırılmak, gücenmek, darılmak, küsmek* gibi yakın anlamlıların oluşturduğu bir alanın varlığını düşünebiliriz. Bu öğelerin değerleri ve birbirlerinden ayrımları, alan içinde birbirlerine göre belirlenir. Bir başka örnek: İlköğretimde kullanılan; pek zayıf, zayıf, orta, iyi, pekiyi değerlendirmelerinden oluşan bir dizge içinde zayıf’ın ya da pekiyi’nin değeri, dizge ancak bu beş öğeden oluşuyorsa bellidir. Dizge 6 ya da 7 dereceden oluşuyorsa her birinin değeri de değişecektir. Bir ögenin anlamı değişirse bütün alanın yapısı da değişir (Aksan, 2016: 55).

7. NOAM CHOMSKY VE ÜRETİCİ DÖNÜŞÜMLÜ DİLBİLGİSİ

Dilin genel kuralları, konuşucu/göndericinin mesajları iletmesini, alıcının da bu mesajları anlamasını sağlar. Bu genel kuralları dil konuşurları tarafından bilinçsiz bir şekilde kullanılır. Ancak bu bilinçsiz kullanıma rağmen dili doğru kullanmayı içgüdü/sezgi sağlar. Bu sezgi doğuştan gelir, bireyin zihninde hazır olarak bulunur. Chomsky, üretici-dönüşümlü dilbilgisi kuramının temelinde bu görüşü savunur.

1957 yılında Noam Chomsky tarafından geliştirilmiştir. İnsan beyninde yer alan tümce üretme yeteneğine odaklanmıştır. Az sayıda kuralı kullanarak sonsuz sayıda tümce üretme yeteneğidir (Bayraktar, 2014: 89). Bu kuramda Chomsky, derin yapı ve yüzey yapı kavramları üzerinde durmuştur ve birbirinden ayrı olduğunu söylemiştir.

Chomsky, 1957’de üretken dönüşümlü dilbilgisi kuramının ilk biçimini yayımlamış, burada bir dilbilimi kuramının amaçlarını ‘bir kuram her konuşucunun bilmediği, işitmediği ya da söylemediği cümleleri üretebilme ve anlayabilme yeteneğini ortaya koymalıdır’ biçiminde ortaya koymalıdır (Bayraktar, 2014: 116).

Chomsky'e göre dilbilim kuramı, konuşucu ve alıcının edincini ele alır. Bu edinç, konuşan öznde örtük bir şekilde bulunur. Edinç, konuşucuya bilmediği, duymadığı, daha önce söylemediği tümceleri üretebilme ve anlamlandırma yeteneğini sağlar. Bu edinç sayesinde konuşucu, bir tümcenin dilbilgisi kurallarına uygun olup olmadığını değerlendirir ve bu ayrımı yapabilir (Kıran, 2013: 207).

Bu kurama göre bir çocuk hangi milletten olursa olsun içerisinde yetiştiği toplumda konuşulan dili edinir. Bir çocuğun anadilini kolay ve hızlı öğrenmesi sonucunda Chomsky, iki varsayım söyler: 1. İnsan doğuştan zihninde yer alan mantık kuralları ile doğar. 2. Dillerin çok çeşitli kurallarının yanında önemli bir düzeni vardır ve bunlara dil evrenselleri adını verir (Kıran, 2013: 208).

Chomsky'nin kuramında yer alan diğer önemli bir kavram edimdir. Edincin konuşucu tarafından kullanılması olarak tanımlanabilir. Konuşucunun edimini gerçekleştirmesi sırasında dış faktörler etkilidir. Aynı konuşucunun bulunduğu farklı ortamlar da edimi etkiler. Edim ve edinç karşılığı, Saussure'de dil ve söz karşılığı olarak karşımıza çıkar.

Chomsky'e göre, edinç sonsuz sayıda doğru tümce üreten devimsel bir yetenektir. Edim, bu yeteneğin gerçekleşmesidir:

Edinç = yetenek + kullanım = uygulama

Dil → dilsel topluluk → bellek → yenidensunum → sözcükler/dizimler

Edim → konuşan birey → yaratıcılık → üretme → tümceler

Edinç büyük ölçüde edimi belirler, edim de sürekli olarak edinci etkiler. Bu etkileşim dilin evrimi olgusunun açıklamasına yardımcı olur (Kıran, 2013: 209).

Chomsky'e göre, dilde yer alan önermeler öncelikle derin yapıda meydana gelir. Önermeler önce zihinde oluşur, daha sonra dil aracılığı ile dile getirilir. Derin yapıda meydana gelen önerme yüzey yapıda ortaya çıkar.

Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, sözdizimsel bileşende elde edilen, evrensel nitelikli olduğu varsayılan, biçimsel, soyut tümce yapısına “derin yapı” ya da “anlam yapısı” denilir; “yüzey yapı” ise derin yapılara uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen, iletişime elverişli duruma gelen somut tümce biçimidir. Port-Royal dilbilimcileri gibi, Chomsky de sözce çözümlemesinde iki düzeyden söz eder: Bir yanda konuşucunun ürettiği ya da alıcının algıladığı yüzey yapı adı verilen görünen dizimsel bir birleşim, öte yanda tümcenin anlamını taşıyan derin yapı vardır (Kıran, 2013: 209-210).

8. YAPISALCI DİLBİLİM

19. yüzyıldan sonra dilbilim alanında Saussure ortaya çıkar. Saussure'e kadar dil üzerinde çalışmalar yapanların geneli felsefeciler olmuştur. Saussure'den sonra, dilbilim bağımsız bir alan haline gelmiştir. Genel Dilbilim Dersleri (1916) adı verilen kitabı da ölümünden sonra öğrencileri tarafından yayımlanmıştır. Saussure'ün görüşüne göre, tüm insanlar ortak bir dil yetisine sahiptir. Bunu langage olarak adlandırır. Dil yetisi, bir dizge/sistemdir. Tüm insanların sahip olduğu bu dil yetisi/dizge, bireylerde söylem olarak karşımıza çıkar. Söylemler bir araya gelerek dil yetisini oluşturur. Dil yetisi ortak, söylem ise bireyseldir.

Dil toplumsal bir olgudur ve iletişim gereksiniminden doğmuştur. İşte Saussure'ün vurguladığı önemli noktalar bunlardı: İnsanlardaki ortak dil yetisinin ve tek tek dillerin büyük birer dizge oldukları, dilin asıl işlevinin toplumsal olduğu ve iletişim gereksinimi karşıladığı (Akerson, 2016: 69).

Yapısalcılık, olguları bir bütünün parçaları olarak ve bu bütün içindeki ilişkileri bakımından ele alan, yapı incelemelerine yönelen, dil biliminin yanı sıra, başka birçok insan biliminde önemli yer tutan çeşitli akımlara verilen ortak addır. Buradaki yapı, genel olarak bir bütünü oluşturan çeşitli bölümlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerden ve bütün içinde yerine getirdikleri işlevlerden doğan düzen; özel olarak, dilsel öğelerin oluşturduğu, eş süremlî iç bağıntılardan ve öğelerin işlevlerinden kaynaklanan, özerk nitelikli bütün, dizge kimi durumlarda da dizimsel düzlemdeki ilişkilerin oluşturduğu bütün, söz dizimsel düzendir (Bayraktar, 2014: 87).

Yapısalcılık göstergebilimde önemli bir etki göstermiştir. Greimas ve Martinet gibi isimler önemli çalışmalar yapmışlardır. Yapısal dilbilimi, dili bir yapı-dizge olarak ele alır. Eşzamanlı bakış açısına sahiptir. Temelini Saussure atmıştır. Saussure'e göre; language ve parole ayrımı vardır. Dilde; language-dil, toplumsal yön; parole-söz-speech ise bireysel yöndür. Dil bir dizge yani yapıdır (structure). Eşzamanlı çalışmalar ön plandadır. Göstergelerin nedensiz olduğunu savunur.

Saussure'e göre dilbilimin üç temel görevi vardır: 1. Dilleri betimlemek, tarihlerini incelemek, her dil ailesinde yer alan ana dillerin ilk şekillerini göstermek. 2. Tüm dillerde yer alan genel yasaları ortaya çıkarmak. 3. Kendi sınırlarını belirlemek (Bayraktar, 2014: 92).

“Saussure, göstergelerin toplum yaşamı içindeki önemini inceleyecek bir bilim tasarlanabilir. Eğer böyle bir bilim olursa, dilbilim göstergebilimin bir bölümü, bir alt dalı olabilir, der ve burada dilbilimin önemini belirtmesi çok önemlidir.” (Bayraktar, 2014: 88).

Dilbilimde önemli çalışmalar yapan Cenevre, Prag ve Kopenhag Okulları da Saussure'ün görüşlerini temel almışlardır. Bloomfield, Saphir ve Boas gibi önemli dilbilimciler de Amerika'da betimlemeli dilbilimi (descriptive) alanında önemli çalışmalar yapmışlardır. Özellikle 20. yüzyılda gelişme gösteren, önemli çalışmaların yapıldığı bir alan haline gelmiştir. 19. yüzyılda dil üzerinde yapılan çalışmaların aksine dilin temel sorunları üzerinde durmuşlardır. Bu şekilde genel dilbilim alanı genişlemiştir. Daha önceki çalışmalarda tek tek sözcükler üzerinde durulurken, yapısal dilbilimin gelişmesi ile dile bir dizge/yapı olarak bakılmaya başlanmıştır. Yapısal dilbilim alanının temelleri F. De Saussure tarafından atılmıştır.

Saussure'ün dil konusundaki düşünceleri çağdaş dilbilimin kaynağını oluşturur. Dilbilimcinin amacı, dilin “bilimsel” incelemesini yapmaktır. Ancak insanın aklına, böyle bir inceleme olanaklı mıdır, sorusu gelebilir. A. Martinet bu soruya şöyle yanıt verir: “Bir incelemeye, olguların gözlemine dayandığı ve bir takım estetik ve ahlaki değerler adına, bu olgular arasında bir seçme yapılmasını önermekten kaçındığı zaman bilimsel denir.” F. De Saussure'ün en büyük özelliklerinden biri, dil incelenirken “beğeni” gibi öznel düşüncelerle, bazı toplumsal önyargılardan kaçınmak gerektiğini savunmasıdır. Dili incelerken, dilbilimci, olayları nesnel bir biçimde, hiçbir şeyi dışlamadan ve taraf tutmadan çözümler; bunu yaparken dizgeli bir biçimde tanımlanabilen yöntemler kullanır (Kıran-Kıran, 2013: 115).

Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri adlı eseri ile yapısal dilbilim incelemeleri ortaya konmuş ve dilbilim çağdaş dilbilim seviyesine ulaşmıştır. Bu derslerde; kuralcı dilbilgisi, filoloji ve karşılaştırmalı dilbilgisinin eleştirisi, dilbiliminin konusu, diğer insan bilimleri arasındaki yeri ve kuramsal ve yöntemsel ilkeler yer alır (Kıran-Kıran, 2013: 116).

Yapısal dilbilimde dil, betimsel olarak ele alınır. Dilin kurallarına karşı gelir. Dilin eşzamanlı olarak incelemesini yapar. Yapısal dilbilimde sözlü dil önceliklidir. Saussure'e göre, dil ve yazı birbirinden ayrı yapılardır. Yazının görevi, dili göstermektir. Dil seslerin yan yana gelerek oluşturduğu bir dizge sistemidir. Önemli olan konuşma dilidir. Yazı dili bu konuşma dilinin sesler ile gösterilmesinden oluşur. Üstelik yazı dili, konuşma dilini tam olarak yansıtamaz. Konuşma esnasında kullanılan yüz ifadeleri, vurgular yazı diline yansıtılamaz.

Dil sesli göstergeler aracılığıyla insanların anlaşmasını sağlayan bir yeti olarak tanımlandığı için, dilbilim dilin sözlü özelliğine öncelik vermiştir. Başka bir deyişle, düşünce ve duygularını başkalarına bildirerek, görüşlerinin onlara kabul ettirmek ya da onlarla anlaşmak isteyenler bir düşünceyi kendi kendilerine tartışarak duygularını, benliklerini tanımaya çalışanlar bu işleri başarabilmek için hep dili kullanırlar. Bu tanımdan “konuşma dili” dışında anlaşma için başka iletişim aracı olmadığı anlamı çıkmamalı. Daha önce de değindiğimiz gibi, göstergebilimin incelemeyi amaçladığı

pek çok dil-dışı iletişim dizgeleri vardır: trafik işaretleri, deniz fenerleri, ilkel kavimlerde tam-tam, çubukların belli yerlerine bağlanan kumaş ya da ot düğümler vb... Ancak, bütün bu benzeri yollar, aslında konuşma diline dayanır. Konuşma dilinin aracılığıyla varılmış iletişim dizgeleridir (Kıran-Kıran, 2013: 119).

Saussure'e göre dilbilimin görevi; dilleri betimlemek ve artzamanlı inceleme ile dillerin tarihsel gelişimini ortaya çıkarmaktır.

8. 1. Dilsel Değer

Dil göstergesinin tek başına hiçbir anlamı yoktur. Diller, göstergelerin toplamından meydana gelir. Dili oluşturan bu göstergeler de karşılıklı ilişkileri ile birlikte anlamı meydana getirirler. Bu birlikte anlamı oluşturan göstergeler sayesinde bağlam ortaya çıkar.

“Saussure, dilde, istisnalar dışında (ayrık durumlar), yalnızca ayrılıklar vardır, der. Sesler, sözcükler, tümceler, hatta metinler ayrılıklarla belirginleşir, anlam kazanır. Dildeki bir öge değerini, diğer ögelerin tümüyle kurduğu karşıtlıktan alır (Bayraktar, 2014: 101).”

Saussure, dilsel ögelerin bir töz olmadığını, bir işlev, bir değer olduğunu ileri sürer ve bu düşüncesini satranç benzetmesiyle açıklar. Saussure'e göre dil bir değerler dizgesidir. Dilsel bir öge, öteki dilsel ögeler olduğu için ve onlarla olan karşıtlık ilişkisi içinde bulunan koltuk, kanep, tabure, sedir gibi sözcüklerle olan karşıtlığı içinde kazanır. Başka bir deyişle, koltuk, o bütün içinde bir de sandalye olduğu için koltuk olur; yani koltuk, sandalye olmadığı nitelikleriyle koltuktur. Saussure değer kavramını ele alırken satranç benzetmesini kullanır: “Nasıl dildeki bir öge değerini, öbür ögelerin tümüyle kurduğu karşıtlık ilişkisinden alırsa, aynı biçimde taşların karşılıklı değerleri de satranç tahtasındaki konumlarına bağlıdır.” (Huber, 2014: 61-62).

Yapısalcı bakış açısıyla bir dil göstergesi değerini içinde bulunduğu bütündeki diğer ögelerle olan bağlantılarla kazanır. Göstergenin tek başına anlamı olmakla birlikte değeri yoktur. Gösterge tek başına gösteren, gösterilen olarak ele alındığında bir soyutlama ve kuramsal bakış açısıdır. Dil göstergesi çevresiyle, bağlamıyla bir değer kazanır. Gösterge parçası olduğu dizge içinde önem kazanır. Bir başka deyişle bir gösterenin değeri biçim ve anlamından başka parçası olduğu sistemin öteki ögeleriyle olan ilişkilerinden hem onlara karşıt, hem onlara aykırı, hem de benzer olmasından ve cümle içinde yüklendiği işlevden doğar (Bayraktar, 2014: 101).

8. 2. Dil-Söz Kavramları

Saussure'ün kuramına göre, dil toplumsal, söz bireysel bir kavramdır. Herhangi bir durumu anlatmak için dilde sınırlı malzeme ancak sonsuz kullanım yer alır. Bireyin bu

kullanımlardan istediğini seçmesi söz (parole)'dür. Örneğin, trafik lambasında arabalara kırmızı ışık yanınca bir yayanın karşıya geçmek için söz'ü kullanması;

- Kırmızı ışık yandı, artık karşıya geçebilirim.
- Yayalara yeşil ışık yanmadan karşıdan karşıya geçmek doğru değil.
- Kırmızı ışık yanarken arabalar değil yayalar hareket etmelidir.

gibi birçok farklı cümle ile ifade edilebilir. Bu cümlelerden hiçbirisi toplumsal özellikler barındırmaz. Sözün meydana gelmesi bireysel bir süreçtir.

Söz kavramından anlaşılan, dil konuşucusunun soyut dil dizgesi ile somut bir şekilde sözlü ya da yazılı anlatım gerçekleştirmesidir (Huber, 2014: 71).

Toplumsal ve bireysel görünümün yanı sıra dil olgusunun bir de beyinsel, yani türsel görünümü vardır. Buna göre, yalnızca insanlarda bir dil geliştirme yetisi vardır. Bu yetiye Saussure, faculte de langage/dilyetisi demiştir. Önemli olan, öteki canlılarda bulunmayan, yalnızca insanların beyinlerinde programlanmış bir yetinin doğal dillerin oluşabilmesini mümkün kılmasıdır. Örneğin insanların dilyetisi dışında yürüme, koşma ve yüzme yetisi de vardır, ama uçuş yetisi yoktur (Huber, 2014: 71).

Saussure'ün kuramında yer alan dil-söz ayrımı; Chomsky'nin üretici dönüşümlü dilbilgisi kuramında edim-edinç olarak karşımıza çıkar. Bu kuramda dil üçlü ayrımıyla ele alınır: competence-performance-Lad (Language Acquisition Device/Dil Edinimi Mekanizması)

Bebekler LAD sayesinde içine doğdukları dili edinir. İnsanların edindikleri dil hakkında beyinlerinde geliştirdikleri bilgiye edinç denir. Bu bireysel dil edinci için Chomsky **competence** terimini kullanır. Birey, edindiği soyut dil bilgisini (yani edincini) somut bildirişim durumlarında kullanır, Chomsky buna **performance** der, Türkçede edim denir. Bireyin edinci, felç, beyin tümörü, kaza ve benzeri beyin rahatsızlıkları olmadığı sürece ya aynı kalır ya da birey okuyan bir kişiye, gelişir. Buna karşılık edim sürekli bir değişkenlik gösterir (Huber, 2014: 71-72).

İnsan beynine göre var olan dilleri edinmek kolay ve mümkündür. Buna birey bakış açısı ile yaklaşıldığında LAD, toplum bakış açısı ile yaklaşıldığında dilyetisi adı verilir. Toplumun dil yapısını ve kurallarını anlamak için parole/söz kısmına bakmak gereklidir. Buna da bütünce adı verilir. Dilbilimin görevi bütünceyi gözlemlemek ve buradan dilin kurallarına ulaşmaktır (Huber, 2014: 72-73).

Chomsky ise bütünce yerine ülküsel konuşucu-dinleyici üzerinde durur. Bu konuşucu tüm dile hâkimdir. Edinç ve edim açısından mükemmeldir (Huber, 2014: 73).

Saussure'ün yapısal dilbilim kuramının temel noktalarından birisi dil ve söz karşıtlığıdır. Bu kuramda, bir dizge/yapı olan dilin “söz” yönü arka planda bırakılır. Çünkü dilin değişmezlik özelliği vardır. Söz'ü kullanan bireyin, dil gelişimi için herhangi bir oluşturma ya da değiştirme yetkisi yoktur.

Saussure'ün kavramlarına sadık kalan Avrupa dilbilim akımları, Prag Okulu ya da Kopenhag Okulu da sözü inceleme alanlarının dışında bırakmışlardır. Aynı tutum Bloomfield'in Amerikan dağılımcılık akımı için de söylenebilir. Oysa Jakobson'a göre, sözcelem kavramından, kendi söyleminde konuşan öznenin “ben”in ortaya çıkışından hareket ederek, yazınsal metinlere yaklaşımda amaç, dilin iletişim içinde; yani kullanım halindeki işleyiş biçiminin incelenmesidir (Kıran-Kıran, 2014: 335).

Dilbilimin konusunu, başka bir deyişle nesnesini belirlemek için, bu temel ayrımı ilk kez F. De Saussure ortaya koymuştur. İnsanlar, yüzyıllar boyunca, birbirleriyle iletişimde bulunmak için dilyetisi adı verilen seslere dayalı bir yığın oluşturmuşlardır. Bu çok biçimli yığın kesin bir çözümlemeye gelmez. Dilyetisinin aynı zamanda fiziği, fizyolojiyi; bireyin ya da toplumun ruhsal durumunu bilgilendiren değişik görünüşleri vardır. Çözümlemenin yapılabilmesi için düzeni bulmak gerekir; bu düzen ancak dilyetisinden dil'i çekip almak, sonra onu söz'ün karşısına koymakla bulunabilir (Kıran-Kıran, 2013: 121).

Saussure'ün kuramına göre dil toplumsal bir olgudur. Topluma aittir ve toplum olmadan var olması mümkün değildir. Toplum dil olmadan iletişim kuramaz, toplum olmadan da dil var olamaz. Toplumda yaşayan, toplumu oluşturan bireyler arasında iletişimi dil sağlar.

Bir dilsel toplumdaki bireyler bu kurallara göre, aslında soyut olan dili kendi telaffuzları, kendi kültürel edinimleri çerçevesinde söze dönüştürüp somut olarak alıcı tarafından duyulmasını sağlarlar. Bu bakımdan, bir toplumda tek bir dil olmasına karşın, o dilsel topluluğu oluşturan bireylerin sayısı kadar söz vardır... Dilin kendisine özgü bir dayanıklılığı, bir özerkliği vardır. Bu dayanıklılık bir kurallar bütünüyle kurulmuş ve sağlama alınmıştır. Bu nedenle, dil gerçek bir kurallar bütünüdür (Kıran-Kıran, 2013: 122).

Söz, bireysel bir eylemdir; dili oluşturan kurallar ve göstergeler bütünü, o dili konuşan kimseler tarafından uygulanmaya konması, başka bir deyişle, dilin gerçekleşmesidir. İnsanlar bir konuda konuşur ya da yazarken belli bir seçme özgürlüğüne sahiptirler. Bir kimse “Başım ağrıyor”, “Başımda bir ağrı var” diyebilir; ama “Tepesel bir ağrım var” demesi biraz zordur. Bunun yanında, insan kendi dilsel grubuyla ilişkiyi, iletişimi kaybetmeyecek biçimde normal dilden sapmalar yapabilir. İşte bu sapmalar onun yaratıcılığını, biçimini ve kişiliğini gösterir. Saussure'ün dil ve söz ayrımı hem kendi kuramının hem de çağdaş dilbilimin temel ilkelerinden biridir. İnceleme konusunun kesinlikle belirtilmesi bu ayrımın benimsenmesiyle gerçekleşebilmiştir. Öte yandan, dilin dizge özelliği üzerinde durulması tarihsel incelemelerin ikinci plana atılarak eşzamanlı olguların önem kazanması bu temel ayrımla yakından ilişkili gelişmelerdir (Kıran-Kıran, 2013: 122).

Söz'e göre, dil bir soyutlamadır, oysa söz bu soyutlamanın gerçekleşmesidir. Dili, biz ancak söz aracılığıyla tanırız. Dil, psikik düzlemde, söz ise psiko-fizyolojik düzlemde yer alır. Dil hem dilsel topluluğun her bir üyesinin başkalarını anlamasını hem de kendisinin anlaşılmasını sağlar. Bu durumda, dil bireyin dışında toplumsal bir olgudur. Birey dili tek başına ne yaratabilir ne de değiştirebilir. Tüm varlığını, toplumun üyeleri arasında yapılmış bir tür sözleşmeye borçludur. Öte yandan, kurallarını bilebilmek için bireyin dili öğrenmesi gerekir. Çocuk onu yavaş yavaş edinir. Dil o kadar farklı bir şeydir ki, sözü kullanma yetisini yitirmiş bir kimse bile, duyduğu sesli göstergeleri anlamak koşuluyla dili bilmeye devam eder. Dil kimsede tam, eksiksiz değildir. Hiç kimse kendi dilinin tüm sözcük dağarcığını bildiğini iddia edemez, ancak dil tümüyle toplumda bulunur. Dil bir biçimdir, söz ise bir tözdür. Dil ortak bir koddur (düzgü), ancak her konuşucu onu kendine özgü bir biçimde kullanır. Söz eyleminde, birey göreceli bir anlatım özgürlüğüne sahiptir. Telaffuz, ritim, vurgu bireyden bireye değişir. Kullanılan sözcüklerin seçimi, tümcelerin uzunluğu, kısalığı için de aynı şey geçerlidir. Oysa bir uzlaşmalar bütünü olan dilde birey bu ortak uzlaşmayı değiştiremez. Dilsel topluluğun üyeleri tarafından anlaşılma istiyorsa bu uzlaşmaya, anlaşmaya uymak zorundadır. Bireysel bir edim olarak, söz toplum yaşamında çok önemli bir rol oynar. Söz yaratıcıdır, değiştirme yetisine sahiptir. İyilik, kötülük, evlilik, kutsallık, sınav sonuçları... gibi durumları örnek verebiliriz. Ancak sözcüklere büyümlü bir güç vermemek gerekir, sözün gücü sözcüklerin kendisinden değil, konuşan kişinin toplumsal kimliğinden kaynaklanır.

8. 3. Dizge/Yapı

Dilin bir dizgeye sahip olması göstergelerin bir düzen içerisinde bir araya gelmesi ile ilgilidir. Sesbilimi gösteren dizgesini, anlambilimi gösterilen dizgesini ve söz dizim de göstergeleri ele alır. Dizge içerisinde yer alan göstergelerin tek tek anlamları yoktur, bu göstergeler birbirleri ile ilişkiye girdikleri zaman anlam kazanırlar. Dizge içerisinde önemli olan tek tek göstergeler değil, onları bir araya getiren ve anlam kazanmalarını sağlayan aralarındaki ilişki ve bağıntılardır. Bu ilişki sayesinde bir değer kazanırlar.

Dizge kavramı, kuşkusuz, F. De Saussure'e ait değildir. On sekizinci yüzyılda J. Harris, dilin "bir eklemli sesler ya da göstergeler dizgesi" olduğunu belirtmişti. Ancak F. De Saussure'ün özgünlüğü bu betimsel dizge terimini işlemsel bir terime dönüştürmesidir. Gerçekten de, dizge kavramı F. De Saussure'ün dile bakışında en önemli kavramlardan biridir. Düşüncesini daha iyi anlatabilmek, okurun dikkatini

çekebilmek için satranç eğretilmesini kullanan dilbilimci; “dil, kendi düzeni dışında düzen tanımayan bir dizgedir. Satranç oyunuyla yapılacak bir karşılaştırma, bunu daha iyi kavramamızı sağlar. (...) Tahta taşların yerine fildişi taşlar koyarsam ortaya çıkan değişiklik oyunun kurallarını da baştanbaşa değiştirir” (F. De Saussure, s.44) demiştir (Kıran-Kıran, 2013: 120).

Yapısal dilbilimin, dildeki tek tek öğelerden çok, dilin yapısına önem vermesinin nedeni budur. Eğer, dil bir dizge niteliği taşımasaydı, iletişimde bu kadar etkili bir araç olma üstünlüğünü sürdüremezdi; çünkü yalnızca sözcükler yığınıyla sonsuz sayıda tümceler üretilip anlaşılamazdı. Ayrıca bir dili konuşan kimse başka bir dili öğrenemezdi. Bir yabancı dil öğrenmek bir dilin etiketlerini öbür dile yapıştırmak değildir. Ancak bir dizge başka bir yer ve zamandaki bir dizgeyle karşılaştırılabilir (Kıran-Kıran, 2013: 121).

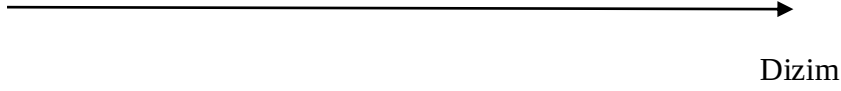
8. 4. Yatay (Dizimsel) Bağntı / Düşey (Dizisel, Çağrışmsal) Bağntı

Dizge içerisinde göstergelerin yan yana gelmesi yatay bağntı, dizge içerisinde göstergelerin birbiri yerine geçerek yer değiştirmesi düzey bağntıyı ifade eder. Çağrışım yolu esastır. “Dizimsel bağntı aynı anda birlikte bulunan öğeler arasında kurulur ve gerçek bir dizide yer alan en az iki öğeye dayanır. Oysa çağrışmsal (dizisel) bağntı, aynı anda birlikte bulunmayan öğeleri gücöl (potansiyel) bir belleksel dizi ya da zincirde birbirine bağlar (Bayraktar, 2014: 104).”

“Dizi içindeki öğelerin birbirleriyle ilişkisi bir “ya da ilişkisi”dir. Yani, aynı dizinin içinden iki öğeyi birden seçmeyiz. Kapıyı açan, ya [Ayşe]dir ya da [manav]! Zihnimizdeki bu dizileri, alt alta sıralanmış öğelerden oluşan dikey eksenli, potansiyel bir liste gibi düşünebiliriz (Akerson, 2016: 72).”

Dizi
↓
[Ayşe]
[Adam]
[Manav]
[Çocuk]

[Ayşe] + [kapıyı] + [açtı]

Şekil 2. Fatma Erkman Akerson'un Dizi-Dizim Çizelgesi (2016)

Dizi ve dizim oluştururken dizge içerisinde yer alan göstergeler seçilir ve bir araya getirilir. Ancak bu seçim rastgele yapılmaz. Dizge içerisinde seçilen göstergelerin bir araya geldiği zaman bağlamda bir anlam oluşturmaları dikkate alınır. Örneğin, *Ayşe ... içti* tümcesi oluşturulurken su, soda, çorba vb. göstergeler seçilebilirken ekmek göstergesi seçilemez. Göstergelerin sahip oldukları anlambirimcikler sayesinde bu seçim yapılır.

8. 5. Dilin Nedensizliği İlkesi

Gösteren ve gösterilen arasındaki bağ tamamen nedensizdir. Bunlar arasında oluşan anlamı veren tamamen konuşucu ve dinleyicinin anlaşmasıdır. Dilin nedensiz oluşu, dil dizgesinin nedensizlik ilkesi üzerine temellenmesi dilbilimin en temel ilkelerinden birisidir. Her toplum kendi dilinde göstergeleri farklı sesler ile ifade ederler ve bu tamamen nedensizlik ilkesine dayanır. Saussure'e göre bu ilişki bir **çağrışım**a dayanır. Yani gösteren ve gösterilen arasında **çağrışımsal** bir ilişki vardır.

Saussure'ün kuramında yer alan göstergenin en önemli özelliklerinden birisi de nedenlilik ve nedensizliktir. Gösterge nedensizdir. Çünkü gösterge bir toplumsal uzlaşma sonucu ortaya çıkar. Göstereni gösterilen ile birbirine bağlayan bağ nedensizdir. Bireyin yatıp uyuduğu yapıya toplum, /ev/ gösterenini uygun görmüştür. Bu göstereni oluşturan /e/ ve /v/ sesleri nedensiz bir şekilde bir araya gelmiştir.

Topluluklar, kendi aralarında bir uzlaşma yapmış, belli seslerin belli kavramları göstermesini kararlaştırmıştır. Böylece, belli sesler söylendiğinde hep o kavram anlaşılacak, söz konusu kavram düşünüldüğünde gene hep aynı sesler söylenecektir. Böylece belli sesler belli kavramları gösterecektir. Hangi seslerin hangi kavramları göstereceği söz konusu toplumdaki uzlaşmaya dayanır. Bu nedenle dilsel gösterge uzlaşımsaldır. Seslerle kavram arasında herhangi bir nedensel ilişki yoktur. Bu nedenle dilsel gösterge uzlaşımsaldır ve gösterenle gösterilen arasındaki ilişki nedensizdir (Huber, 2014: 52).

“Doğal dilde seslerin birleşmesiyle gösteren adı verilen ses dizileri elde ediyoruz. Bu ses dizileri kavramlara bağlıdır. Bazen ses dizisi dil göstergesinin dışına çıkarak sembollerle ifade edilir. Bu semboller mümkün olduğu kadar basitleştirilmeye çalışılır (Bayraktar: 2014, 95). Ancak gösterge doğal dile ait ses ya da biçimlerle değil de göndergesine yani yaşamdaki

görünümüne benzer bir biçimde resim ya da sembollerle ifade edilirse nedenli olarak değerlendirilebilir (Bayraktar, 2014: 95).”

Her ne kadar dilsel göstergeler temelde nedensizse de, belli sözcüklerde bir tür dil içi nedenlilik vardır. Saussure’ün buna ilişkin verdiği örnek yirmi ve on dokuz sözcükleridir. Yirmi sözcüğü tümüyle nedensizdir, oysa on dokuz sözcüğü, on+dokuz sözcüklerinden hareketle kurulduğu için, bir tür nedene, dil içi bir nedene dayanır. Burada söz konusu olan neden, dilde var olan göstergeleri dilin kuralları uyarınca dizerek yeni bir dizim elde etmeye dayanır (Huber, 2014: 52).

Saussure’ün kuramında bir de ikinci dereceden nedenlilik kavramı yer alır. Yapım eki eklenen göstergeler, yansıma sözcükleri birleşik göstergeler ve önek ve sonek ile oluşan tüm göstergeler bu sınıfa girer. “Necip Üçok ise dilin nedensizliği hakkında tesadüf değil çeşitli ilişkilerin olduğunu söyler. Sosyal kanunlar veya taklit kanunlarının etkili olduğunu ve temas eden dillerin birbirini etkilediğini yani komşuluk ilişkileri sonucunda sözcüklerin birbirine benzediğini söyler (Üçok, 2004: 91).”

8. 6. Dilin Değişebilirliği ve Değişmezliği İlişkisi

Bu iki ilke birbiri ile çelişkili görünse de aslında açıklamaları dilbilimin mantığına oldukça uygundur. Göstergenin değişmezliği ilkesi bize toplumun zorunlu kıldığı dili anlatır. Birey herhangi sözcüğü-göstergeyi kullanırken kendi zihnine göre bir değişikliğe gidemez. Toplum yazı yazmak için kullanılan alete kalem gösterenini söylüyorsa, birey de bu gösterenin dışına çıkamaz. Bu durumda sözcüğün-göstergenin değişmezliği ilkesi birey-toplum arasındaki dil ilişkisini anlatır. Değişebilirlik ilkesi ise sadece toplum düzeyinde meydana gelir. Toplumun belirlediği ve kullandığı dil planlaması zaman içerisinde değişikliğe uğrayabilir. Bir sözcüğün-göstergenin anlamı değişebilir, eksilebilir veya çoğalabilir ya da zaman içerisinde bir anlam unutulabilir. İşte bu durumda da sözcüğe-göstergeye değişebilir demek oldukça uygundur.

Saussure’ün kuramının bir diğer yönü göstergenin değişmezliği ve değişebilirliğidir. Göstergeler toplum tarafından üzerinde uzlaşılan özelliklere sahiptirler. Bu dil göstergeleri değişmez, çünkü uzlaşma vardır; değişir çünkü dilin kendisi değişme özelliğine sahiptir. Dilin oluşumu çok uzun zaman isteyen bir süreçtir. Uzun zaman içerisinde uzlaşımsal olarak meydana gelen bir dili bireyin değiştirmesi neredeyse imkânsızdır. Toplum tarafından ortak bir gösteren üzerinde uzlaşma varılan dil göstergesinin bu özelliği bize **göstergenin değişmezliği** ilkesini anlatır.

Yapısalcı dilbilimde ele alınan dil/gösterge, eşzaman ve artzaman özelliğine sahiptir. Dile eş zamanlı (synchronic/static linguistics) bir bakış açısı ile bakmak, dilin güncel durumunu ele alan bir inceleme yapmak; art zamanlı bakış açısı (diachronic/dynamic linguistics) ile bakmak ise zaman içerisinde değişen dil penceresine odaklanmaktır.

8. 7. Çizgisellik

Diller tek tek göstergelerden meydana gelmezler. Dilin iletişim aracı olmasını sağlayan göstergelerin bir araya gelerek, bu bir araya gelme için eklemlenme terimi kullanılır, dilsel mesajı/iletiyi oluşturmalarıdır. Bir araya gelmeleri de rastgele değildir. Her dilin sahip olduğu dilbilgisel kurallara göre hareket ederler. Türkçe'nin de sözdizimine göre göstergeler art arda gelir, eklemlenirler ve bağlam oluşur. Örneğin, “Ceren, Fatma'yı çağırdı.” cümlesi ile “Fatma, Ceren'i çağırdı.” cümlesi sözdizimi açısından Türkçe'nin dilbilgisi kuralına uygundur ve çizgisellik özelliği gösterir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, göstergeler yer değiştirdiği zaman anlamın da değişmesidir.

Göstergenin nedensizlik dışında sahip olduğu bir diğer özellik çizgiseliktir. Gösterenin ses imgesine dönüşmesi belli bir zaman ve düzen içerisinde gerçekleşir. Ağaç sözcüğünün-göstergesinin sesletilmesi sırasında /a-ğ-a-ç/ düzeni kabul edilmiştir ve bu sesler aynı anda sesletilemeyeceği için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Bu sözcük-gösteren farklı bir sıra ile, çağa, ağç, çaağ gibi, söylenmez. Bu göstergenin sahip olduğu dil için sahip olduğu anlamını kaybedecektir.

Göstergelyi oluşturan seslerin art arda sıralanması olarak tanımlanabilir. Gösterenler art arda gelir ve göstergenin çizgisel olma özelliği ortaya çıkar. Ancak görüntüsel göstergeler çizgisel değildir. Bir fotoğrafın çizgisellik özelliği taşıması beklenemez.

Çizgisellik de, gösterge kavramı gibi, Saussure'ün dilbilime yerleştirdiği bir kavramdır, ama Saussure çizgisellik niteliğini yalnızca gösterge kapsamında ele almıştır. Oysa günümüzde çizgisellik yalnızca tek tek göstergeler için geçerli olan bir nitelik olarak değil, tüm dilin bir niteliği olarak görülmektedir. Yani çizgisellik yalnızca bir gösterilenin ardarda sıralanan seslerle gösterilmesinde ortaya çıkmaz, tüm dilsel bildirişim çizgiseldir. Tümcelerin kurulması, metinlerin oluşturulması hep zamana yayılır, öğeler ardarda sıralanır, yani dil çizgisel olarak işler. Çizgisel kavramı, yani zamana yayılma yalnızca dilsel birimlerin kullanılmasıyla da bitmez, bilgilerin de metin içinde çizgisel olarak eklemlenmesinden söz edilir. Metnin çizgisel olması, metinde dile getirilenlerin birbirine bağlanmış- yani eklemlenmiş-

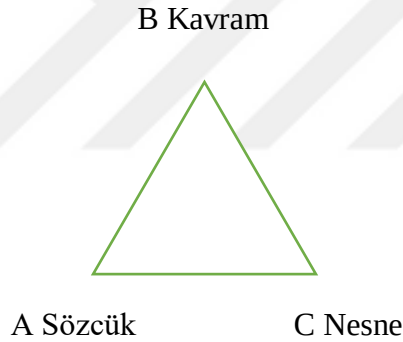
bir biçimde, sözü uzatıp dağıtmadan dile getirilmesini gerekli kılar (Huber, 2014: 53-54).

8. 8. Çiftlekmlilik

Dilde var olan ses birimlerin yani gösterenlerin bir araya gelerek sonsuz gösteren oluşturması olarak tanımlanabilir. Seslerin bir araya gelerek sözcükleri ve sözcüklerin bir araya gelerek tümceleri oluşturması, çiftlekmliliğin iki aşamasıdır.

Martinet; birinci eklemlik boyutunda en küçük anlamlı birimlerin (anlam birimleri) birbirleriyle birleştiğini, ikinci eklemlik boyutunda da bu anlamlı birimlerin anlamı olmayan ancak anlam ayırt etmeye yarayan en küçük birimlere (ses birimi) ayrıştığını ileri sürer. Böylece insan toplulukları, belli sayıdaki ses birimleri ve birkaç bin dolayındaki anlam birimleri aracılığıyla sonsuz sayıda durumu, deneyim olgusunu anlatabilmektedir (Bayraktar, 2014: 107).

9. OGDEN VE RICHARDS KURAMI

Şekil 3. Ogden ve Richards'ın Sözcük-Kavram-Nesne İlişki Üçgeni

Ogden ve Richards bu üçgen ile anlamın anlamını incelemiştir. Üçgenin başlangıç noktası A, sözcüktür. Bu sözcük bir kavramı çağırır. Sözcük duyulunca ilk akla gelen kavramdır. Bu nedenle sözcük ve kavram arasındaki bağ düz çizgi ile gösterilmiştir. Kavramdan sonra nesneye ulaşılır. Kavram da nesneye düz bir çizgi ile bağlanır. Ancak bu üçgenin önemli noktası, sözcük ve nesne arasında doğrudan bir ilişkinin olmayışındır. Bu nedenle kesik çizgi ile gösterilmiştir. Sözcük bizi doğrudan nesneye ulaştırmaz.

Saussure kuramına göre bakıldığında, sözcük A ve B noktalarının birleşimidir, A noktası gösteren, B noktasıysa gösterilendir. Saussure'e göre dilbilim yalnızca bununla ilgilenir; C noktası nedir, sözcükler bizi gerçekten bir nesneye götürür mü diye sorulmaz bile. O nedenle, yapısal dilbilimin anlam kavramı üçlü değil, ikili bir bağıntıdır: gösteren A ve gösterilen B (Huber, 2013: 146).

Ogden ve Richards, Frege ve Carnap'a göre ortak bir üçgen oluşturmak istediğimizde
A: sözcük/gösteren; B: kavram/gösterilen/içlem/Sinn ve C: nesne/kaplam/gönderg/Bedeutung sözcüklerine denk gelmektedir.

Frege 1892'de anlam ile ilgili Sinn-Bedeutung (Almanca) ayrımını geliştirmiştir. Burada sözcüğün iki ayrı şeyi canlandırması vardır: Birincisi özellikler kümesi ikincisi sözcüğün bağlandığı dildışı nesne. Sinn, sözcüğün dile getirdiği özellikler kümesi; Bedeutung, çağrıştırdığı dildışı nesnedir. Frege'ye göre, Sinn boyutu, sözcük anlamı olan, Bedeutung da anlamı olmayan ad öbeklerdir. Carnap daha sonra bunları içlem ve kaplam olarak ele almıştır. Ogden ve Richards üçgeninde B noktası kavram, Sinn; C noktası nesne, Bedeutung'a karşılık gelir (Huber, 2013: 147-148).

10. GÖSTERGEBİLİM

Her dil, konuşma için sözcük yani göstergeleri kullanır. Saussure'den beri sözcük için gösterge kavramı kullanılmaktadır. Saussure'e göre dil, bir göstergeler dizgesi yani sistemidir. Dil, göstergelerden oluşan bir bildirişim sistemidir.

Göstergebilimi tüm göstergeler ile ilgilenir. En çok dil ile ilgili göstergeler ile ilişki kurduğu için dilbiliminin öncüsü olmuştur.

Genel tanımı ile gösterge dizgelerini inceleyen bilim dalıdır. Vardar'ın tanımına göre; "Genel olarak başka bir şeyin yerini alabilecek özelliğe sahip kendi dışında bir şey gösteren her tür nesne, varlık ya da olgu; dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden ortaya çıkan birimdir. Dil bir göstergeler dizgesidir" (Vardar, 2002: 106).

Saussure ile ortaya çıkmış olan semiyoloji-göstergebilim, dünyadaki tüm diller içerisinde kullanılan dil içi ve dil dışı tüm göstergeleri içerisine alır ve her geçen gün daha çok ilgi görmektedir. Peirce, Jakobson, Guiraud ve Barthes gibi isimler bu alanda önemli çalışmalara imza atmaktadırlar.

Bağımsız biçimbirim olarak nitelenen, genel dilde *sözcük*, dilbilimde **Saussure**'den beri çoğunlukla *gösterge* diye adlandırılan birimler, bağımlı biçimbirimlerden farklı olarak konuşma ya da yazı yoluyla belli bir kavramı aktarabilen anlamlı ögelerdir. Ancak hiçbir dil, tek tek sözcüklerle konuşulmaz; sözcükler, dilin dilbilgisi kurallarına uygun olarak, belli bağlamlarda yansıttıkları kavramları öne çıkararak ve değişik bağımlı biçimbirimler, sözdizimsel ilişkilerle oluşturulan *tümce* ve *sözce*'lerle iletişimi sağlar (Aksan, 2016: 37).

Her toplumda değişik tür göstergeler vardır ve toplum bireyleri yaşamlarında her an göstergeler kullanarak anlaşır. Dilsel göstergeler bunların yalnızca bir alt öbeğidir. Topumlardaki dilsel olmayan göstergeleri ve bunların oluşturduğu yapıyı inceleyen bilim dalıdır. Göstergebilimin araştırma nesnesini, örneğin bir toplumdaki selamlaşma, vedalaşma, misafirlik, giyim gibi konular oluşturur. Saussure'e göre, insanlararası anlaşmayı (bildirişimi) inceleyecek olan bir genel göstergebilim geliştirilmeli, dilbilim de bunun bir alt dalını oluşturmalıydı. Ama 20. yüzyılda ilk gelişen dilbilim oldu, sonradan göstergebilim de gelişti. Günümüzde göstergebilim, kültür antropolojisi ve kültürbilim dallarında da değişik kuramlar ve yöntemler geliştirilmiştir (Huber, 2014: 55).

Göstergebilimin temelini atan iki önemli isim Saussure ve Peirce'dir. Peirce daha çok anlam ve göstergebilim, Saussure ise toplum ve göstergebilim üzerinde durmuştur. Peirce göstergeleri mantık penceresinden, Saussure ise toplum penceresinden ele almıştır (Vardar, 1988: 112).

Göstergebilimde ele alınan temel kavramlardan bir tanesi olan bildirişim, göstergebilimciler tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır:

- Buyssens, Mounin, Prieto, Martinet vb. bildirişim sınırları içerisinde göstergebilim çalışırlar.
- Roland Barther vb. toplumsal yaşam içerisinde yer alan göstergelerin bildirişim amacı taşınamalarına rağmen, bir anlama sahip oldukları için ele alınmaları gerektiğini söyler (Bayraktar, 2014: 86).

Göstergebilim daha geniş ve daha yalınlaştırılmış bir anlatımla, insanın, içinde yaşadığı dünyayı anlamasını sağlayacak bir model geliştirir. Çevresini anlamaya çalışan herkes zaten bir ölçüde bir "gösterge avcısı"dır. Daha fazla bir çabayla bu anlama süreci yöntemli bir biçime dönüştürülebilir. Bu yöntemi sağlayacak olan da göstergebilimdir (Rifat, 2014: 23).

Saussure, zihnimizdeki kavrama, yani göstergenin içeriğine *gösterilen*, bunun dilsel dışavurumu olan ses zincirine de, yani göstergenin somut biçimine *gösteren* diyordu. Gösterilenle (yani *zihinsel imgeyle*) gösteren (yani *işitim imgesi*) arasındaki ilişki, o dilin şifresidir. O dili bilen, bu şifreyi biliyor demektir, yani duyduğu sessel biçimin hangi kavrama gönderme yaptığını biliyor demektir. Bir dili bilen kişi için, o dildeki

bir kavramla kavramın adı çok sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır: Bir kâğıdın iki yüzü gibi: Kâğıt ne kadar ince olursa olsun, hep iki yüzü vardır! (Akerson, 2016: 70).

10. 1. Gösterge

Büyük bir dizge olan dil yetisi dil dışı ve dil içi dünyada göstergeler ile temsil edilir. Dilde yer alan sözcükler birer göstergedir, temsil ettikleri varlıkların kendileri değildir. Önce zihnimizde kavramlar yer alır, daha sonra bu kavramlara adlar verilir, bu kavram ve ad bir araya gelerek dilsel göstergeyi oluşturur. Kavramlara verilen adlar nedensiz ve tesadüfidir. Genel bir tanım olarak; kendisi dışında bir şeyi temsil eden ve temsil ettiği şeyin özelliklerine sahip olan biçim, nesne vb.dir. Sözcükler, günlük hayatta karşımıza çıkan nesneler, işaretler vb. gösterge olarak kabul edilir. Sözcük adı verilen göstergeler bir araya gelerek doğal dilleri meydana getirirler. Doğal dilleri oluşturan göstergelerin en temel özelliği birbiri ile bağlantılı olan iki düzlem içermesidir. Bu iki düzlem gösteren ve gösterilen olarak anılır. Gösteren sesler bütünü, gösterilen de kavramı temsil eder.

Saussure'e göre, gösterge iki taraflıdır. Bir taraf zihinde yer alan soyut kavram, diğer taraf da ad'dır. Ad, seslerin art arda bir araya gelmesi ile oluşur ve kavrama göre daha somuttur. Göstergenin biçimi sayılabilir. Zihinde yer alan kavramı, bu ses zinciri olmadan karşı tarafa aktarmak mümkün değildir (Akerson, 2016: 69).

Dilde birbiri ile ilişkili olan ve anlam taşıyan en küçük birimlerdir. Dil göstergesi, bir nesne ile bir adı değil, bir kavram ile bir iletişim imgesini bir araya getirir. İletişim imgesi sesin fiziksel yönüdür. Sesin oluşturduğu kavramdır (Bayraktar, 2014: 92). Göstergenin en temel özelliklerinden birisi, düşünce ile olan bağlantısıdır. Sözcüklerini hiç bilmediğimiz bir dilin göstergelerinin anlamı bizde herhangi bir anlam ifade etmez.

Kendi diline sahip olan her toplum, anlatım için sesten yararlanır. Duygu ve düşüncelerini kavramlaştırır. Bunun sonucunda da göstergeler meydana gelir. Göstergeler, nesnelerin zihnimizdeki görüntüsünü karşılar. Nesnelerin kendisini bize vermez. Bunu yaparken de her dil kendi kavramlarını kullanır. Örnek verecek olursak ağaç kelimesi her toplumda farklı bir gösterenle ifade edilir. Her dilin kendi içerisinde de yüzyıllar boyunca göstergelere yükledikleri anlam değişir ve yeni anlamlar kazanır.

Gösterge kavramı için sözcük (word) ve ad (name) terimleri kullanılmıştır. Sözcükle eş anlamlı olarak söz ögesi (lexeme) terimi de kullanılmıştır. Bu terim sözcüklerin ortak

kökü anlamında kullanılmıştır. Üretken dönüşümlü dilbilgisi kuramında, bir dilde yer alan sözcüklerin tümü için sözlük (lexicon) terimi kullanılmıştır. Burada yer alan ögelere de sözlüksel birim (lexical unit/item) adı verilir. Dilbilimde Bloomfield'den beri anlamlı en küçük birimler biçimbirim yani morfemlerdir. Bağımlı biçimbirimler; dilbilgisel öğelerdir. Bağımsız biçimbirimler ise sözcüklerdir. Bağımlı biçimbirimler, tek başlarına bir anlam taşımazlar. Bağımsız biçimbirimler de tek başlarına bir anlam taşımalarına rağmen dil olamazlar. Buradaki önemli nokta durum anlamı (situational meaning)dir.

Toplumdaki her şey bir göstergedir ve bir anlam taşır. Dilbilimsel anlambilim, bu göstergelerin içeriğini inceler. Aralarındaki ilişkileri örneklendirir ve açıklar. Temelde anlambilim-semantik sözcüklerin anlamını inceler. “Göstergeyle anlamı arasında doğal bir bağ var. Ama anlamı uyarmak için bu yetmez, hatta zorunlu bile değildir. Çünkü anlam gene de bir anlaşmaya dayanır.” (Vardar, 1999: 27).

P. Guiraud, Anlambilim adlı eserinde şöyle bir örnek verir: Bir AĞAÇ görmesi ya da anımsamasıyla konuşucunun anlığında görsel imge ya da kavram canlanır. Bu kavram çağrışım yoluyla sözcüğün işitimi imgesini uyandırır. Havanın dalgalar biçiminde aktardığı sesler dinleyicinin kulağına gelerek onun anlığında işitimi imgesini canlandırır, işitimi imgesi de çağrışım yoluyla kavramsal imgeyi uyandırır (Vardar, 1999: 30).

Gösterge de bir uyarandır, ancak başka bir uyarana bağlıdır. Bildirişim içerisinde bir konuşucu, bir dinleyici, konuşucunun dinleyiciye bildirmek istediği bir gösterge ve bunu yaparken kullandığı dilsel göstergeler yer alır.

Bizi burada özellikle ilgilendiren birtakım göstergeler var; bunlar toplumsal göstergelerdir: Bulutun yağmuru göstermesi doğal bir bağıntı uyarıncadır; köpek de kendiliğinden, bize kızgınlığını iletmeyi, saldırısını önceden bildirmeyi amaçlamadan havlayabilir. Buna karşılık, kapıyı açmamız için inlediğinde bize dışarı çıkma isteğini *bildirir* ve kendisini anladığımızı da bilir. Gösterge böylece bir *bildirişim aracı* olur. Ne var ki bu temel ayrımı ele almadan önce, göstergenin genel düzlemde ne olduğunu saptamak gerekir (Vardar, 1999: 24).

Bildirişim sırasında, Pierre Giraud'a göre çiftkutuplu anlaksal bir çağrışım oluşur. Burada iki öge vardır: Gösteren biçim ve gösterilen kavram; nesne aracılığıyla adın canlandırılması ve ad aracılığıyla nesnenin canlandırılması (Vardar, 1999: 30). Saussure'e göre dilbilimci, gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntıları inceler. Zihnimizde çağrışım oluşturan nesneler değildir, nesnelerin imgeleri ve beliren kavramlarıdır. Saussure'e göre, dil göstergesi bir adı ve nesneyi değil bir kavram ve işitimi imgesini birleştirir. Bu alanda Ogden ve Richards'ın üçgeni oldukça önemlidir. Bu üçgenin en önemli noktası, adlandırılan

nesnenin yer almasıdır. Çünkü dilbilimsel anlambilime dâhil olsa da olmasa da bunu anlambilimci göz ardı edemez.

Saussure’ün, kuramında “göstergenin çağrışım ilişkileri” olarak ele aldığı konuya yapılan eleştiriler de vardır. Bilgine göre insan zihninde göstergeler çeşitli çağrışımların odak noktasıdır; dört ayrı yönden başka göstergelerin çağrışımına yol açar: 1) Aynı kökten ögelerin, 2) Anlamca yakınlığı olan ögelerin 3) Biçim yönünden eşlik gösterenlerin 4) Ses imgesi açısından yakınlığı olan, sesçe benzeyen ögelerin çağrışımı (Aksan, 2016: 46).

“Her dilde yan anlamlar genellikle dört doğrultuda göstergelere bağlanır: 1) Somuta yeni somut anlamlar eklenmesi 2) Somuta yeni soyut anlamlar eklenmesi 3) Soyuta yeni soyut anlamlar eklenmesi 4) Soyuta yeni somut anlamlar eklenmesi.” (Aksan, 2016: 77).

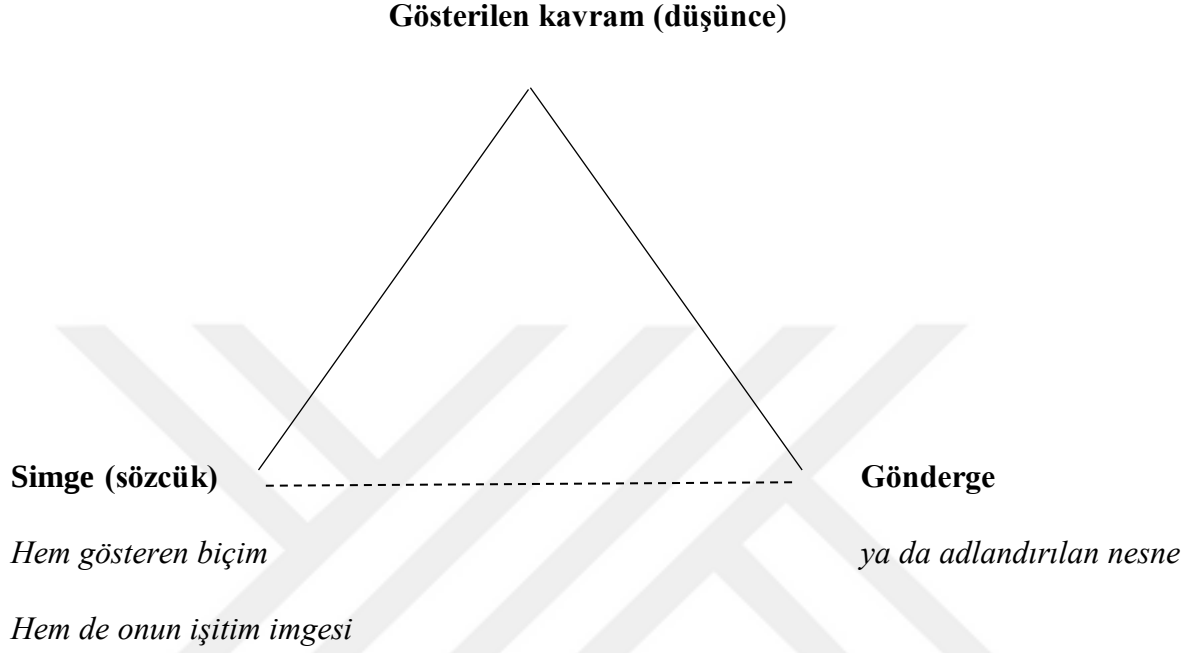
İnsan zihninde var olan bir yeti, dünyadaki nesneleri sınıflandırmayı, genel kavram’lara ulaşmayı sağlar. Menekşenin, gülün, sardunyanın ortak niteliklerine dayanılarak yapılan bir sınıflama çiçek kavramına; köpek, inek, at, tilki, tavşan gibi yaratıklar hayvan genel kavramına ulaştırır bizi. Böylece, bir sınıflandırmayla canlı, bitki, memeli gibi genel kavramlar oluşur. İlk kez Lyons’un ortaya attığı hyponymy terimi bu olguyu dile getirir (Aksan, 2016: 52).

Yeryüzündeki her bir dil, nesne ve olayları kendi zihninde yer alan ses dizgesi aracılığıyla anlamlandırır. Bu anlamlandırılan nesne veya olaylara gönderge (referent) adı verilir. Bu göndergeler sesletildiği zaman zihnimizde beliren ilk anlama temel anlam deriz. Doğan Aksan’a göre, zihinde canlanan bu imge, sözcüğün göndergesel anlamıdır. Buradaki temel ayrım, zihinde canlanan bu imgenin eşzamanlı olarak düşünüldüğüdür. Çünkü toplumların zihninde yer alan anlamlarda zaman içerisinde değişiklikler meydana gelebilir.

Her dilde sözlükte yer alan sözcüklerin çoğunun birden fazla anlamı vardır. Dilbilimde bu çokanlamlılık (polysemy) adıyla açıklanır. Sözcüklerin kullanım yerleri ve sıklıkları arttıkça anlam sayıları da artar. Sözcükler ilk ortaya çıktıklarında tek bir temel anlama sahipken, kullanım alanları arttıkça yeni yan anlamlar, yani yeni göndergeler kazanırlar. Bu şekilde çokanlamlılığa bir geçiş sağlanır.

Gösterge kavramı, kendisini oluşturan bir gösterenin varlığı ve onun işaret ettiği gösterilenin yokluğuna dayanır. Her gösteren, içinde sahip olduğunu iddia ettiği bir yokluk barındırır. Bu yokluk anlamın sessiz yokluğudur. Gösterge kavramını, Saussure’ün ortaya koyduğu biçimiyle bir yüzü gösteren, diğer yüzü ise gösterilen olan bir kâğıt parçası olarak düşünersek, göstereni anlam karşısında yok olan olarak tanımlayabiliriz, çünkü anlamı görebilmek için kâğıdı ters çevirmemiz gerekir. Gösterilense madde karşısında yok olandır, çünkü gösterenin temsil edildiği yüzde anlam yer almaz. Dolayısıyla burada, gösterge kavramına ilişkin iki tür salınım ya da gel-gitten söz edilecektir. Birincisi, göstergenin bir bütün olarak iki parçadan oluşmasından doğan kavramsal bir hareket, ikincisi ise, bu kavramsal hareketin

görsel boyuttaki yansımalarını tartışacağımız kısımdır. Ana hatlarıyla bu salınımların incelenebileceği örnekler olarak anlamın gösterenin biçimini nasıl değiştirdiği, bazı göstergelerin nasıl görünmez olduğu, son olarak da anlamın nasıl görsel alana sızıp, algıyı değiştirdiği tartışmaya açılacaktır (Timur, 2001: 347).

Şekil 4. Doğan Aksan'ın Simge-Gönderge-Gösterilen İlişki Üçgeni

Bizi çevreleyen doğada çeşitli nesneler, varlıklar, olaylar, devinimler vardır. Örneğin kemirici bir hayvan Türkçede *tavşan* göstergesiyle adlandırılmıştır. Bu gösterge tavşan dediğimiz hayvanla onun adını birleştirmez; bir dil birliğinde bir *kavram*'la (*concept*) insan zihninde ona bağlı olarak bulunan *ses imgesi*'ni (*image acoustique*) birleştirir. **Saussure**'ün *gösteren* (*signifiant*) adını verdiği bu ses imgesi ses değil, sesin zihnimizdeki izi, imgesidir; ancak konuşma organlarımızla sesletildiği zaman sese dönüşür. Kavram ya da *gösterilen* (**signifie**) ise nesnenin zihnimizdeki tasarımıdır (Aksan, 2016: 43-44).

Burada anlatılanlara göre, tavşanın kendisi gönderge, zihnimizde canlanan tavşan kavramı gösterilen, /t-a-v-ş-a-n/ ses imgesi gösteren ve tavşan sözcüğü de göstergedir.

Göstergenin iki temel yönü vardır: **Gösteren ve gösterilen**. *Gösteren*, göstergenin somut kısmıdır. Seslerin art arda sıralanması ile meydana gelir. Sesler bir araya gelerek sözcükleri oluşturur ve sözcüğün anlam özelliği ortaya çıkar. Gösterilen ise, soyuttur, zihinsel bir kavramdır. Gösterenin zihnimizde çağrıştırdığı kavram ile ilgilidir.

10. 2. Gösterge Türleri

Göstergeler temelde doğal ve uzlaşımsal olmak üzere ikiye ayrılır.

Gösterilen ve gösteren arasında dil konuşurları ve kullanıcıları arasında daha önceden belirlenmiş bir anlaşma varsa **uzlaşımsal gösterge** mevcuttur. Uzlaşımsal gösterge ikiye ayrılır: görüntüsel ve simgesel göstergeler.

Görüntüsel gösterge: Bu göstergede gösteren ve gösterilen arasında görüntüye dayanan bir ilişki vardır. Daha önce üzerinde anlaşmaya varılan bu göstergeler nedenli göstergelerdir. Burada gösterilen nesne ile doğrudan bir ilişki söz konusudur. Fotoğraf iyi bir örnek olabilir.

Simgesel gösterge: Gösteren ve gösterilen arasında herhangi bir bağ yoktur. Yine daha önce üzerinde anlaşmaya varılmıştır ve nedensiz göstergelerdir. Rakamlar iyi bir örnek olabilir.

Diğeri de doğal gösterge adını alır. **Doğal göstergede** ise, göstergenin anlamlandırılabilmesi için önceden konuşulmuş bir anlaşmaya ihtiyaç duyulmaz. Ağlayan bir insan gördüğümüzde, üzgün olduğunu anlamamız buna örnektir. Ağlayan bireyin üzgün olduğunu anlamamız için önceden bir anlaşma yapmamıza gerek yoktur. Doğal göstergelere **belirtke** adı da verilir. Siyah bir bulut gördüğümüzde yağmurun yağacağını tahmin etmemiz bir belirtkedir. Bu gösterge üzerinde önceden yapılmış bir anlaşma/uzlaşma yoktur.

Bu sınıflandırmaların temeli Peirce tarafından yapılmıştır. Özetleyecek olursak;

Gösterge;

1. Doğal gösterge,
2. Uzlaşımsal Gösterge
 - a. Nedenli: Görüntüsel Gösterge
 - b. Nedensiz
 - i. Bütünsel: Simgesel gösterge
 - ii. Çizgisel: Dilsel Gösterge¹

¹ Bu sınıflandırma Emel Huber'in kitabında verilen Berke Vardar'ın gösterge sınıflandırmasına göre yazılmıştır.

Alman dilbilimcisi **Kloepfer; Peirce** ve **Jakobson** gibi bilginlerin göstergebilim çalışmalarının ışığında dildeki göstergelerin niteliklerini kendi görüşüne göre düzenleyerek onların üç tipini şöyle belirler: **1) İkona tipi göstergeler:** Nedensiz ögeler gibi olmayan, nesneleri tanıma ve anımsama sırasındaki algılama işlemine benzer biçimde oluşturularak resimleri, fotoğrafları andıran göstergeler. **2) Belirleyici, dizin tipi göstergeler:** Gösterilenle gösteren arasında gerçek bir ilişkiye, nedenselliğe işaret eden, parmak izleri, acıdan ileri gelen bağırımlar gibi belli bir olay ya da durumu ortaya koyanlar. **3) Simge tipi göstergeler:** Gösterilenle gösteren arasında herhangi bir benzerlik ya da ilgiye dayanmayan, yalnızca toplumun bir uyuşma ürünü olarak kullanılan göstergeler.

11. ANLAM NEDİR?

Anlam konusu, yalnızca filolojinin konusu olmayıp disiplinler arası bir kapsama sahiptir. Çünkü insan daha yaratılışından itibaren içinde bulunduğu ortamı, doğumundan itibaren dış dünyayı anlama, anlamlandırma ve kendisini anlatma gayreti içindedir. Bu yönüyle anlam, hayatı kuşatan genişlikte bir kavram ve kapsama alanına sahiptir. Durum böyleyken, dil araştırmalarında söz ve sözcüklerin salt sözlük anlamlarından ibaret olduğunu düşünmek, gerçekle örtüşmez. Nitekim anlam akışı veya oluşumu, durağan değil, devinimli ve gelişimli bir süreçtir. Genelde dil; özelde söz ve sözcükler, hatta cümleler, daha ileri boyutta metinler okuyan kişiye, okunan zaman ve mekâna bağlı olarak değişim gösterirler. Öte yandan söz ve sözcükler, cümleler ve metinler, içinde bulundukları diğer dilsel ögelerle işbirlikleri sonucunda yeni ve özgün anlamlar taşıyabilirler. Bu durum; çoğu kez, bağlama anlamı olarak kendini gösterir. Konuşucu ve yazarların özel kullanımları da bağlam anlamları olarak değerlendirilir.

Terim ve dilbilgisi sözlüklerinde anlam ile ilgili olarak; “*Dil biriminin iletlediği düşünce; göstergenin temsil ettiğı kavram; toplumsal uzlaşılarla dayalı, dil ve düşüncenin yorumlanış biçimi; dil, duygu ve düşüncelerin bağlama uygun kavranılması; tasarım; düşünce; içerik; göstergelerin diğer göstergeler ile bağlantılı olarak zihinde oluşturduğu kavramlardan her biri*” tanımları yapılmıştır (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013: 26; Rifat, 2013: 5; Karaağaç, 2013: 115; Bayar, 2006: 36; Çotuksöken, 2012: 23; Vardar, 2002: 18; Korkmaz, 2017: 71).

Karaağaç, Anlam kitabında; “Beş duyu organıyla gerçekler dünyası olan doğadan edinilen algıların, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimine anlam (sense, meaning) denir. Bu haliyle anlam, dış dünyadaki bir varlığın veya dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram ve içeriktir.” diyor (Karaağaç, 2013: 19).

Kamile İmer vd. Dilbilim Sözlüğü’nde anlamın oluşma yollarını üç madde ile açıklarlar: **1.** Gönderim anlamı, sözcük anlamı: dış dünyada yer alan simgelerin dil birimlerine yükledikleri anlamlar **2.** Yapısal anlam: Dil birimlerinin birbirleri ile ilişkileri ile ortaya çıkan anlam. **3.** Durumsal-Konumsal anlam: Sözce ile durum bağlamı ilişkisinden doğan anlam (İmer vd. , 2013: 26).

Sözcüğün/Göstergenin biçimsel ve anlam olmak üzere iki yönü vardır. Saussure biçimsel yönü gösteren, anlam yönünü gösterilen; Ullmann da biçimsel yönü name (ad), anlam yönünü sense (içlem) olarak adlandırmıştır.

Anlam, hiçbir zaman, sadece bir gösterge ile bu göstergenin taşıdığı arasındaki ilişki değildir. Anlam, üçlü ilişkinin sonucudur. Gönderi veya gösterge, iletişimin en masum ögesidir. Gönderici ile alıcı ise, kirlidir, algılamaları net değildir; çünkü eski öğrenmeleri sürekli işin içindedir. Gözler, hep dil ile görürler varlığı, olduğu gibi, sıfır netlikte görmezler. Biz, gerçek dünyayı, edindiğimiz kavramların gölgesinde görürüz. İster bireysel gerçek, ister sosyal gerçek, hatta isterse evrensel gerçek olsun, hiçbir zaman fizik gerçeğin kendisi olmamıştır (Karaağaç, 2013: 129).

11. 1. Anlamlandırma

“Beş duyu organlarıyla gerçekler dünyası olan doğadan elde edilen algıların, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki algı ve bilgileri ışığında yorumlanmasına, anlamlandırma denir (Karaağaç, 2013: 169).”

Anlamın oluşması, anlamlandırmaya bağlıdır.

11. 2. Anlam Birimi

Dilde yer alan ve anlamı olan en küçük birimdir. Bu terim dilbilimine Andre Martinet tarafından kazandırılmıştır. Bayraktar’a göre, anlam birimi sözcük ile değil gösterge ile aynı kavram olarak kabul edilebilir (Bayraktar: 2014, 39). Anlam birimi, zihindeki tasarım ile ilgilidir (Bayraktar, 2014: 39).

Anlambirimler öyle birimlerdir ki, daha küçük birimlere bölünemez, ya da bölündüklerinde taşıdıkları temel anlam yok olur. Örneğin çanta Türkçenin en küçük anlamlı birimlerindendir. Gerçi bu anlambirim daha küçük birimlere bölünebilirmiş gibi görülebilir; örneğin bu birim içinde bir çan birimi var diye düşünülebilir, ama çan, çanta anlambiriminin temel anlamından çok farklıdır; o nedenle hem çan kendi başına bir anlambirimdir, hem de çanta. Buna karşılık çantalar sözcüğünde iki anlambirim bulunmaktadır: çanta+lar. Bu iki anlambirimin kendi temel anlamları vardır ve bir araya gelip çantalar birimini oluşturduklarında, bu temel anlamları korunmaktadır (Huber, 2014: 186).

11. 3. Anlam Birimcik

“Anlam birim içerisinde anlamı oluşturan birimciklerdir. Düz, yan ve mecaz vb. anlamlar yer alır. Bir anlam birimde yer alan anlam birimciklerin tümüdür” (Bayraktar, 2014: 39).

Yapısal dilbilim kapsamında kavramları oluşturan ayırıcı özellikler anlambirimcik çözümlemesi adı altında yapılır ve anlambirimcikler köşeli ayraçlar içinde, anlambirimciklerin bulunup bulunmadığı artı ve eksi işaretleriyle belirtilerek görselleştirilir. Bunun için birbirine benzer kavramlar alınır ve aralarındaki ayrımı yapan ayırıcı özellik belirlenmeye çalışılır (Huber, 2014: 157).

Sandalye: [+Mobilya parçası; +Oturmak için; +Ayaklı; +Sırtlık; -Kolluk]

Koltuk: [+Mobilya parçası; +Oturmak için; +Ayaklı; +Sırtlık; +Kolluk]

Tabure: [+Mobilya parçası; +Oturmak için; +Ayaklı; -Sırtlık; -Kolluk]

Şilte: [+Mobilya parçası; +Oturmak için; -Ayaklı; -Sırtlık; -Kolluk]

Anlambirimcikler	Mobilya	Oturmak	Ayak	Sırtlık	Koltuk
Sandalye	+	+	+	+	-
Koltuk	+	+	+	+	+
Tabure	+	+	+	-	-
Şilte	+	+	-	-	-

Tablo 1. Emel Huber’in Anlambirimcik Çözümlemesi (2013)

Bir dil göstergesinin sahip olduğu en küçük ve ayırıcı işleve sahip özelliğidir.

Dil göstergesinin gösterilen (anlam) yüzü bir anlambirimcikler demeti yapısı içerir. İlk kez Hjelmslev’de görülen bu kavramlar, Saussure’ün en yakın izleyicilerinden Prag Dilbilim Çevresi, nasıl dil göstergesinin gösteren yüzünü ayrıştırarak sesbirimlere ve sesbirimlerin ayırıcı özellikleri olan sesbirimciklere ulaşmışsa, Hjelmslev de dil göstergesinin gösterilen yönü olan anlamın en küçük birimlerini bulmaya çalışmıştır. Bilindiği gibi, dil göstergesinin iki yüzü vardır ve her yüzün de kendine özgü “töz” ve “biçim”i vardır. İşte içeriğin, yani gösterilenin biçim yönü, anlambirimciklerden oluşur (Kıran-Kıran, 2014: 291).

12. ANLAMBİLİMİN TARİHÇESİ

Dil, ilk insandan günümüze kadar var olan ve iletişimin temel yapı taşını oluşturan bir ögedir. İlk insan çevresi ile iletişim kurabilmek için dili bulmuş ve kullanmıştır. Duygu ve düşünceleri karşı tarafa iletme görevi en temel unsurdur. Bu duygu ve düşünceleri de iletme eylemi yapılırken sözcüklerin ve tümcelerinin mutlaka bir anlama sahip olması gerekir. İlk anlambilim çalışmaları, bugün yapılan çalışmalar ile aynı şekilde değildi ve kökenbilim çalışmaları ile aynı zeminde yapılmıştı. İlk çalışmalar artzamanlı olarak yapıyordu. Sözcüklerde meydana gelen anlam değişiklikleri ele alınıyordu. Sözcüklerin kökeninin tespiti amacı ile anlam incelemelerine odaklanılmıştı ve bu ilk çalışmalar tümce değil sözcük üzerinden yapıyordu. Bu nedenle anlambilim alanında başlatılan ilk çalışmalara sözcük anlambilimi çalışmaları da denebilir. Sözcükler ve anlam ilişkisi ilk olarak Platon’un Cratylus diyalogunda yer alır. Saussure’ün de anlambilim hakkındaki teorisi Platon’un eseri ile aynı temeldedir. Hatta Saussure, anlam ile ilgili ilk çalışmaların tersine dile bir bütün olarak bakmıştır. Dili sistem/dizge olarak ele alması önemli bir adım olmuştur. Dilin toplumun ihtiyacı olduğu ve bu yönde geliştiğini, anlamın da bu ihtiyaçlar doğrultusunda devam ettiğini ortaya koymuştur. Zihinde oluşan kavram göstergede karşılığını bulur ve iletişime girer.

Anlambilim/Semantik hakkında ilk çalışmalardan birisi olan Breal’in 1900 yılında yayımladığı *Semantics: Studies in the Science of Meaning* (Semantik: Anlambilim Konusunda Çalışmalar)’dır. Bugünkü dilbilim temeli üzerine yazılmış önemli bir eserdir. Breal, anlam konusunun bugünkü bakış açısı ile ele alınmasında önemli bir isimdir.

Semantik alanında kaleme alınan bir diğer önemli eser, Ogden ve Richards tarafından 1923’te yayımlanan *The Meaning of Meaning* (Anlamın Anlamı)’dır. Malinowski tarafından yayımlanan *The Problem of Meaning in Primitive Languages* (İlkel Dillerde Anlam Problemi), anlambilim terimini bugünkü şekilde ele almaktadır.

13. ANLAMBİLİM NEDİR?

Semantics (anlambilimi), Yunanca semaphore’de bulunan *sign* (gösterge)den gelir. Anlam incelemesini ele alan bir terimdir ve ilk kez 1883’te Fransız dilbilimcisi Michel Bréal tarafından kullanılmıştır. Semantics sözcüğünün kullanımında zaman içerisinde bazı karmaşıklıklar meydana gelmiştir. İki alanda ele alınmıştır. Birincisi felsefe anlambilimi, ikincisi dilbilimi anlambilimidir (Ullmann, 1973: 355).

Terim ve dilbilim sözlüklerinde anlambilim ile ilgili olarak; “Dilin anlam boyutunu inceleyen; gösterge dizgelerinin gösterilen boyutunu ele alan; dildeki anlamlı birimleri ele alan bilim dalı” tanımları yapılmıştır (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013:29; Rifat, 2013: 6; Karaağaç, 2013: 120; Korkmaz, 2017: 72).

Bu bilim kolu da kelime içerisine yerleşmiş olan düşünme elemanının veya kavram çekirdeğinin ne şekilde kullanılmakta olduğunu veya ne gibi tesadüfi anlam işlerini kabullenebileceğini araştırır. Semazyoloji, belli bir zaman içinde kullanılan kelimeleri mukayese ve tetkik ediyorsa, *genişliğine anlambilim*; kelime manalarının zaman içinde ne gibi değişikliklere uğradıklarını araştırıyorsa, *uzunluğuna anlambilim* adını alır (Üçok, 2004: 89-90).

Seslerin art arda dizilmesi yani Saussure’ün deyimi ile eklemlenmesi ile göstergeler/sözcükler meydana gelir anlambilim de bu göstergeler üzerinde durur.

Zeynep Korkmaz, anlambilimi kendi içinde durgun veya eşzamanlı, gelişmeli veya alt zamanlı olarak ikiye ayırır. Dilin belirli bir zaman kesitindeki durumunu tarihi değişme ve gelişmelere girmeden inceleyen anlam bilimi dalı eş zamanlı anlam bilimi (synchronische semantik) adını alır. Bu dalda, dilin kelimeleri; anlamları, kavram alanları ve kapsamaları ile eş anlamlılık, çok anlamlılık, eş seslilik vb. açılardan ele alınmaktadır. Art zamanlı (diachronische semantik) anlam bilimi ise dilin anlamla ilgili olaylarını tarihi değişme ve gelişme süreci içinde ele almaktadır, şeklinde tanımlar yapılmıştır (Korkmaz, 2017: 72).

“Bir gösterge olarak sözcüğün dile yerleşmiş, başka deyişle kavramsal anlamları ile kullanım sırasında başka sözcüklerin yerine geçerek üstlendiği geçici anlamlar bütünüdür” (Uğur, 2007: 11). Rifat’a göre; anlambilim, dilbilimde sesbilgisi ve sesbilim, mantık ve göstergebilimde ise sözdiziminin bileşenidir (Rifat, 2013: 6).

Anlambilim, doğal dillerin anlam dünyasını inceler. Dil dışı anlam dizgeleri ile ilgilenen bilim dalı göstergebilimdir. Dilde yer alan anlamlı en küçük birim sözcüktür. Bu nedenle anlambilim, sözcükbilim ile yakın ilişki içerisinde (Kıran-Kıran, 2014: 291).

Anlam, gerçekten dilin temel ögesidir. İnsanlar bir anlam iletmek, bir anlam aktarmak için konuşurlar. Bu bakımdan, dil her zaman düşünceleri aktarmaya yarayan bir araç olarak görülmüştür. Anlam, dildeki hem en dolaysız hem de kavranılması en güç öğedir. Her konuşucu için anlam apaçıktır; ama konuşucu anlamı tanımlamakta güçlük çeker ya da tanımlayamaz (Kıran-Kıran, 2014: 291).

“Anlambilim, dilsel göstergelerin, gösterge dizgelerinin anlamını, diğer bir deyişle anlamın anlamını inceler. Dil, anlamı aktarır ve aslında varoluş nedeni de budur.” (Toklu, 2015: 124). Anlambilim terimi ilk defa 1897’de Bréal’in kullanması ile ortaya çıkmıştır. Ancak anlam üzerinde yapılan sayıca çok fazla çalışmaya rağmen, sözcük veya tümce anlambilimi fark etmeksizin kolay ve yeterince açıklayıcı bir tanımını yapmak mümkün değildir.

Anlambilim diğer adıyla **semantik**, en kısa tanımıyla kelimelerin anlamlarını inceleyen bilime verilen isimdir.

Semantik (Fr. sémantique), ‘sema’ (gösterge) kökenli Yunanca ‘semaino’ (şu veya bu anlama gelmek, anlam aktarmak) kelimesine dayanır. Gerçekte sémantique ‘anlam’ın sıfatıdır, anlamla ilgili demektir. Ancak bu kelime zamanla anlam incelemelerini karşılamak üzere kullanılan bir terime dönüşmüştür (Aydın, 2014: 93).

Aydın’a göre, anlambilim üç önemli döneme ayrılabilir:

1. Tarihi (gelişmeli) anlambilimin egemen olduğu ve temelde anlam değişmelerinin ele alındığı dönem
2. Tarihi (gelişmeli) anlambilimle karma nitelikli bir sözcük anlambiliminin kendini kabul ettirdiği karma dönem.
3. Bir cümle ve sözce anlambiliminin geliştiği dönem (Aydın, 2014: 94).

Anlambilim, ilk ortaya çıktığı dönemlerde oldukça ihmal edilmiş ve üstünkörü bir şekilde ele alınmıştır. Dilbilimin diğer alanlarına ilk çalışmalarda öncelik verilmesi nedeniyle sözcüğün ve cümlenin anlamı geri planda kalmıştır. İlk dilbilim çalışmalarında sözcüklerin maddi yanı yanı biçimi konularına öncelik verilmiştir.

Dilbilim çalışmalarında anlambilim üç sınıflandırmada incelenir:

1. Anlamın incelenmesi,
2. Sözcüklerin anlamlarının incelenmesi,
3. Cümle ve metin anlamlarının incelenmesi.

Ancak anlam olgusu sadece dilbilimcileri ilgilendiren bir kavram değildir. Olaylar, davranışlar, nesneler vb. tüm göstergelerin bir anlamı vardır. Kısacası dilsel ve dil-dışı tüm göstergeler birer anlam taşırlar.

Anlamın temelini anlamlama oluşturur. Göstergeyi oluşturan gösterenle gösterilen arasında ilişki kurulması anlamlamadır. Bir gösteren duyulduğu zaman onun gösterileni zihinde canlanır. Bu gösterilen, göstergenin anlamını temsil eder.

Dilin en küçük yapısı olan sesbirimler bir araya gelerek sözlükbirim (anamlı dilsel birim) veya biçimbirim (anlam ayırt edici) oluştururlar. Bu yapılar dilin temel kurucu ögeleridir. Bir araya geldiklerinde de tümce/cümleyi meydana getirirler. Anlambilim, bu tümcenin anlamını inceler. Anlam, temel olarak, dilsel bir göstergenin, göstereni ve göndergesi arasındaki ilişkiyi ele alır. Burada söz konusu olan sözcük anlambilimidir. Bunun ötesinde ele alınabilecek olan tümce anlambilimi içerisinde *eşanlamlılık*, *karşıtanlamlılık*, *üstanlamlılık*, *altanlamlılık*, *çokanlamlılık* vb. yer alır.

Anlambilim diğer adıyla semantik tüm kaynaklarda genel olarak “Dili anlam açısından inceleyen bilim dalıdır.” şeklinde tanımlanmaktadır. Anlambilim dilbilim dışında da birçok alanda ele alınmaktadır. Bizim de tezimizde ele aldığımız dilbilimsel anlambilim; göstergenin gösterilen yönüne odaklanmıştır. Gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi ele alır. Dil olgularını ve dizgeleri anlam yönünden inceler. Dil bir bildirişim aracıdır ve düşüncelerimizi başkalarına aktarmamıza yardımcı olur. Burada üzerinde durulması gereken nokta, sözcük nesneyi değil nesnenin imgesini iletir.

Kendi adıyla anılan okulun kurucusu **Firth**, bir ögenin anlamını, öteki birimlerle kurduğu ilişkiler sonucu oluşturduğu örgüyle çerçevelemekteydi. Bilgin anlamın, bir birimin girdiği ilişkiler, işlevler ağının bütünü olduğu görüşündeydi. Bu görüşe göre *el*’in (organ) anlamı Türkçede *elinde olmak*, *el altından*, *elde etmek*, *eli varmamak* gibi, *el*’in bulunduğu bütün kuruluşları içeren bütündür. Yapısal anlambilimin kurucularından **Greimas** ise tek ögenin anlamının bulunmadığını, anlamın mutlak koşulunun ögeler arasındaki *bağıntı* (*relation*) olduğunu ileri sürer. Türkçeden örnek verecek olursak *büyük/küçük*, *ak/kara* gibi çiftlerin ilkel yapılarının dayandığı bir temel vardır; bilginin *anlam eksen*i (*semantique*) adını verdiği bu eksen ilk örnekte ölçü, ikincisinde ise rengin olmayışıdır. Bağntı, iki sözcüğün birlikte kavranabilmesi için gerekli ortak yanları ve başkalıkları belirler. Örneğin Türkçe *yük gemisi* ve *yolcu gemisi* tamlamaları arasında ortak yan *gemi*’dir; *yük* ve *yolcu* ise başkalığı gösterir (Aksan, 2016: 59-60).

Anlam konusunun uzun süre dilbilim araştırmalarının dışında kaldığı da bir gerçektir. Yeni Dilbilgiciler (Hermann Paul, Otto Behaghel), Amerikan Yapısalcıları (Bloomfielde, Zellig, Haris) bunun örnekleridir. İletişimi etki-tepki düzeneği olarak gören davranışçılar da, araştırmalarında anlama pek yer vermemişlerdir. Bunun nedeni, anlamın somut bir kavram olmaması, kendi çalışmalarını göstergenin yalnızca gösteren/biçim yanı sıra sınırlamaları, gösterilen/anlam yanının incelenmesini anlambilime, felsefeye, toplumbilime, psikolojiye ve diğer bilimlere bırakmış olmalarıdır (Toklu, 2015: 124).

Atakan Altınörs, 50 Soruda Dil Felsefesi adlı eserinde bu konuya anlamlılık adı altında eğilir. Anlamlılık, sanat eserleri, dinsel metinlerin sözel anlamları, objelere yüklediğimiz anlamlar ve çevremizin bizim için taşıdığı anlamlar da bu alana girer, ancak anlambilimin odak noktası dilsel ifadelerin anlamıdır, şeklinde açıklamıştır (Altınörs, 2014: 55-56).

Pascal Ludwig’e göre, bir cümlenin anlamını üç öge belirler: 1. Adlar (göndermede bulunan unsur) 2. Fiiller (Yüklem atfedilen unsur) 3. Cümlenin dilbilgisel yapısı. “Ali çakır gözlüdür ve Veli çakır gözlüdür.” Cümlelerinin doğruluk değerleri “Ali ve Veli” özel isimlerine göre belirlenir. “Ali geldi ve Ali gitti.” Cümlelerinin anlam farkını da gramer yapısı belirler. (Altınörs, 2014: 56-57).

19. yüzyılda dilbilim çalışmaları bağımsız olunca anlam sorunları artsüremli/ artzamanlı açıdan ele alınmaya başlamıştır. Bu dönemde, kuruluş aşamasındayken anlam değişimleri ile ilgilenmiştir. 20. yüzyıldan itibaren dilbilimin eşzamanlı çalışmalara yönelmesiyle birlikte anlambilim de bu yönde ilerlemeye başlar. Eşzamanlı olgular, dizge araştırmaları vb. alanlara yönelir. 20. yüzyıl başlarında, dilin kendi yapısı içerisinde ve tarihsel süreçten soyutlanarak incelenmesi gerektiği anlaşıldıktan sonra eşzamanlılık boyutu ağırlık kazanmıştır ve anlambilim de yeni yöntemleri kullanmaya başlamış, eşzamanlı çalışmalara ağırlık vermiştir (Vardar, 1999: 7). Fransız dilbilimci Breal semantik terimini kullanır. Daha önce ise semazyoloji vardır.

Dilbilimsel anlambilim; sözcük nedir?, bir sözcüğün biçim ve anlamı arasındaki ilişkiler nelerdir? Ve sözcükler işlevlerini nasıl oluşturup uygularlar? sorularının cevaplarını arar. Anlambilim temelde sözcüklerin işlevlerine odaklanır ve bu işlev esasında **anlam aktarımı**dır. Bu aktarımın olduğu sürece **anlamlama** adı verilebilir. “Anlamlama, bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları anlığımızda canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluşturmaktır.” (Vardar, 1999: 24).

Dünyadaki nesne ve olayların belli bir ses bileşimiyle simgeleştirilerek kavramlaştırılmasına anlambilimde anlamlama (*signification*) adı verilmektedir. Birkaç örnek üzerinde duralım: Türkler, dillerinin bilinen en eski döneminde güneşi *kün* (bugünkü gün) ses bileşimiyle adlandırmışlar, güneşin doğuşuyla batışı arasındaki süreyi de onunla anlatarak bu göstergeyi çokanlamlı duruma getirmişlerdir. Türklerin kuş adını vererek bir genel kavram niteliği kazandırdıkları canlı türü Almancada *vogel*, Rusçada *ptitsa*, Macarcada *madar* göstergeleriyle simgeleşerek yine birer genel kavram oluşturmıştır (Aksan, 2016: 40).

Anlambilim çalışmaları 19. yüzyıldan sonra daha çok önem kazanmıştır. Dilbilimciler tarafından sözcüklerin sahip oldukları anlamların değiştiği ortaya çıkarılmıştır. İlk çalışma yapan isimlerden bir tanesi A. Darmesteter olmuştur. Daha sonra da Breal, Anlambilim Denemesi/Essa de Semantique adlı yapıtı ile önemli incelemeler yapmıştır. Ancak göstergebilim alanında olduğu için anlambilim alanında da en önemli isim Saussure'dür. Anlamların tanımlanması üzerine önemli ilkeler ortaya koymuştur. 1960'ta da yapısal anlambilim çalışmaları hız kazanmıştır.

Sesbilimciler, bir dildeki anlatım düzleminin (gösteren düzlemi) ayırıcı özelliklerden oluştuğunu kanıtlamışlardır. Anlam boyutuna yönelen araştırmacılar da, anlatım düzlemine paralel olarak içerik düzleminin (gösterilen düzlemi) de ayırıcı anlam özellikleri taşıdığını öne sürerek dildeki sözlüksel birimleri en küçük anlamlı birimlere ayırtırmayı denemişlerdir. Bu yaklaşımı benimseyen kuramcılar arasında özellikle Weinreich, Pottier, Greimas, Katz ve Fodor sayılabilir. Yapısal anlambilim çalışmaları, anlambilimin yöntem açısından en verimli aşamasını oluşturur. Söz konusu yöntem, özellikle Greimas'ın çevresinde gelişen araştırmalarla göstergebilim kuramının doğmasına yol açmıştır (Kıran-Kıran, 2014: 291).

Dil rastgele bir araya gelmiş öğeler yığını değil, aralarında çeşitli ilişkiler (dizisel/dizimsel) kuran öğelerin oluşturduğu bir yapı, bir dizgedir. Bu dizgenin dışında, hiçbir dil göstergesinin tek başına bir değeri yoktur. Artzamanlı anlambilim dilin evrimini göz önünde bulundurarak anlam değişmelerinin nedenlerini ve biçimlerini incelerken, eşamanlı ya da yapısal anlambilim de dilin belli bir dönemdeki dizgesini oluşturan öğeler arasındaki ilişkilere öncelik verir. Sözcüklerin anlamlarını oluşturan ayırıcı özellikleri saptamak, bunlar arasındaki ilişkileri belirlemek için “anlambirimcik” çözümlemesi adı verilen yöntemi kullanır. Bunun yanında, yapısal anlambilim sözcükler arasındaki ilişkileri saptamaya çalışır. Bunlar çokanlamlılık, eşzamanlılık, eşadlılık, karşıtanlamlılık ve altanlamlılık ilişkileridir. Yine yapısal anlambilim sözlüksel alan, anlamsal alan ve yananlamları inceleme konusu yapar (Kıran-Kıran, 2014: 292).

Anlambilim gösterilen üzerinde durur.

13. 1. Anlamsal Alan

Bir metinde yer alan göstergenin, düz ve yan anlamlarının hepsini içeren anlamların tümüdür. Anlamsal alan, göstergenin yer aldığı bağlamları bize vermesi açısından önemlidir.

Bir anlamsal alanın oluşmasının ilk koşulu bir sözcüğün metin içinde yinelenmesidir. Sözcük her yinelenişinde, bağlamdan kaynaklanan, yeni yananlamlar yüklenecektir. Tıpkı sözlüksel alan gibi, anlamsal alan da bir yazarın düşünce yapısını ve duygularını açığa çıkarır (Kıran-Kıran, 2014: 308).

13. 2. Bağlam ve Anlam

Hem anlambilimin hem de göstergebilimin inceleme alanına girer. Anlamın en temel ögesi bağlamdır. Bağlam olmadan anlamın ne olduğu sonucuna varılamaz. Bir sözcüğün değer kazanabilmesi tümcedeki diğer sözcüklere göre belirlenir. Bu değere etki eden diğer unsurlar; gönderici, alıcı ve alıcının göndericinin gönderdiği mesaja verdiği tepkidir. Bağlam, anlamın temel kaynağıdır. Dilsel bir ögenin, anlam bütünlüğü içerisinde ele alınmasını, değerlendirilmesini ve anlamlandırılmasını sağlar.

Ünlü düşünür Wittgenstein, *Philosophical Investigations* adlı tanınmış yapıtında ‘sözcüğün anlamı, onun dil içindeki kullanımıdır.’ der. Burada anlamla ilgili önemli bir nokta üzerinde durularak, anlamın kullanıma bağlı olduğu belirtilmektedir. Gerçekten hiçbir sözcük sözlükte iletişim amacıyla kullanılmaz. Sözcükler sözlükte belirgin olmayan temel, yan anlamlarıyla bulunur. Anlam kullanımda belirginleşir (Çetin-Yiğit-Karlı, 2011: 1369).

Anlam konusu dilbilimde semantics (anlambilim) ve pragmatics (edimbilim) alt başlıkları ile ele alınır. Anlambilimin bazı tanımlarında bağlam dikkate alınmaz ve onun bağlamdan bağımsız olarak salt cümlelerin, kelime topluluklarının ve kelimelerin anlamı ile ilgili olduğu belirtilir. Bu tanımlarda dil kullanıcıları, kullanım ortamları ve amaçları dikkate alınmaz. Anlamın soyut bir biçimde zihinde oluşumu ve nesne ile onun simgesel tasarımı arasındaki ilişki üzerinde durulur. Edimbilime ise bağlamdaki ya da kullanımdaki anlam şeklinde yaklaşılar ve bir bağlamda kullanılmış dilin anlamıyla uğraştığı vurgulanır. Van Dijk, anlambilimin bir ifadenin anlamına odaklandığını, edimbilimin ise onun işlevini ele aldığını vurgular. Biraz farklı bir bakışla Jackson edimbilimi anlambilimin bir parçası olarak görür (Çakır, 2004: 246).

Giraud’a göre sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır. Konuşma ve söylem sırasında bize iletilen biçimiyle anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkilere bağlıdır. Bu görüş Saussure’ün değer kavramının, göstergenin dildeki diğer biçimlerle kurduğu ilişkinin bir sonucudur (Vardar, 1999: 34).

Yalın bir örnek ele alarak diyebiliriz ki kırmızı sözcüğünün değerleri, bunun da sonucu olarak kullanımları dilde turuncu, pembe, erguvan vb. terimlerin bulunmasına bağlıdır. Bu türlü terimler yoksa kan, ay, mandalina ayrımsız kırmızı sayılır. Sözcüğün değerlerini belirleyen, dilin durumudur. Bu değerler de söylemde bir kullanım alanı belirleyen bağıntı olanaklarından başka bir şey değildir (Vardar, 1999: 34).

Ullmann’a göre, sözcükler bağlam dışında var olmasaydı sözlükler de olmazdı. Buradan çıkarılacak sonuç, bağlam dışında da sözcüklerin anlamları vardır. Wittgenstein’a göre, sözcüğün anlamı onun dil içindeki kullanımıdır. Yani anlamı kullanım/bağlam belirler.

Bağlam anlamı dışında sözlükte anlamların yer almasını da bağlam belirler. Bağlam içerisinde kullanılan anlamlar olmasa sözlüğe girecek bir anlam da olmaz.

Bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bu bütüne bağlam (context) adını veriyoruz. Göstergenin bağlama göre değer kazanması, dilin bir dizge olduğunu da kanıtlar. Geleneksel dilbilgisinde, hatta dilbilimin eski dönemlerinde, kimi bilginlerce sözcükler, içine anlamların bulunduğu boş kutular olarak düşünülmüştür. Saussure'ün gösterge kuramı ve daha sonraki çalışmalarda dizge anlayışının genelleşmesiyle sözcüklerin dil içindeki yeri ve dolayısıyla bağlam kavramı önem kazanmıştır. Bağlamsal anlam (contextual meaning) terimi de kullanılmıştır. İngiliz dilbilimci Firth, insanbilimci Malinowski ile başlatılacak bir akımı, bir görüşü savunmuş, anlamın belirlenmesinde dil içi ve dil dışı etkenleri devreye sokmuştur. Bilginin birliktelik anlamı (collocational meaning) adını verdiği anlam türünde bir sözcüğün anlamı, birlikte olduğu sözcükle belirlenir. Firth'in bir başka kavramı, kökleri Davranışçılık Akımı'na kadar uzanan durum bağlamıdır. Anlamın belirlenmesinde dil dışı etkenleri, konuşanların özelliklerini, içinde bulunulan durumu da hesaba katar (Aksan, 2016: 95-96).

Sözcükler-göstergeler, tek başlarına kullanıldıkları zaman belirli bir anlamı temsil ederler. Ancak bağlam içerisinde ele alındıklarında ise, başka sözcüklerin-göstergelerin anlamlarını da üstlenirler. Burada gösteren ve gösterilen arasında aktarmaya dayalı bir ilişki doğar. Bu ilişki geçici bir anlam taşır.

Breal'in söylediği gibi, bireyler kelimeleri bir araya getirip konuşma eylemi gerçekleştiği zaman bir karışıklık oluşmaz. Bunun nedeni bağlamdır. Cümle içerisinde bir araya gelen göstergeler yan yana dizilerek bir dizge meydana getirirler ve birbirleri ile girdikleri bu ilişki sonucunda anlamlarını ortaya çıkarırlar. “Her düzlemin birimi, ancak bir üst düzlemde değer kazanır! (Akerson, 2016: 110).”

Bir söz, söz öbeği veya cümlelerin bir bağlamda belli bir anlama gelmesini sağlayan, söz ve söz öbeğinde cümle, cümlede ise, bağlamdır. Bir cümlelerin belli bir bağlamda taşıdığı anlam ile o cümleyi o bağlamda kuran kişinin, o cümle aracılığıyla karşısındakilere iletmeye çalıştığı içerik arasında bir ilişki vardır. Bu noktada, bağlam ve cümleyi gönderen kadar alıcı da önemlidir. Anlamın gerçekleşmesinde, dil birimleri, göndericinin bu birimleri kullanımı ve nihayet alıcının gönderilen dil birimini çözme biçimi kadar, varlıkların, olgu ve olayların var oluşlarından kaynaklanan, dilden dile değişmeyen evrensel, eskilerin deyimiyle ‘eşyanın tabiatından’ kaynaklanan, doğada ve dolayısıyla bütün dillerde ortak olan anlam kümeleri de vardır (Karaağaç, 2013: 20-21).

Anlam ancak ve ancak bir bağlamda var olabilir. Anlamın ortaya çıktığı ya da çıkarıldığı bağlama kökbağlam denilebilir. Kökanlamsal bağlam o kadar eski ve kanıksanmış olabilir ki, bağlamsız (semantik) açıdan bakanların onu yokmuş gibi kabul etmeleri muhtemeldir. Bir insanın yürümesini, nefes almasını, görmesini vs. fark edememesi gibi. Bu bağlama ilkbağlam, kökbağlam, özbağlam, anabağlam, temel bağlam, semantik bağlam vs. adları verilebilir. Bir ifadenin (kelimenin, öbeğin,

cümlecğin, cümlelerin ya da bunların dışında kalan kelime topluluklarının) ilk olarak kullanıldığı bağlama denir. Bu bağlamdaki anlam, kökanlamdır (özanlamdır) (Çakır, 2004: 248).

Bağlam denince akla gelen ya da araştırmacıların ve dilbilimcilerin dikkate aldığı dil içi ve bir de dil dışı bağlamdan söz edilmektedir. Eğer bir tümcenin kendi sınırları içinde kalan sözcüklerin yardımı ile anlam çıkabiliyorsa, ortada bir “tümce içi” bağlam, yani “iç-bağlam” vardır. Tümcenin kendisi, söz konusu anlamın çıkarılmasına yetmiyorsa, o zaman da “tümce-dışı” bağlam, yani “dış-bağlam” söz konusudur. Ancak bu bağlamların daha çok dilin kullanımında var olduğu belirtilmektedir. Bağlam, bir dil biriminden önce ya da sonra gelen, başka bir ifadeyle bir dil birimini kuşatan ve birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü biçiminde tanımlanır. Oysa asıl bağlam ad vermede kavramlaştırmada kendini göstermektedir. Göstergelerin değer (anlam) kazanmaları ancak bir bağlam içinde gerçekleşir. Bu, düzanlam için olduğu kadar yananlam için de geçerlidir. Bağlam, kültür, sadece dil göstergesinde değil, her tür göstergede kendini hissettirmektedir. Dilde olsun, dil dışı göstergelerde olsun, göstergelerin anlam değeri kazanmaları sözcelem, kültür ve yaşam bağlamında gerçekleşir (Çetin-Yiğit-Karlı, 2011: 1370).

Bir kelimenin bağlamı söz konusu olabileceği gibi, bir metnin bağlamından da söz edilebilir. Cümleleri anlam bağı kurdukları -adı ne olursa- bütünler içinde değerlendirmek şarttır. Çünkü cümleyi ele alırken başındaki ve devamındaki cümlelerin etkisini düşünmek gerekir (Yaman, 2012: 2603).

Sözcüklerde anlam arayışı, genellikle, sözcüğün yalın ve salt anlamı üzerinde yapılmaktadır. Oysa sözcükler, konuşma ve yazı dilinde Sözlüklerde olduğu gibi, tek başlarına yer almazlar. Söz, sözcük ve söz kümelerinin, hatta kimi zaman cümlelerin dahi gerçek anlamları ve anlam deltaları, ancak diğer söz, sözcük, söz kümeleri ve cümlelerle oluşturdukları bütünlükte ortaya çıkar. Her söz, sözcük, söz kümeleri ve cümle, bir başka ögeyle girdiği ilişki ve oluşturduğu bütünlükte, gerçek anlam değerini yakalar. Bu bakımdan; bağlam anlamları; söz, sözcük, söz kümeleri ve cümlelerin gerçek ve doğal anlam alanlarıdır.

13. 3. Düz/Temel ve Yan anlamlar

Sözcükler bir yandan kavramı dile getirirken bir yandan da belli bazı duyguları, beğenileri canlandırabilir. Bu durumda, dile getirilen kavrama düzanlam, çağrışımsal anlamaysa yan anlam denir. Bu konu anlambirimcikler ile ilgilidir. Bir göstergenin anlambirimcik demetini tablo haline getirdiğimizde hem düz hem de yananlamlarını ortaya çıkarırız. Bu anlamları ortaya çıkarmak için de **bağlama** ihtiyaç vardır. Dildeki nedensiz kullanımlar bize düz anlamları verir. Gösterge ve gösterilen arasında yer alan nedensiz ilişki

düz anlama sahip olan göstergeleri oluşturur. Bunun tam tersi olarak nedenli dil kullanımı yan veya mecaz anlamları meydana getirir.

Bir sözcüğün düz anlamında bulunan anlambirimcikler, o sözcüğün bir dilsel topluluktaki kişiler tarafından anlaşılması için gerekli ve yeterli sayıdadır. Yan anlamsal anlambirimcikler ise, düz anlam dizgesinin gerçekleşmemiş değerlerini oluştururlar. Kaynağını yan anlamın bireysel oluşunda ya da sözcüğün kullanıldığı dilsel topluluğun kültürüne özgü duygusal ya da düşünsel boyuttaki deneyimlerinde aramak gerekir (Kıran-Kıran, 2014: 310).

Düz anlamlar arasında anlam ilişkilerinin varlığına karşın yan anlamlar arasında hiçbir bağ yoktur. Genellikle düz anlamlar toplum diline göre, yan anlamlar bireysel dile göre belirlenir.

Yan anlamlar, söyleme örtük olarak hep yeni anlamlar ekledikleri için ayımsanmaları çoğunlukla zor olmaktadır. Ayrıca her yan anlam, içinde bulunduğu bağlamda gerçekleştiği için dil düzeyi, konuşucu ve/ya da yazar ile okur ve/ya da alıcının eğitim ve kültür düzeyi ile yakından ilgilidir (Kıran-Kıran, 2014: 312).

Anlam, seslerin ve kavramların bir araya gelmesi sonucu dinleyicinin zihninde bir kavrama dönüşür. Bu kavram daha sonra göndergeyi oluşturur. Bu dizge/sistem, sözcüğün düz/temel ve yan anlamlarını bize iletir. Wittgeinstein'a göre de, kelimenin anlamını onun dildeki kullanımı belirler.

Kelimenin anlam bulması için üç temel unsura ihtiyaç var göndergesel unsur yani kelime, dinleyicinin zihni ve işitsel ve imgesel unsurlar. Bu unsurların bir araya gelmesiyle kelimelerin anlamlarını kazandıklarını görüyoruz. Ancak, söyleyicinin kullandığı bir kelimenin kavramının temel veya yan anlam nezdinde hangi anlama gönderim yaptığı ayrı bir inceleme konusudur. İşte bu noktada gönderim (reference) ve mana (sense) arasındaki farkın iyi kavranması gerekmektedir. Çünkü dinleyicinin kelimeleri anlamlandırması, aslında dinleyicinin o kelimeye ilişkin zaman, mekân, bağlam ve içerik temelinde zihninde yaptığı anlık beyin jimnastiği sonucunda ortaya çıkmaktadır (Barut, 2018: 1).

Göstergelerin, düz anlam dışında ifade ettikleri ikincil, duygusal ya da kültürel anlamlar, yan anlamlardır. Bir göstergenin düz anlam dışında çağrıştırdığı her şey, yan anlamdır. Düz anlam ve yan anlamın bir araya gelme biçimi ile de üçüncü anlam sistemi, bireysel çağrışım alanı oluşur. İşte sözlerin söz dizimi kaynaklı olan öğretilmeli anlamları, bu bireysel çağrışım alanlarında doğarak, toplumsal uzlaşılarla sosyal hale gelirler (Karaağaç, 2013: 37).

13. 4. Eşadlı sözcükler

Temel tanım olarak gösterenleri aynı, gösterilenleri farklı sözcüklerdir. Çokanlamlılık kavramı ile sıklıkla karıştırılmaktadır. Çokanlamlılıkta tek bir gösteren birden

fazla gösterilen vardır ve bu gösterilenler birbiri ile ilişkilidir. Eşadılıkta ise tek bir gösterene bağlı birden fazla gösterilen birbirinden tamamen bağımsızdır, anlam ilişkisi açısından hiçbir ortaklık yoktur.

Aynı iki göstergenin farklı kavramları karşılamasıdır. Ses ve yazım bakımından aynı olan bu sözcükler, köken ve anlam açısından farklı kavramları karşılarlar. “Bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir.” (Aksan, 2016: 92). Birçok dilde eşadılığın, eşsesli ve eşyazımlı türlerinden bahsedilir.

Bir dil içinde eşadılığın oluşmasında genel olarak iki etken ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi, farklı anlamdaki iki ya da daha çok sözcüğün, zaman içinde geçirdikleri ses ya da biçim değişikliği nedeniyle birbirlerine yaklaşması, sesteş duruma gelmeleridir. Eşadılığa neden olan ikinci etken, yabancı dilden alınan bir sözcüğün yerli dildeki bir başkasıyla sesteş olarak birlikte yaşar duruma gelmesidir (Aksan, 2016: 93).

Genel bir örnek olan çay ve yüz sözcükleri örnek olarak verilebilir. Bu sözcükler-göstergeler, farklı anlamları taşırlar. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, eşadılık ile çokanlamlılığın karıştırılmamasıdır. Eşadılıkta tek bir gösterge ile farklı anlam ve köke dayanan sözcükler vardır. Çokanlamlılıkta ise, tek bir göstergenin zaman içerisinde birbiri ile ilişkili, temel anlama bağlı yeni anlamlar kazanmasıdır. Çokanlamlılıkta başlangıçta sözcük, tek bir kavramı karşılarken zaman içerisinde temel anlamla ilişkili yeni kavram alanları kazanır. Tezimizin odak noktası olan bağlam açısından eşadılık ve çokanlamlılık incelendiğinde de bir anlam karmaşasının söz konusu olmayacağı görülür. Anlam olarak tamamen birbirinden farklı kavramları ifade eden eşadılı sözcüklerim tümce ya da paragraf yani bağlam içerisinde ayrımı kolaylıkla yapılabilir.

13. 5. Eşyazımlı sözcükler

Sesletimi farklı ancak yazımı aynı olan sözcüklerdir.

13. 6. Eşanlamlılık

Bir dilde tam anlamıyla aynı anlama gelecek farklı sözcükleri bulmak oldukça zordur. Bir diğer ifade ile farklı gösterenlerin tek bir gösterileni aynı anlam ile ifade etmeleri dilde az rastlanan bir olaydır.

Aynı kavramı farklı sözcüklerin ifade etmesidir. Ancak son dönem dilbilim çalışmalarından sonra, iki göstergenin tamamen aynı kavramı karşılaması kabul edilmemektedir. Yakın veya benzer anlamlar olabilir, ancak tamamen aynı anlamı karşılamak mümkün değildir. Türkçede yer alan birçok eşanlamlı sözcük ele alındığında, bu sözcüklerin anlam farkı yaratmadan birbirini yerine kullanılamayacağı görülmektedir. Özellikle sözcükler ilk ortaya çıktıklarında tamamen aynı anlamı taşıyamazlar. Yani, aynı anlam için iki farklı göstergenin kullanılması mümkün değildir. Zaman içerisinde iki ayrı göstergenin aynı anlama kavuşması vardır.

Eşanlamlılık, genellikle “Aynı kavramı dile getiren sözcükler eşanlamlıdır” biçiminde tanımlanır. Vardar 1998’de “İki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği” tanımı verilmektedir. Sözcüğün dile getirdiği kavram ele alındığında dillerde çok sayıda eşanlamlı sözcük olduğu görülür. Kaplam açısından aynı olan çoğu sözcüğün işlem, biçim ve duygu yükü açısından aynı olmadığı görülmekte, bu durumda eşanlamlılıktan söz edilemeyeceği düşünülmektedir. Ama anlambilimde, “kaplam açısından eşanlamlı” ama “işlem açısından eşanlamlı değil” ayrımının göz önünde bulundurulmasına ve bu nedenle eşanlamlı sözcüklerin olmadığı düşünülmesine karşılık, dil öğretiminde eşanlamlılık hâlâ çok önemli bir yer tutmaktadır. Öğrencilerle sözlük çalışması yapıldığında sözcük dağarcıklarını genişletmek amacıyla “eşanlamlı sözcükler” ele alınmakta ve öğrencilerin biçim ya da dil değişkesi nedeniyle işlemlerinde farklılık gösteren ama bağlam olarak aynı olan sözcükler öğrenmelerine çalışılmaktadır. Bu da öğrencileri geniş düzgülü konuşucular yapmayı hedefler (Huber, 2014: 172-173).

13. 7. Karşıtanlamlı sözcükler

İki göstergenin sahip olduğu gösterilenlerin birbirine zıt anlama sahip olmasıdır. Karşıtanlamlılıkta, ara kavramlar içeren bir grup vardır: sıcak-ılık-soğuk gibi. İki sözcük arasında bulunan karşıtlık/zıtlık ilişkisidir. Karşıtanlamlılık dilde iki şekilde karşımıza çıkar:

1. Bütünleyici, 2. Görece/Dereceli Karşıtlık. Bütünleyici karşıtlıkta, bir özellik ya vardır ya yoktur. Bunun ortasının olması mümkün değildir. Tam zıtlık vardır. Bunlarda derece kullanılamaz. Görece karşıtlıkta ise ara nokta olması mümkündür.

Birbirine tamamen zıt-karşıt anlamları taşıyan iki sözcüğü-göstergeyi inceleyen alandır.

Dilbilimciler tersanlamlıların değişik sözcük türlerinden olabildiklerini de belirtirler. Leech, bunların sıfat, ulaç, ad, eylem gibi türlerinin bulunduğuna değinir. Cruse de dereceli tersanlamlıların çoğunluğunun sıfat, birazının da eylem niteliği gösterdiğini ileri sürer (Aksan, 2016: 104).

“Bir başka ayrım da, bütünleyici evli/bekâr, karşıtlık içeren satmak/alınmak ve sadece karşıtlık ifade eden büyük/küçük karşıtanlamlılık olgularına ilişkindir. Karşıtanlamlılık

ilişkisi içindeki öğeler, ortak bir anlam ekseni ve karşıt anlambirincikler sunar (Kıran-Kıran, 2014: 301).”

13. 8. Eşadlılık (Eşsesli)

Yazılışları ve söylenişleri (gösteren), anlamları (gösterilen) farklı olan sözcüklerdir. Eşadlılık sözlüksel açıdan belirsizlik sebebidir. Bu belirsizlik ise metin ya da cümle içerisinde ele alınacak bağlam ile anlaşılabilir.

13. 9. Alt Anamlılık

Aralarında anlamsal benzerlik ya da yakınlık bulunan sözcüklerin-göstergelerin ortak üst bir kavram üzerinde bir araya gelmesidir. Daha genel bilgiye sahip olan bir ismin alt katmanında yer alan ve daha az bilgiye sahip olan anlamlar olarak tanımlanabilir. Gül ismi, çiçek isminin alt anlamına sahiptir. Çiçek genel bir tür adı olduğu için üst kavramı oluşturur. Gül ismi ise, çiçek kümesinin alt özelliklerini taşır ve alt anlamlara sahiptir.

Genel bilgilere ad olan sözlerin anlamları, küçük ve sınırlı bilgilere ad olan sözlerin anlamlarına göre üst anlam sayılır. Küçük ve sınırlı bilgilere ad olan sözlerin anlamları ise, genel bilgilere ad olan sözlerin alt anlamlısı olarak bilinir. Anlama, alt anlamlılık veya üst anlamlılık durumunu kazandıran şey, parça-bütün ilişkisidir; parçalar bütünlerin alt anlamlılarıdır (Karaağaç, 2013: 124).

13. 10. Düzdeğişmece

Bir sözcüğün başka bir sözcük yerine kullanılmasıdır. İki tabak yemek yedi yerine iki tabak yedi gibi.

Bütün-parça ilişkisi düzdeğişmeceli kullanımlar arasında ‘özel bir konumda’ olarak değerlendirilir, o nedenle bu kullanıma ayrı bir ad verilmiştir: kapsamlayış. Örneğin ekmeğın parası kazanmak için çalışıyor dendiğinde ekmeğın sözcüğü genelde gıda, hattâ yaşamak anlamında kullanılır. Gıda, ekmeğı içerir, yani bu iki sözcük birbiriyle parça/bölüm ya da altkavram-üstkavram, yani bir tür kapsamına alma (kapsamlayış) ilişkisindedir (Huber, 2014: 178).

13. 11. Aktarmalar

Çokanlamlılığın oluşmasında önemli bir role sahip olan dil olaylarından birisi aktarmalardır. Burada anlatılmak istenen imge, herhangi bir açıdan benzerlik yaşadığı başka bir imge ile anlatılır.

Bunun sonucunda da gösterge yeni bir anlama daha sahip olur. Deyim aktarması ve ad aktarması olmak üzere ikiye ayrılır.

Eski retorik çalışmalarından beri güçlü, etkileyici anlatımı sağlayan söz sanatları arasında ele alınan aktarmalar, aynı zamanda anlam değişmelerine yol açmaları nedeniyle dilciler, düşünürler ve yazın uzmanları tarafından o çerçevede içinde incelenmiş, Reisig'den Bréal'den başlayarak anlambilimcilerin üzerinde durdukları konu olmuştur (Aksan, 2016: 79).

13. 12. Deyim Aktarması

Diğer adıyla eğretilemedir, Yunanca metafor şeklinde geçer. Aristoteles M. Ö. 4. Yüzyılda deyim aktarmalarından bahsetmiştir. İnsandan doğaya aktarma, doğadan insana aktarma, doğadaki nesneler arasında aktarma, somutlaştırma, duyular arasında aktarma olmak üzere beşe ayrılır. Çokanlamlılığın oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

13. 13. Ad Aktarması

Mecaz-ı Mürsel olarak da anılır.

“Anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavramla dile getirilmesi yoluyla gerçekleşir.” (Aksan, 2016: 88).

13. 14. Benzetme

Türkçe Sözlük'te; “Bir şeyin niteliğini anlatmak için o niteliği eksiksiz taşıyan bir şeyi örnek olarak gösterme işi, benzetme, teşbih.” şeklinde tanımlanır. Benzetme, bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilir (Aksan 2016: 77). M. Ö. 4. Yüzyılda Aristoteles benzetme üzerinde durmuştur.

Bir benzetmenin temelde dört ögesi vardır: 1) Benzetilen 2) Kendisine benzetilen 3) Benzetme yönü 4) Benzetme ilgeci.

13. 15. Eğretileme/İstiare

Bir sözcüğü anlamlandırmak amacı ile bir şeyi başka bir şeyi benzetme kullanımıdır. Altyapıda ‘gibi’ kullanımı vardır. Aslan hayvanların kralıdır, iyi bir örnektir (Huber:2014, 177).

13. 16. Kalıplaşmış Sözler

Toplumda yaşayan bireyler tarafından kullanımı hakkında anlaşma yapılmış söz gruplarıdır. Türkçe bu konuda oldukça zengindir. Emir kipinin üçüncü tekil şahsı ile çekimlenir, ancak dilek bildirirler (Bayraktar, 2014: 43). Birçok kaynakta atasözleri, deyimler, ikilemeler, tekerlemeler, bilmeceler, maniler, argolar ve deyişler bu başlık altında ele alınır.

13. 17. Anlam Bulanıklığı

Her toplum kendi dil-içi gerçeğini kurmuş olduğu için evrene kendi anadilinin penceresinden bakar. Toplumdan topluma değişen kavramlar, değerler, kültür, uygarlık toplumun dünyaya bakış açısını oluştururlar; bu bakış açısı da anlatımını ve yansımaları dilde bulur. Birey de, bunların üzerine, kendi bireyselliğinden, deneyimlerinden kaynaklanan bakış açısını ekleyerek, kendi dilini, kendi anlam dizgesi doğrultusunda kurar. Birey, iletişimin engellenmesinden etkilenmemek için, kendi dizgesiyle, toplumun dilinin dizgesini bağdaştırmaya çalışır. Tembellik, konuşucu ile alıcı arasındaki iletişimde sorunlar yaratır; çünkü hiç anlamama, eksik anlama, yanlış anlama, ya da anlam bulanıklığı çoğunlukla, konuşucu ve alıcının kendine özgü anlam dizgelerini, her iletişim eyleminde ölçüt olarak ortaya koymalarından kaynaklanır. Anlam bulanıklığında, anlam sayısı birden çok olduğu için kişi hangi anlamı seçeceğini şaşırır. Chomsky’e göre, anlam bulanıklığı tümcenin derin yapısında bulunan iki ayrı anlamdan doğar. İşte bu “derin yapı/yüzey yapı” ayrımı, büyük ölçüde, anlam bulanıklığının ortadan kaldırılmasına yarar (Kıran-Kıran, 2014: 314).

Anlam bulanıklığı dilbilgisine ilişkin etmenler yüzünden ortaya çıkan bulanıklıktan açıkça ayrılmalıdır. Aralarındaki sınır her zaman açık seçik olmasa bile anlam bulanıklığının iki temel türü vardır: 1. Bir tek sözcüğün iki ya da daha çok anlam içerdiği çokanlamlılık ya da polysemy, 2. İki ya da daha çok değişik sözcüğün aynı

biçimi içerdği eşadlılık. Bunun üç çeşidi vardır: a) Eşsesliler b) Eşyazımlılar c) Kesin anlamda eşadlılar (Ullmann, 1973: 357-358).

Anlam bulanıklığı bağlam sayesinde çözülebilir. Bir sözcüğün sahip olduğu birden fazla anlamın görünürde anlam bulanıklığına sebep olması olağan bir durumdur. Ancak sözcük bağlama girdiği zaman seçilen ve kullanılan anlam netlik kazanacağı için anlam bulanıklığı ortadan kalkar.

13. 18. Anlam Değişmeleri

Dil birimlerinin, dillerin sosyal uzlaşımlara dayalı saymaca (symbolic) ve öğretilmeli (metaphoric), iki ve çok katmanlı göstergelerindeki değer (semiotic value) değişimine anlam değişmesi denir. Dil birimlerinin gösterge değerlerinde bir dizi değişimler olur; yer aldıkları ortamlarda farklılıklar görülür. Bu da bize sözlerin anlamlarının sabit noktalar değil, değişken alanlar halinde olduğunu öğretir (Karaağaç, 2013: 139).

Sözcüklerin-göstergelerin artzamanlı olarak geçirdikleri anlam değişmelerinin incelenmesi; anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi olarak dört başlık altında ele alınmaktadır. Artzamanlı olarak incelenmesinin sebebi, göstergelerin taşıdığı anlamların değişmesinin zaman içerisinde gerçekleşmesidir. Bazen de sözcükler-göstergeler anlam değişmesine uğrarken anlam kaybı yaşamadan yeni anlamlar yüklenirler ve böylece çokanlamlılık ortaya çıkar. Çokanlamli bir sözcük birdenbire yeni bir söze dönüşmez. Anlam ayrımlarının meydana gelmesi zaman içerisinde olur.

Anlam daralması, göstergenin taşıdığı anlamlardan bir kısmını kaybetmesidir. Anlam genişlemesi, göstergenin taşıdığı anlamın boyutunun büyümesidir. Anlam iyileşmesi, göstergenin taşıdığı olumsuz anlam ya da anlamların değişerek olumlu anlamlara geçmesidir. Anlam kötüleşmesi ise, göstergede yer alan olumlu anlamların olumsuz anlamlara geçmesidir.

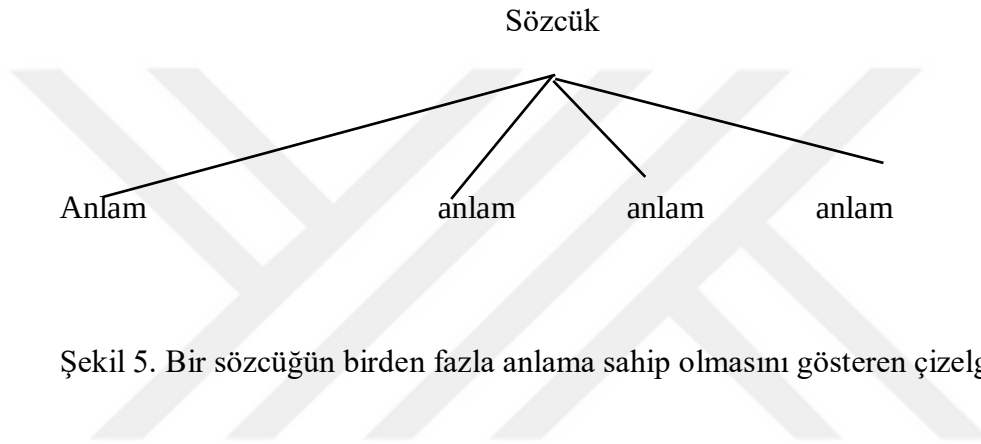
Anlam değişmesinin; coğrafya, zaman, eğitim gibi sebepleri vardır.

14. ÇOKANLAMLI SÖZCÜKLER

Bir kavramın dilsel bir birimle adlandırılması, doğal dillerde bir kavramın hep ve yalnızca bir tek adı olacağı anlamına gelmez. Çoğu dillerde hem bir ve aynı kavramın birden çok adı vardır, hem de bir ve aynı ad birden çok kavramı dile getirir. İlkece, yalnızca bilimsel terimler bunun dışında kalır ve ‘bir kavrama bir sözcük’ bağımlı

sergiler; yani bir kavram düşünöldüğünde hep aynı sözcük kullanılır ve o sözcük söylendiğinde hep aynı anlam anlaşılır. İşte bu farkı dile getirmek üzere sözcük-terim ayrımı yapılmış, günlük dilin sözcükleriyle özel alanların terimleri birbirinden ayrılmış, günlük dilin sözcükleriyle özel alanların terimleri birbirinden ayrılmıştır. Ama bu ilkece böyledir; bilimsel dilde bile değişik bilim adamları bir ve aynı kavramı değişik terimlerle adlandırmaktadır (Huber, 2014: 168).

Çokanlamlılık terimi en basit tanımını ile bir sözcüğün birden çok anlama/gösterilene sahip olmasıdır. Buradaki temel nokta, birden fazla anlamı bulunan sözcüğün anlamları arasında ilişki olmasıdır.

Şekil 5. Bir sözcüğün birden fazla anlama sahip olmasını gösteren çizelge

Çokanlamlılık kavramını doğal dillerde çok fazla karşılaşılan bir kavramdır. Ancak hangi anlamda kullanıldığı ya da diğer dillerde hangi anlamları karşıladığı cümle/metin içerisinde yani bağlamda ortaya çıkmaktadır.

Bir gösterenin birden fazla gösterilen ile anlatılmasıdır. Çokanlamlılık içerisinde yer alan en önemli nokta “sıklık”tır. Bir dil içerisinde en sık görülen sözcükler, en fazla çokanlamlılığa sahip sözcüklerdir.

M. Ö. 5. Yüzyılda Yunan filozof Demokritos çokanlamlılık konusuna değinmiştir. Çokanlamlılık temelde, aynı adın birden çok anlama gelmesidir. Çokanlamlılığın (polysemy) temel ilkesi, bir dildeki tek bir gösterenin birden çok gösterilene sahip olması durumudur. Daha basit bir tanımla, birbirinden farklı anlamlara ve bir sözcüğün birden fazla anlambirincik demetlerine sahip olmasıdır. Doğan Aksan’a göre, bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni kavramları da anlatır durumda olmasıdır. Çokanlamlılığın en önemli noktası, sözcüğün-göstergenin yeni anlamlar kazanırken temel anlamını

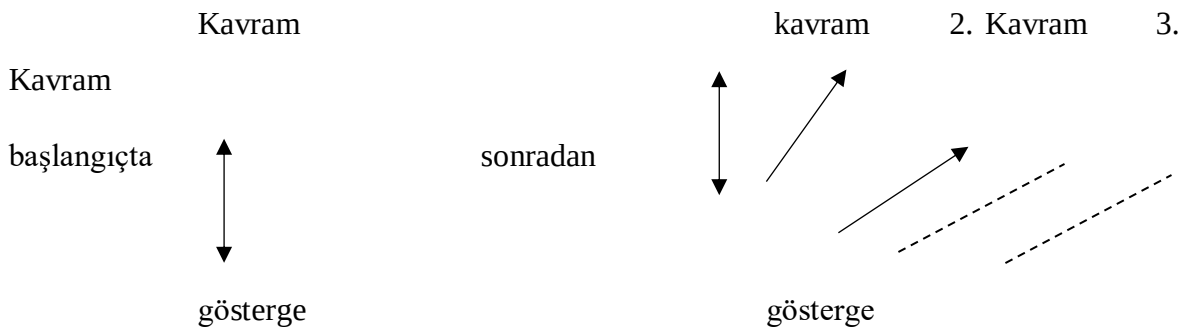
kaybetmemesidir. Buradaki temel amaç, çok az göstergeyle daha fazla imgenin-kavramın dile getirilmesidir. Yani burada dilde tutumluluk söz konusudur.

Dilbilim ve dilbilgisi kaynaklarında çokanlamlılık (polysemy) hakkında yapılan tanımların genel bir özetini; bir göstergenin temel anlamının yanında, temel anlam ile anlam bağlantısı olan yeni kavramlarının ortaya çıkmasıdır. Bu gösterge başlangıçta tek bir kavramı işaret ederken, daha sonra temel anlam ile ilişkili yeni kavramları anlatacak hale gelir.

“Çokanlamlılıkta gösterge temel anlamını yitirmeden yan anlamlar kazanmaktadır. Zaman içinde bunlar unutulabildiği gibi yeni yan anlamlarla daha da zenginleşebilmektedir .” (Aksan, 2016: 90).

Zeynep Korkmaz, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde çok anlamlı maddesinde “Bir kelimenin temel anlamı yanında, temel anlamı ile ilgili yeni kavramları da karşılar durumda olması niteliği” (2017: 106) tanımını verir. Aynı eserde, çok anlamlılık maddesinde “Bir kelimedede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması.” (Korkmaz, 2017: 107) tanımını vermiştir.

“Başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan gösterge, genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla her dilde, ilişkili yeni kavramları da anlatır duruma gelmektedir.” (Aksan, 2016: 89-90).

Şekil 6. Doğan Aksan’ın çok anlamlılık çizelgesi (2016)

Çokanlamlılık ile tekanlamlılığın ortak yönü, ikisinde de tek bir sözcüğün yer almasıdır. Aradaki fark anlam yani gösterilen yönünden ortaya çıkmaktadır. Terim anlamlı kelimeler tekanlanlıdır, tek bir gösterilene sahiptir. Ancak günlük dilde kullanılan

kelimelerin genellikle birden fazla gösterileni olur. Çokanlamlı sözcüklerin kullanım oranları daha fazladır. Çünkü tek anlamlı sözcüğe göre birden fazla anlama sahiptir.

Bu nitelik, insanoğlunun kavramları kimi zaman daha etkili, daha somut, daha kolay biçimde dile getirebilmek için aralarında biçim, işlev, amaç ilişkisi ve yakınlığı bulunan başka kavramlara dayanarak açıklamak istemesinden kaynaklanır; zaman zaman benzetmeli, nükteli anlatım eğilimini de içerir. Bu eğilim ve istek aktarmalar yoluyla gerçekleşerek sözcüklerin yeni yeni anlamlar kazanmalarına neden olur. Başta organ adları, vücut bölümleri, çok kullanılan eylemler olmak üzere, doğadaki nesnelere, doğadaki nesnelerin de insanlara aktarılması göstergeleri çokanlamlı duruma getirir (Aksan, 2016: 74-75).

“Çokanlamlılık sıklık kavramıyla yakından ilişkilidir. En sık rastlanan birimler, çokanlamlılığın en yoğun düzeye ulaştığı ögelerdir.” (Günay, 2007: 196).

Yaşayan her doğal dilde çokanlamlılık durumu vardır ve çokanlamlılık, dildeki ekonomi ilkesini belirten bir durumdur ve da dilde yapılan ekonomidir. Çokanlamlı bir sözcük yoluyla kişi, tek bir sözcük öğrenerek birden çok durumu adlandırmayı da öğrenmiş olur. Bir gösterenin belirttiği durum birden çok şey (gösterilen) olabilir. Tek bir gösterenin birçok farklı kullanımı vardır. Bir sözcüğün birçok gösterileni ya da birçok belirtmesi olabilir. Her dilde olduğu gibi Türkçede de oldukça fazla çokanlamlı sözcük vardır. Örneğin “yüz” göstereninin birden çok gösterileni bulunmaktadır: yüz bulmak, yüz kızartmak, yüz vermek, yüzü asılmak, yüz tutmak vb. (Günay, 2007: 187-188).

Guiraud’a göre, bir adın birden çok anlamı olabilir ama bunlar gücül; yani, zorunlu anlamlardır ve bir bağlamda bu anlamlardan ancak bir teki gerçekleşebilir. Her sözcüğün bir temel anlamı ve bir bağlam anlamı vardır. Her bağlam, bir kullanım anlamını belirler ve her durumda sözcük bir kavramı karşılar. Her sözcük bağlamıyla sıkı bir ilişki içerisinde ve anlam farklılıkları da bu bağlamdan doğar. Aynı zamanda birtakım yananamlar da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şu örneği verir: Saksıyı çalıştır’daki saksının bağlamsal anlamı kafadır (Vardar, 1999: 42-43).

Kelimelerin malik oldukları manalar ne kadar çok olursa olsun, bunlardan bir tanesi daima kelimenin asıl manasını içinde taşır. Bu mana lügat kitaplarında gösterilmiş olan esas manadır. Esas anlamın yanında bir de birtakım tali olanları vardır ki, bunlar her zaman esas anlamın yerini almağa hazırdırlar. Kelimelerin çeşitli kullanışlarında gerçekten bir polisemi hadisesi ile karşı karşıya bulunuyorsak, burada konuşan kimse kelimenin esas manasını aklına getirmek istemez, dinleyen kimse de bunu yapmamalıdır; yoksa düşünmenin akışı bozulur veya anlaşmazlıklara yol açılmış olur. Türliüanlamlılık keyfiyeti en başat dilin bir organizma olmasından doğan bir keyfiyettir. Fakat unutulmamalıdır ki, dilin büyümesi, gelişmesi ve ölümü, yani hayatı, fonem değişmesi ve kelimelerin mana değiştirmesi gibi önemli birtakım muayyen şekil değiştirmelerinden ibarettir. İşte bu mana değişmesinin her nevi mana daralması, mana genişlemesi, başka manaya geçiş v.s. dilde türlü anlamlılığı doğurur. Çünkü bir kelime yeni bir anlam kazanınca, eski mana hemen ortadan kaybolup

gitmez; dilde uzun bir müddet sürer; yani bir müddet için her iki mana yan yana kullanılır (Üçok, 2004: 92-93).

Var olan bir göstergeyi kullanarak, onu farklı bir bağlamda değerlendirerek yeni bir durumu, bir nesneyi adlandırmak her zaman başvuru bir yöntemdir. Dildeki sınırlı sayıdaki sözcük yoluyla, tanımlanmamış, içerik olarak var olan ancak bir anlatım olarak karşılığı bulunmayan durumları bu yolla adlandırmak ya da tanımlamak olasıdır. Bu tür sonradan ad verme işleminde, yeni durum ya da nesne ile daha sıkça kullanılan iki yapıdan birisi örnekseme, diğeri ise öyküntüdür. Örneğin bilgisayardaki el yoluyla yapılan işlemler için kullanılan “fare” sözcüğü bir öyküntüdür. Dilimizde yer alan “eylem” sözcüğünden yola çıkılarak oluşturulan “söylem” terimi bir örnekseme durumunu belirtir (Günay, 2007: 188).

Bir sözlükte aynı biçimde yazılan sözcük birden çok madde başı olarak bulunabilir. Ya da ‘birbiriyle aynı durumu belirtmeyen sözcükler, farklıdır’ demek gerekir. Türkçe sözlüklerde bir sözlük maddesi altında, birbirinden farklı birden çok tanım bulunur. Birden çok madde girişi olarak bulunan sözcükler aynı sözcük değildir ve her madde girişinin tanımı farklıdır. O zaman aynı başlık altında olsa da birbirinden farklı anlamlardaki yapılarda bu durum için çokanlamlılıktan söz edilebilir: “Kapının anahtarı”, “bir sorunun anahtarı”, “anahtar sözcük” vb. (Günay, 2007: 191).

Her dilde teknik terim, araç-gereç adları vb. göstergeler genellikle tek anlama sahiptir. Çokanlamlılık genellikle eşadlılık ile karıştırılmaktadır. Çokanlamlılıkta tek bir gösterge temel ve ona bağlı yan anlamlardan meydana gelir. Eşadlılıkta ise, anlamca bir yakınlık bulunmayan kavramlar bir gösterge ile ifade edilmektedir. Tümce içerisinde çokanlamlılık ile eşadlılığın kolayca ayırt edilebilmesi için bağlam çok çok önemlidir. Türkçeden bir örnek verecek olursak; ‘Çaya gittiler.’ Tümcesinde çay, içecek olan çay mı, yoksa küçük akarsu anlamındaki çay mı ayırt etmek zordur. Bu cümlede anlam bulanıklığı olsa bile çay sözcüğünün-göstergesinin çokanlamlı değil eşadlı olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Ancak metin içerisinde genellikle anlam bulanıklığı yaşanmaz. Çünkü önceki ve sonraki tümcelerin yardımı ile çokanlamlılık ve eşadlılık kolayca ayırt edilebilir.

2. BÖLÜM: İnceleme

İNCELEME İLKE VE YÖNTEMLERİ

Türkçenin söz varlığına çok anlamlılık esasında, yeni bağlam anlamlarıyla katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada, toplam 52 adet eylem incelenmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir. Söz konusu incelemenin temel ilke ve yöntemleri şu şekildedir:

1. İncelemeye konu olan 52 adet eylem, taranan eserlerde {-An} sıfat-fiil ekinin kullanım sıklığı esas alınarak belirlenmiştir. Seçilen eylemler, orta sıklıkta kullanılan eylemlerdir.
2. Eylemlerin inceleme sırası alfabetiktir.
3. Her bir eylem, tek tek ele alınmış olup öncelikle eylemin yapısı, kök anlamı tartışılmıştır. Devamında, söz konusu eylemin çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına yatkınlığı üzerinde öngörüler oluşturulmuştur.
4. Oluşturulan öngörüler somutlaştırmak üzere, sözü edilen eylemin TDK Türkçe Sözlük'te tespit edilmiş anlamları tek tek sıralanmıştır.
5. TDK Türkçe Sözlük'te tespit edilmiş anlamlara katkılar sunmak üzere, ilgili eylemin taranan eserlerdeki {-An} sıfat-fiil ekini almış kullanımları tek tek değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda, çok anlamlılığa katkısı olabilecek veya bağlam anlamı sayılabilecek örnek cümleler değerlendirilmiştir.
6. Örnek cümlelerin her biri tek tek değerlendirildikten sonra, genel anlamda söz konusu eylemle ilgili genel sonuç ve değerlendirme yapılmıştır.
7. Her bir eylemin taranan eserlerde {-An} sıfat-fiil ekini almış kullanımları sayıca belirtilmiş, elde edilen yeni bağlam anlamları ve anlam deltaları parça-bütün ilişkisi içinde belirtilmiştir.
8. Elde edilen veriler, değerlendirme ve sonuç bölümünde özetlenmiştir.
9. Elde edilen veriler, grafikler biçiminde somutlaştırılmıştır.

AC- EYLEMİ

Aç- eylemi, Türkçenin en eski ve aslî eylemlerindendir. Bu eylem, günümüz Türkçesinde sıklıkla kullanılan eylemlerden birisidir. Eylemin anlam alanının genişliği, daha ilk bakışta dahi hissedilebilmektedir. Eylemin kök bir eylem olması ve birçok yerde kullanılıyor olması bu sonuca işaret etmektedir.

Türkçe Sözlük 'teki Anlamları

1. –i Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek
2. –i Engeli kaldırmak
3. –i Sarılmış, katlanmış, örtülmüş veya iliklenmiş olan şeyleri bu durumdan kurtarmak
4. –i Bir şeyi, bir yeri oyarak veya kazarak çukur, delik oluşturmak
5. –i Tıkalı bir şeyi bu durumdan kurtarmak
6. –i Alanını genişletmek
7. –i Birbirinden uzaklaştırmak
8. –i Yarmak
9. –i Düğümü veya dolaşmış bir şeyi bu durumdan kurtarmak
10. –i Bir toplantıyı, etkinliği başlatmak
11. –i Bir kuruluşu, bir iş yerini işler duruma getirmek
12. –i Bir aygıtı, bir düzeneği çalıştırmak
13. –i Alışverişi başlatmak
14. –i Rengin koyuluğunu azaltmak
15. –i Yakışmak, güzel göstermek
16. –i Ferahlık vermek
17. –i Beğenmek
18. –i Bir konu ile ilgili konuşmak
19. –i Avunmak veya danışmak üzere söylemek, içini dökmek
20. –i Satranç, poker vb. oyunları başlatmak
21. nesnesiz Yapmak, düzenlemek
22. nesnesiz Ayırmak, tahsis etmek
23. –i Görünür duruma getirmek

24. *nesnesiz* Bulutların dağılmasıyla gökyüzü aydınlanmak
25. *nesnesiz, mecaz* Geçit sağlamak
26. *-i, mecaz* Sıkılğanlığını, utangaçlığını gidermek
27. *-i, eskimiş* Savaşla almak, fethetmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **aç-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te birçok anlamıyla yerini almıştır. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da özne de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlük'teki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. *Karakulak zadelerin mükellef konağında gözlerini dünyaya açan Numan Şerif Bey, bütün ömrü boyunca hesapsız bir refah içinde yaşamış, elli beş yaşlarında, gerçekten bir erkek güzeliydi.*”

(OK-CEM, 38)

Yorum ve Değerlendirme

Aç- eylemi, Orhan Kemal'in eserinde, *gözlerini dünyaya aç-* şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Doğmak, dünyaya gelmek”**i ifade etmektedir. Burada bir deyim anlamı vardır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **aç-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. *“Delikanlı başlarına bunca belayı açan o uğursuz kara paraya lanet etti.”*

(İOA-PKA, 89)

Yorum ve Değerlendirme

Aç- eylemi, İhsan Oktay Anar'ın eserinde, **bela aç-** şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Sıkıntı çıkarmak, sorun yaratmak”**ı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla da aç- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yeni bir anlam genişliğine kavuşmuştur.

3. “... anlaşımdan sonra hakkında çıkartılan dedikodulardan yorulup bıkmış olan Baltacı Mehmet Paşa'ydı ve payitahta dönerken o yıllarda sık sık başkaldırarak yönetime gailer **açan** Arap ve Kürt beylerinin tenkili için Karadeniz'i doğudan dolaşarak yolunu uzatmak zorunda kalmış, görevini yerine getirmiş her sorumluluk...”

(İP-BÖİA,
288)

Yorum ve Değerlendirme

Aç- eylemi, İskender Pala'nın eserinde, **gailer aç-** şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Sıkıntı çıkarmak, sorun yaratmak”**ı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, aç- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

4. “-Ne oldu, diye kendi kendine soruyor, **gözümü açan açana...**”

(RHK-SK, 112)

Yorum ve Değerlendirme

Aç- eylemi, Refik Halid Karay'ın eserinde, **gözümü aç-** şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer

almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Fark edilmeyi sağlamak, uyarılmak, anlaşılmayı kolaylaştırmak”**ı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, aç- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te yer almayan yeni bir anlam alanına daha kavuşmuştur.

5. *“-Doğrusu şu: Başına bu derdi açan Şehriban değildi; seksüel bir gençlik krizi geçiriyordun, ...”*

(RHK-SK, 138)

Yorum ve Değerlendirme

Aç- eylemi, Refik Halid Karay’ın eserinde, **deri aç-** şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Sıkıntı çıkarmak, sorun yaratmak”**ı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, aç- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde aç- eylemi geçen 23 tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden 18 tanesi sözlükte vardır. Diğer 5 cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

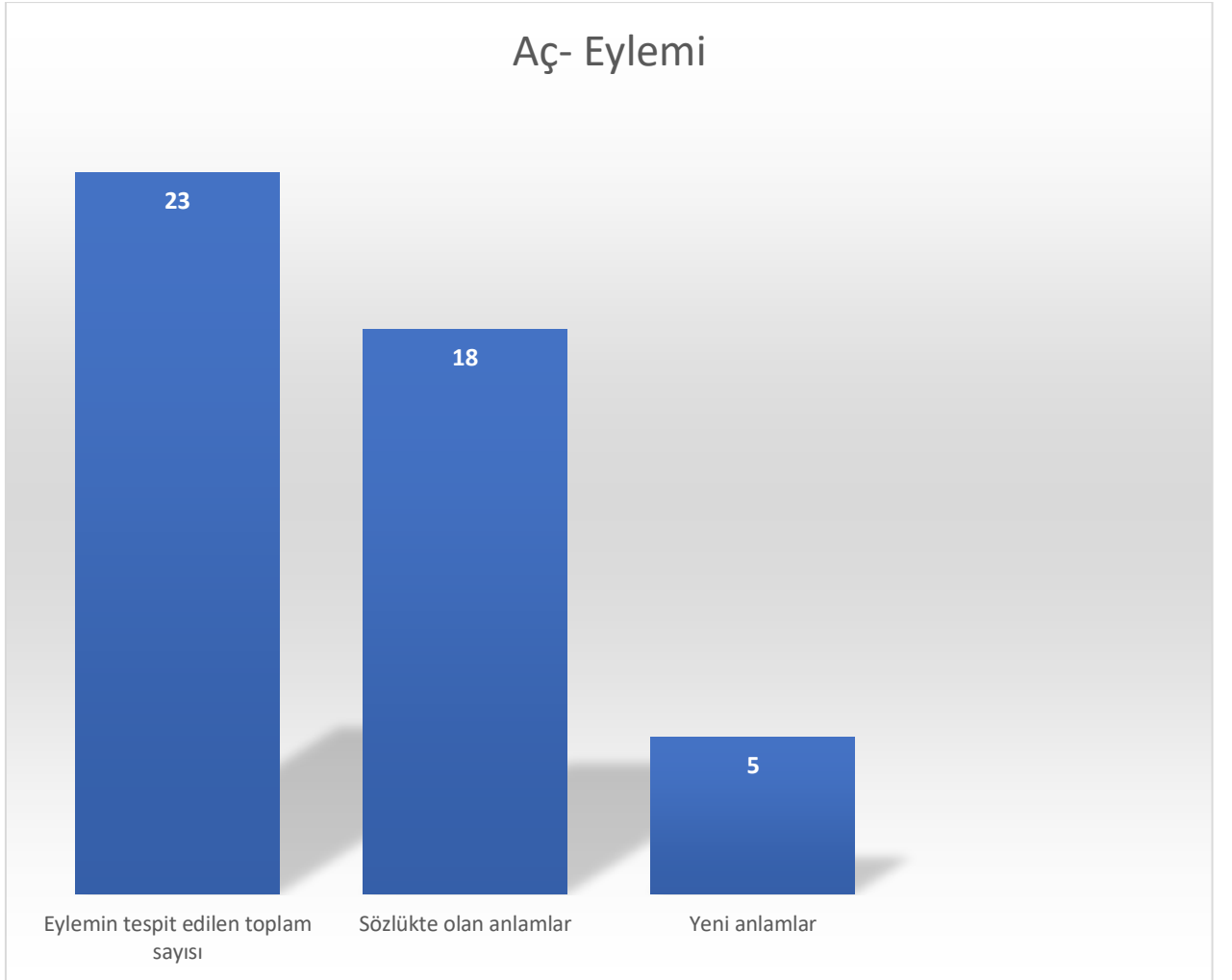
Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde aç- eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük’te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda aç- eyleminin Türkçe Sözlük ’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı beş bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Aç- eylemi gibi tarihsel derinliği olan, Türkçenin çok eski belgelerinden beri kullanılagelen bu eylemin anlam sınırlarının genişliğini tahmin edebilmek çok da zor değildir. Gerek gündelik konuşma dilinde, gerek söz kalıpları içerisinde ve gerekse

tümcelerın bağlam bütünlüğü içerisinde aç- eyleminin daha yüzlerle binlerle ifade edilebilecek anlam çalarlarının varlığı bir gerçektir. Bu inceleme, sınırlı sayıda örneklem yoluyla belirlenmiş edebî eserin taranmasından elde edilen verilere dayandığı için, ele alınan eylemlerin anlam sınırlarını hiçbir şekilde tam ve tekmil olarak belirleyemez.

Bu çalışma; özü itibarıyla bütün anlam çalarlarını tespit etmeyi hedefleyen bir çalışma değildir. Tezin başında da belirtildiği üzere, esasen Türkçenin söz varlığına yeni ve özgün katkılar sunmak yanında, Türkçenin çok anlamlı ve bağlam anlamlı yapısına dikkat çekmektir. Bu bakış açısıyla aç- eylemine bakıldığında, belki tek başına bu eylem üzerinde monografik bir çalışma yapılarak ancak eylemin anlam genişliği hakkında genel bir yargıda bulunmak mümkün olabilir.

Grafik 1: Aç- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

AÇIL- EYLEMİ

Açıl- eylemi, yapısı itibariyle türemiş bir eylemdir. Aç- eylemine -(I)l çatı ekinin getirilmesiyle oluşan açılmak eylemi, edilgen ve dönüşlülük anlamlarıyla kullanılmaktadır. Açıl- eylemi; türemiş bir eylem olması ve söyleyişteki zorluk dolayısıyla bağlam anlamına yatkınlığı düşük olabilir.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. *nesnesiz* Açma işine konu olmak
2. *nesnesiz* Renk koyuluğunu yitirmek
3. *nesnesiz* Kendine gelmek, biraz iyileşmek, ferahlamak
4. *nesnesiz* Sıkılması, çekinmesi, tutukluğu kalmamak
5. *nesnesiz* Kuruluşlar ilk kez veya yeniden işe başlamak
6. *nesnesiz* İşini gereğinden veya yapabileceğinden geniş tutmak
7. *nesnesiz* Genişlemek, bollaşmak
8. *nesnesiz* Delinmek, yırtılmak
9. *nesnesiz* Sis, karanlık, duman vb. dağılmak, yoğunluğunu yitirmek
10. *nesnesiz* Gereken güce ulaşmak
11. –den Kıyıdan uzaklaşmak
12. *nesnesiz* Kapı, yol vb. geçit vermek
13. –e, *mecaz* Sırrını, üzüntüsünü, sorunlarını birine söylemek
14. *nesnesiz*, *mecaz* Herhangi bir konuyla veya sorunla ilgili olarak düşünce ve uygulamalarda yeni koşulların gerektirdiği değişiklikleri veya yenilikleri yapmak
15. *nesnesiz*, *mecaz* Yeni bir bakış açısı getirmek
16. *nesnesiz*, *mecaz* Ayrıntıya girmek

Açıl- eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki kullanım anlamları dikkate alındığında, beklenenin aksine geniş bir anlam deltasına sahip olduğu görülmektedir. Ancak; bu incelemenin amacına uygun olarak açıl- eyleminin anlam ağına yeni katkılar sunmak üzere, TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilecektir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Çöp Bakkal’ın gökyüzünde geceleri
açılan yıldızlardan daha yüksek gönlü
vardı.”

(LT-BKÇM, 50)

Yorum ve Değerlendirme

Açıl- eylemi, Latife Tekin’in bu eserinde, *geceleri açıl-* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**görünme, ortaya çıkma, kendini gösterme**” anlamı verilmiştir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Belirli bir zaman diliminde görünme, ortaya çıkma**”yı ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *açıl-* eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir bağlam alanına sahip olmuştur.

2. “Lado, yazdığı yarım sayfayı okuyan
insanların yüzlerinde açılan
gülümsemeleri gördükten sonra hız aldı.”

(LT-BKÇM, 104)

Açıl- eylemi, Latife Tekin’in bu eserinde, *insanların yüzlerinde açıl-* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**görünmek, meydana gelmek, ortaya çıkmak**” anlamı verilmiştir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Belirli bir durumda görünme, ortaya çıkma**”yı ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamı, *açıl-* eylemi için; yeni, özgün ve farklı bir bağlam anlamı olarak değerlendirilebilir.

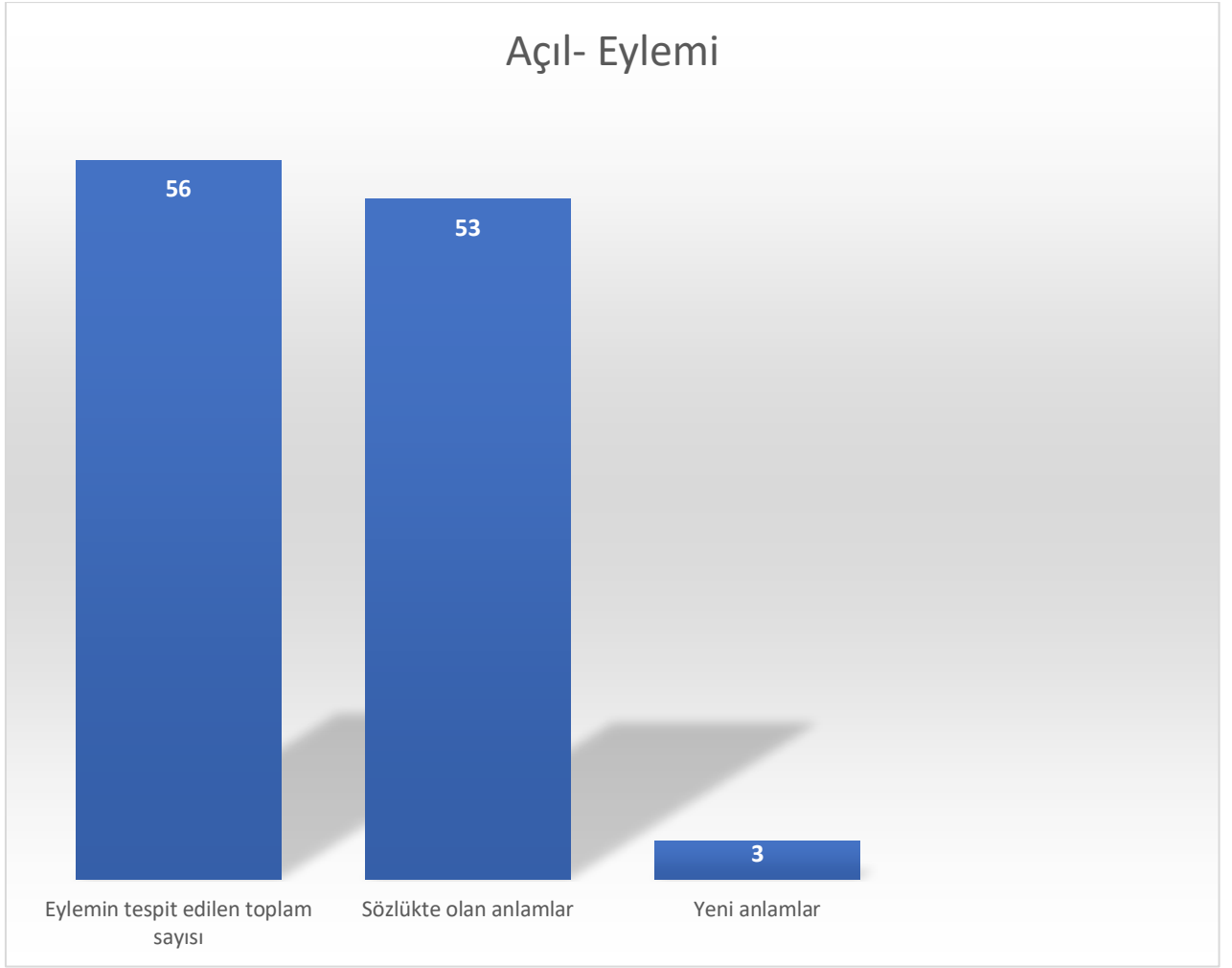
3. “Ama içinde açılan acının yarasından ve
göğsünü zorlayıp burnundan çıkan
öfkesinden kalemi eline alamadı.”

(LT-BKÇM,
104)

Açıl- eylemi, Latife Tekin'in bu eserinde, “*içinde açılan acı*” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “*oluşma*” anlamı verilmiştir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Belirli bir durumda görünme, ortaya çıkma*”yı ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, *açıl-* eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına sahip olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Eserlerde toplam 56 kez *açıl-* eylemi tespit edilmiştir. Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde *açıl-* eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda *açıl-* eyleminin 56 kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 3 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Grafik 2: Açıl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

AK- EYLEMİ

Ak- eylemi, günümüz Türkçesinde sıklıkla kullanılan eylemlerden birisidir. Doğaya özgü bir eylem olan ak- eylemi, zaman içinde duyguların aktarılmasında ve başka işlerin tasvirinde de kullanılır olmuştur. Adlarla rahatlıkla anlam ilişkisine girebilen ak- eylemi çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına açıktır. Bu bakımdan, öncelikle eylemin bilinen anlamları TDK Türkçe Sözlük'ten buraya aktarılmıştır.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. –den Sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden başka bir yere doğru gitmek
2. –den Sıvı maddeler aşağıya yönelmek
3. –den Sıvı madde bir yerden çıkmak
4. nesnesiz Bir kap veya bir yer, içindeki veya üstündeki sıvıyı sızdırmak
5. –e Art arda ve toplu olarak gitmek
6. nesnesiz Kumaş yıpranıp iplikleri erimeye başlamak
7. nesnesiz Boya birbirine karışmak
8. –le Sürüp gitmek
9. nesnesiz, mecaz Zaman çabuk geçmek
10. nesnesiz, mecaz Karışmak, katılmak
11. nesnesiz, argo Çabucak savuşmak, ortadan kaybolmak.

Ak- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yukarıdaki anlamlarda verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve edebî eserlerde tespit edilen yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Kadınlar başı ağrıyan, ateşe düşen, gözü kulağı **akan** çocuklarını tutup tutup ona getirdiler.”

Yorum ve Değerlendirme

Ak- eylemi, Latife Tekin’in bu eserinde, **gözü kulağı ak-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**hastalık**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde hastalık anlamı taşıyan böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Hastalıktan dolayı göz ve kulak gibi organların kötü duruma gelmesi, hastalıktan dolayı göz ve kulak gibi organları sağlıklı hissetme**”yi ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **ak-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuş oldu.

2. “Sıcak su çeşmesinin başında toplanan kadınların kovalarına dolan, Çiçektepe’nin sokaklarına **akan** sesler şaşkınlık yarattı.”

(LT-BKÇM, 37)

Yorum ve Değerlendirme

Ak- eylemi, Latife Tekin’in eserinde geçen bu cümlede çok daha özel bir kullanımla bağlam içerisinde bir sıvı gibi somutlaştırılmıştır. Bilinen anlamlarıyla “**ses**” akma özelliğine sahip değildir. Bu cümlede **ak-** eylemi bağlam içerisinde tıpkı su vb. sıvılar gibi akışkan bir özellikle nitelenmiş ve “**doldurmak, kaplamak, bulunduğu yerden diğer tarafa geçmek**” gibi çok özel ve özgün bir kullanımla yeni bir bağlamda, yeni anlam çaları kazanmıştır. Bu yeni anlam çalarının **ak-** eylemi için TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanı oluşturabileceği düşünülmüştür.

3. “Yollar, otomobilin fenerlerinden dökülen muntazam ışıklar içinde, **akan** bir nehir gibi daimî bir hareketle geçiyorlardı.”

(PS-SK, 139)

Yorum ve Değerlendirme

Peyami Safa’nın bu eserinde **ak-** eylemi, nehrin akması şeklinde kullanılmıştır. Ancak burada mecazî bir anlam olduğu için sözlükte geçen anlamlardan farklı bir anlamı

olduğunu düşünüyoruz. **Ak-** eyleminin birinci anlamında geçen sıvı maddelerin bir yerden başka bir yere doğru gitmesi anlamı gerçek anlamdır. Bu cümlede **ak-** eylemi mecaz anlamıyla “*yolların akıp gitmesi, yolların uzaması*” şeklinde kullanılması ise sözlükteki anlam maddeleri içerisinde yer almamaktadır. Bu yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*uzayıp gitmek, nehir gibi akıp devam etmek*” anlamını ifade etmektedir. Bu yeni anlam çalarının da **ak-** eylemi için TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir bağlam anlam alanı oluşturabileceği düşünülmüştür.

4. “*Çok geçmeden dilenciler kethüdasının idam edileceği öğrenildiğinde bu adam sahte bir fermanla kurtarılıp teşkilata bağlandı ve Konstantiniye dilencilerine **akan** paralar da teşkilata gelen paraya eklendi.*”

(İOA-PKA, 142)

Yorum ve Değerlendirme

İhsan Oktay Anar’ın bu eserinde **ak-** eylemi, paranın akması şeklinde geçmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde bu anlamı ifade edecek bir madde bulunmamaktadır. Buradaki anlam paranın bir yere veya bir işe çok fazla harcanması şeklindedir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Paranın oluk oluk bir yere harcanması*”nı ifade etmektedir. Bağlamda ortaya çıkan bu yeni anlam çalarının da **ak-** eylemi için TDK Türkçe Sözlük’te yeni bir bağlam anlamı olarak yer alabileceği düşünülmüştür.

5. “*Hatta kentin orasında burasında sayıları yüzleri bulan dokuma tezgâhlarının, önceki akşamlarda bir aruz vezni gibi ahenkle dinlediği ritmik mekik sesleri, bu akşam beyninin duvarlarını, ömürlere küçük darbeler vura vura **akan** bir saatin rakkası gibi dövüyor, dövüyordu.*”

Yorum ve Değerlendirme

Ak- eylemi, bu cümledeki kullanımıyla ilk bakışta TDK Türkçe Sözlük'teki 9. anlam olan “**Zaman çabuk geçmek**” ile ilişkili gibi görünse de daha derinden bakıldığında, bu cümlede bağlamla bütünleşik olarak “**ömrün sürmesi, sona doğru yaklaşması, yaşlanmak, hayattan darbeler almak**” gibi çok özel ve öznel bir bağlam anlamına sahip olduğu gözlenmektedir. Yazarın muhayyilesi bağlamında ortaya çıkan bu yeni anlam çalarının da **ak-** eylemi için, TDK Türkçe Sözlük'te yeni bir bağlam anlamı olarak yer alabileceği düşünülmüştür.

6. “Serkan, terazinin içinde bir sağa bir sola **akan** habbecikten gözünü ayırmadan dinlemişti ustasını.”

(YK-SOG, 56)

Yorum ve Değerlendirme

Yekta Kopan'ın bu eserinde **ak-** eylemi, bir maddenin hızlı bir şekilde hareket etmesi şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde bu anlam hakkında bir madde bulunmamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Sıvı bir maddenin hızlı bir şekilde sağa sola hareket etmesi, kayması**” şeklinde yeni ve farklı bir bağlam anlamını ifade etmektedir. Bu cümledeki özel kullanımın da **ak-** eylemi için, TDK Türkçe Sözlük'te yeni bir bağlam anlamı olarak değerlendirilebileceği düşünülmüştür.

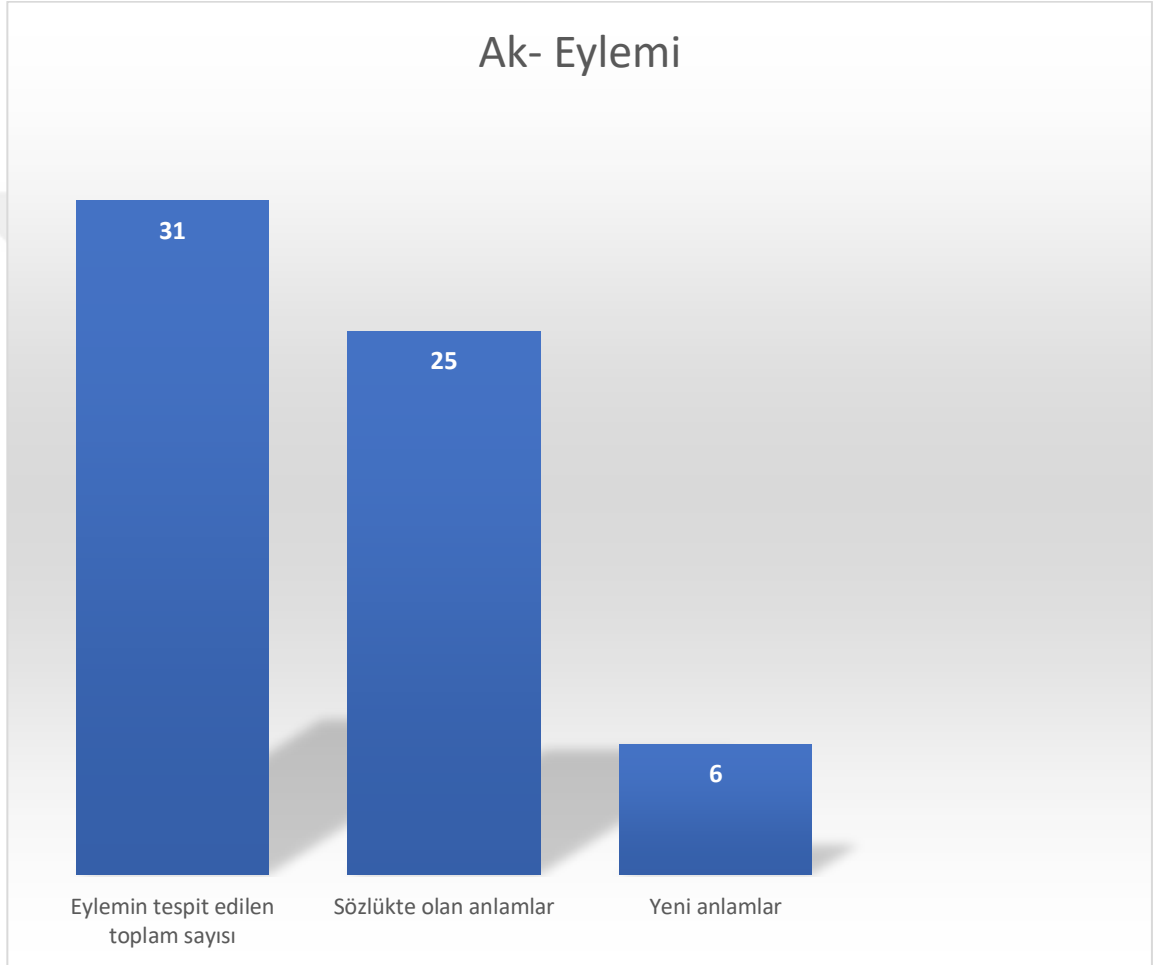
Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **ak-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler

elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları değerlendirilmiştir.

Taradığımız eserlerde ak- eyleminin toplamda **31** cümlede geçtiği tespit edilmiştir. Yaptığımız inceleme sonucunda, **ak-** eyleminin geçtiği **31** cümle, tek tek değerlendirilmiş olup söz konusu eylemin anlamı TDK Türkçe Sözlük'teki maddelerde var ise, doğal olarak bu tür cümleler inceleme dışı tutulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda, **ak-** eyleminin durağan ve olağan anlamları dışında, katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **6** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Kullanım sıklığı çok yüksek sayılabilecek eylemlerden birisi olan ak- eyleminin bağlam anlamı hiç şüphesiz bizim bulduklarımızla sınırlı değildir. Burada sınırlı sayıda edebî eser taranmış olması, yazı dilinin konuşma diline oranla, yeniliklere daha kapalı olması, taranan eserlerin eski tarihlerde yazılmış olması gibi sebeplerle yeni bağlam anlamları çok yüksek sayıda tespit edilememiştir. Ancak; bu durum bağlam anlamlarının zenginliği konusunda yanıltıcı da olmamalıdır. Nitekim ak- eylemi, yazılı eserlerde değil de konuşma dilinde ve özellikle kimi araştırmacıların yaptıkları gibi, ankete dayalı metinler üzerinde tespit edilmeye çalışılmış olursa idi, çok daha yüksek oranlarda yeni, özgün ve farklı bağlam anlamları elde edilmiş olacaktı. Kaldı ki tespit edilen tek bir yeni, özgün ve farklı bir bağlam anlamı bile bu inceleme açısından son derece önemlidir. Örneğin; “İlk görüşte delikanlının yüreği akıp gitmişti.” gibi bir cümlede “akıp git-“ eylemi, gerek birleşik bir eylem karakteriyle ve gerekse cümlenin bütüncül anlamıyla ele alındığında, yeni ve özgün bir bağlam anlamına kavuşmaktadır.

Grafik 3: Ak- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

AL- EYLEMİ

Eylemlerin anlam çerçeveleriyle, eylemlerin köklerinin derinliği arasında doğrusal bir bağlantı vardır. Diğer bir anlatımla, eylemin tarihsel kökleri ne kadar derinlerde ise, anlam açısından kapsama ve yayılma alanı da bir o kadar geniş ve kuşatıcı olmaktadır. Bu durum; eylemin hayatımızdaki yeriyle de ilgilidir. Söz konusu eylem, hayatımızın ne derece içinde ise, anlam deltası o derece genişlemektedir. Bu bağlamda; Türkçenin en eski ve en yaşamsal eylemlerinden birisi olan al- eylemi, bu özelliklerine koşut olarak son derece geniş ve kapsamlı bir anlam dairesine sahiptir. Bu gerçekliği somut olarak ortaya koyabilmek ve ön bilgi sahibi olmak için, öncelikle al- eylemin TDK Türkçe Sözlük'te verilen anlamları listelenmiştir.

Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *-i* Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak
2. *nesnesiz* Satın almak
3. *nesnesiz* Ele geçirmek, fethetmek
4. *-i, -den* Bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak
5. *-i* Birlikte götürmek
6. *nesnesiz* İçine sığmak
7. *-e, nesnesiz* Kabul etmek
8. *nesnesiz* Kendine ulaştırılmak, iletilmek
9. *nesnesiz* İçeri sızmak, içine çekmek
10. *nesnesiz* Erkek, kadınla evlenmek
11. *-i, nesnesiz* Sürükleyip götürmek
12. *nesnesiz* Kazanmak, elde etmek
13. *nesnesiz* Zararlı, tehlikeli bir şeye uğramak
14. *-i, nesnesiz* Bürümek, sarmak, kaplamak
15. *-den* Kısaltmak, eksiltmek
16. *nesnesiz* Yolmak, koparmak
17. *-i* Temizlemek

18. -i, -e İçeri girmesini sağlamak
19. nesnesiz Tat veya koku duymak
20. -i, -e Örtmek, koymak
21. -i, -de Yol gitmek, mesafe kat etmek
22. -i, -den Çalmak
23. -i Soldurmak
24. -i Vücuttaki hasta bir organı ameliyatla çıkarmak
25. nesnesiz Motor çalışması için gerekli olan elektrik veya yakıttan yararlanır duruma gelmek
26. nesnesiz Göreve, işe başlatmak
27. -den Görevden, işten çekmek
28. nesnesiz Başlamak
29. nesnesiz İçecek veya sigara içmek
30. nesnesiz Yutmak, kullanmak
31. -den, nesnesiz Kazanç sağlamak
32. -i Gidermek, yok etmek
33. -i Yer değiştirmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **al-** eyleminin, TDK Türkçe Sözlük'te 32 ayrı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da öznel de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunun bir habercisidir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlük'teki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “**Sesten alan** deveci Halil: -Vay, dedi. İzzet ustaymış!”

(OK-CEM, 4)

Yorum ve Değerlendirme

Al- eylemi, Orhan Kemal'in eserinde, **sesten al-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**anlamak**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**anlamak, uyanmak, farkına varmak**” gibi yeni ve özgün anlam çalarını ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, al- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

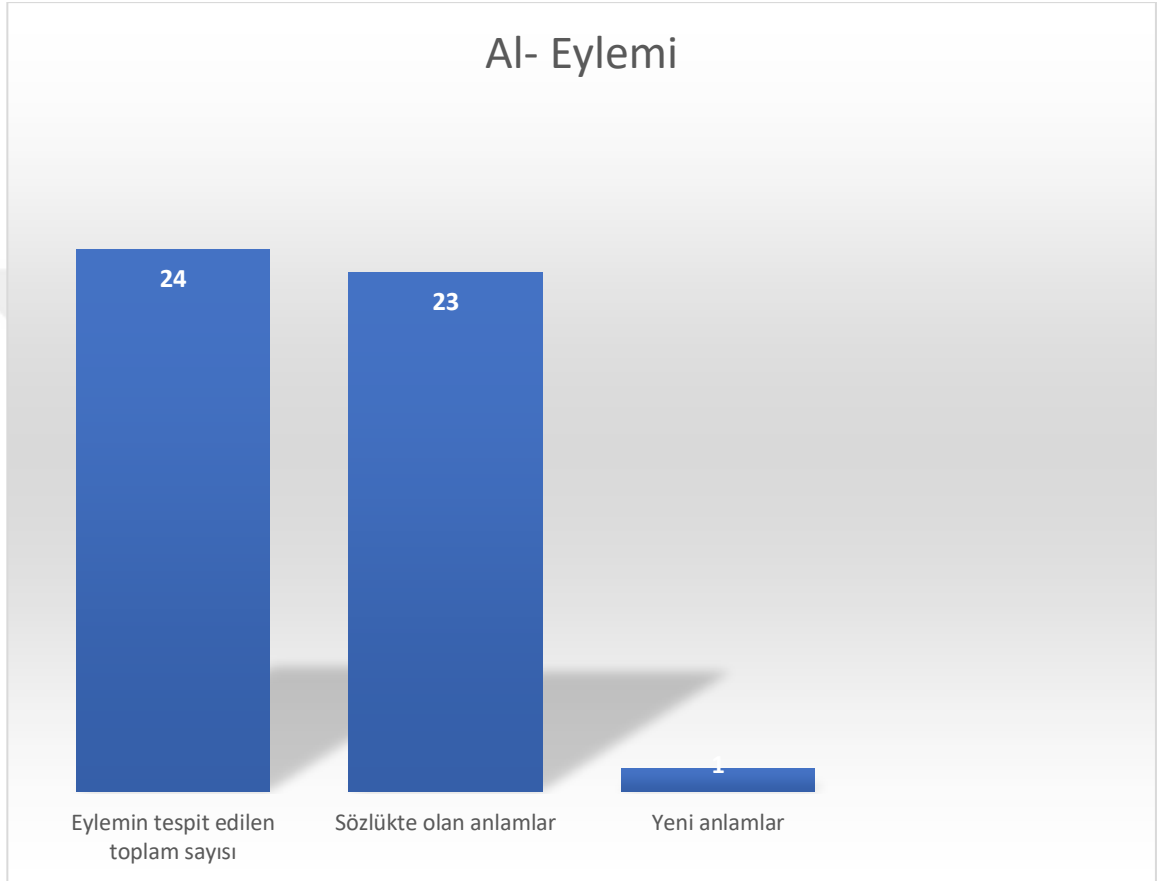
Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde al- eylemi, toplam **24** kez kullanılmıştır. Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **al-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda **al-** eyleminin **24** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı diyebileceğimiz yalnızca **1** bağlam anlamı tespit edilmiştir. Al- eylemi kendisiyle sözdizimsel olarak birleştiği hemen her sözcükle, kök anlamında farklı özgün yeni bir bağlam anlamına sahip olma potansiyeline sahiptir. Nitekim

“Borç almak, Haber almak, Karar almak, Nazar almak, Nefes almak, Yenilgi almak, Yer almak... gibi yeni birleşim, yeni ve özgün bir anlam, bağlam anlamı demektir.

Burada bir kez daha açıkça ifade etmek gerekirse, bu incelemenin temel amacı, eylemlerin salt kök anlamlarıyla ilgili olarak yeni ve soyut anlamlar tespit etmek değildir. Asıl amaç; seçilen eylemlerin ilişkiye girdiği diğer sözcüklerle, söz kalıpları ve tümce içerisinde bütüncül olarak kazandıkları bağlam anlamlarının tespitidir.

Grafik 4: Al- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

ANLA- EYLEMİ

Anla- eylemi, günümüz Türkçesinde sıklıkla kullanılan eylemlerden birisidir. Eylemin yapısı, Eski Türkçedeki an(zihin) adının üzerine la- eylem türetme ekinin getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Hem günlük konuşma dilinde hem de yazı dilinde kullanımına, sıkça rastladığımız anla- eyleminin daha önceden belirlenmiş ve bilinen anlamları TDK Türkçe Sözlük'te aşağıdaki maddelerde yer almaktadır:

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları:

1. –i Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak
2. –i Yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek
3. –i Sorup öğrenmek
4. –i Doğru ve yerinde bulmak
5. –i Birinin duygularını, istek ve düşüncelerini sezebilmek
6. –den Bir şey hakkında bilgisi bulunmak
7. –den, nesnesiz Yarar sağlamak

Anla- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yukarıdaki anlamlarda verilmiş ve örneklendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve edebî eserlerde tespit edilen yeni anlamlar ve kullanımlar ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Seni sevmiyen, tanıımıyan, **anlamıyan** o adama esir olduğun yetişir artık.*”

(HNZ-BS, 40)

Yorum ve Değerlendirme

Anla- eylemi Halide Nusret Zorlutuna'nın bu eserinde kök eylem olarak kullanılmıştır. Bağlam içerisinde değerlendirildiğinde, **anla-** eylemi bilinen anlamların ötesinde özel bir kullanımla “*değer vermeyen, ilgi göstermeyen*” şeklinde bir bağlam anlamı

kazanmıştır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **anla-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur. Anla- eylemi, bu cümlede salt öz ve kök anlamıyla değil; bağlam içerisinde “sev-, tanı- eylemleriyle bir anlam atmosferi oluşturarak olumsuzluk biçimlerinin de etkisiyle yeni ve özgün bir bağlam anlamına kavuşmuştur.

2. “*Fakat bilge, paraları görünce adamakıllı tiksindi ve hiçbir **lafı anlamayan** bu cahil adamı sille tokat kovdu.*”

(İOA-PKA, 201)

Yorum ve Değerlendirme

İhsan Oktay Anar'ın bu eserinde **anla-** eylemi, **laf anlamama-** şeklinde geçmektedir. Bağlam içinde, **anla-** eyleminin bilinen anlamları dışında “**laftan, sözden anlamaz, inatçı, nobran, dediğim dediği**” şeklinde yine çok öznel bir bağlam anlamıyla kullanılmıştır. Nitekim cümlede sözü edilen kişi, söz veya sözlerin anlamını kavramayan, sözlere anlam yükleyemeyen, idraksiz bir kişi değil; aksine, ne söylenirse söylensin ikna edilemeyen anlamında bir niteleme ögesi olarak kullanılmıştır. Burada da anla- eylemi sözlükte geçmeyen yeni bir anlama sahip olmuştur.

3. “*Anlayana bir saat bile çoktur, anlayamayana bütün ömür!*”

(RHK-SK, 68)

Yorum ve Değerlendirme

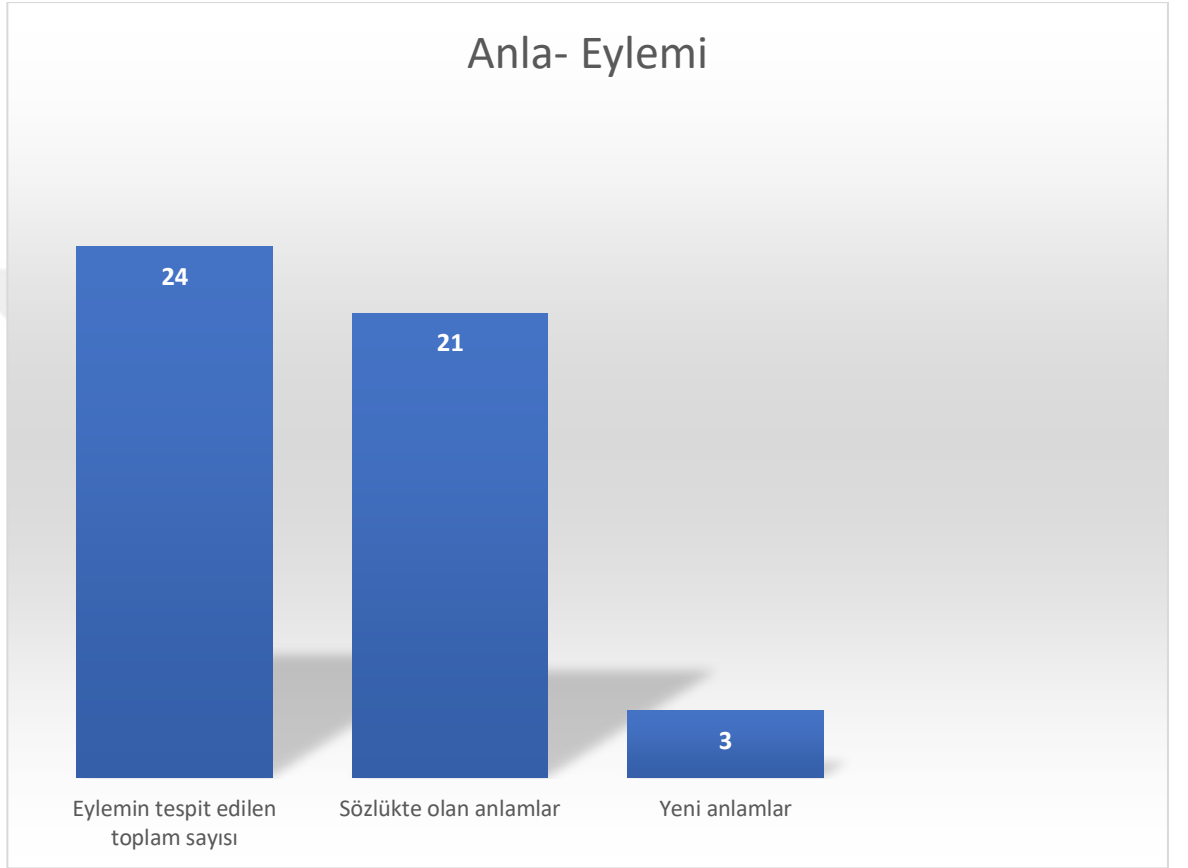
Yukarıdaki cümlede **anla-** eylemi, bilinen anlamına yakın gibi durmakla birlikte cümle içinde yeni bir bağlamda kullanılmış olup “**kavramak, değerini bilmek, önemini hissetmek**” gibi çok özel bir bağlam anlamıyla kullanılmıştır. Bağlamda ortaya çıkan bu anlamın oluşumunda kısmî olarak anla- eyleminin olumlu ve olumsuz formlarının bir arada kullanılmasının da etkisi vardır. Bu durum ise, bize anlamın özde sözcük kadar yapıyla ve kullanımla olan ilişkisini de ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **anla-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları değerlendirilmiştir.

Eserlerde toplam **24** kez **anla-** eyleminin geçtiği tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **anla-** eyleminin **24** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **3** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Anla- eyleminin taranan eserlerde 24 kez geçmiş olması, bu eylemin kullanım sıklığı çok yüksek sayılabilecek eylemlerden birisi olduğuna işaret etmektedir. Yazılı eserlerden taranan ak- eyleminin bağlam anlamı unlarla sınırlı değildir. Burada sınırlı sayıda edebî eser taranmış olması, yazı dilinin konuşma diline oranla, yeniliklere daha kapalı olması, taranan eserlerin eski tarihlerde yazılmış olması gibi sebeplerle yeni bağlam anlamları çok yüksek sayıda tespit edilememiştir. Ancak; bu durum bağlam anlamlarının zenginliği konusunda yanıltıcı da olmamalıdır.

Grafik 5: Anla- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

ANLATIL- EYLEMİ

Anlatıl- eylemi, yapısı bakımından türemiş bir eylemdir. Anlatıl- eylemi; Eski Türkçedeki an(zihin) adının la- eylem türetme eki üzerine -t- ettirgenlik ve -il- edilgenlik eklerinin getirilmesiyle türetilmiş bir eylemdir. Bu eylem; türemiş yapısıyla ve söyleyişteki zorluk dolayısıyla bağlam anlamına yatkınlığının düşük olabileceği öngörüsündeyiz.. Bu öngörüü somutlaştırmak adına, açıl- eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki anlam çeşitliliği listelenmiştir:

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. nesnesiz Anlatma işine konu olmak

Anlatıl- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yalnızca bir anlamda verilmiştir. Anlam deltası çok sınırlı görünmesine karşın, anlatıl- eylemi, TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve edebî eserlerde tespit edilen yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Günbatımı her zaman **özlemle anlatılan** hikâyeler yazmıyordu.”

(YK-SOG, 90)

Yorum ve Değerlendirme

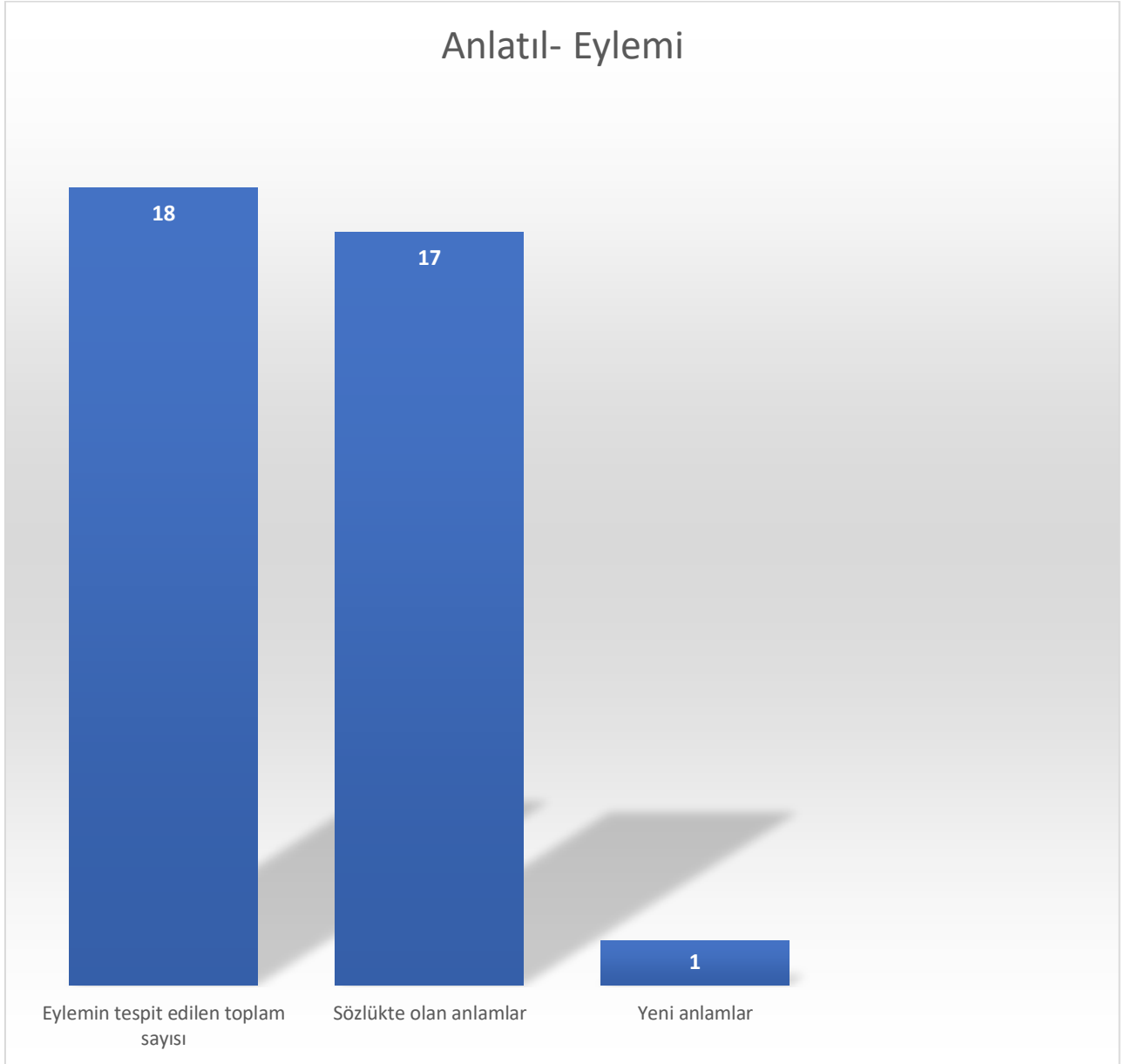
Anlatıl- eylemi, Latife Tekin'in bu eserinde, **özlemle anlatıl-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**ifade etme, temsil etme, hissettirme**” anlamı verilmiştir. Buradaki edebî söyleyişte anlatıl- eylemi, bilinen anlamda anlatılmayı ifade etmemektedir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde ***anlatıl-*** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları değerlendirilmiştir.

Taranan eserlerde toplam anlatıl- eyleminin –An sıfat-fiil ekli şeklinin **18** kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda ***anlatıl-*** eyleminin **18** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **1** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Anlatıl- eyleminin hem türemiş ve katmerli bir yapıda olması hem de söyleyişteki zorluk bakımından çok anlamlılık ve bağlam anlamları açısından sınırlı bir kullanıma sahip olması son derece doğaldır.

Grafik 6: Anlatıl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

AT- EYLEMİ

Türkçenin en eski ve en aslı eylemleri arasında yer alan at- eylemi, hayatla bağıntısı düşünüldüğünde, çok anlamlılığa ve bağlam lamlarına açık görünmektedir. Nitekim at-eylemi, çok bilinen ve kayıt altına alınan köken anlamının ötesinde yeni kullanımlara uygun bir yapıdadır. Bu durumu gündelik iletişim dilinde ve yazı dilinde rahatlıkla tespit etmek mümkündür. Bu ön görünün somutlaştırılması ve bilgiye bağlanması için, yine söz konusu eylemin TDK Türkçe Sözlük'te kayıtlı bulunan anlamlarını vermek uygundur:

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. -i, -e Bir cismi bir yöne doğru fırlatmak
2. -i, -e Bir şeyi yere doğru bırakmak
3. -i, -e Bir kimsenin ilişkisini kesmek
4. -e, nesnesiz Koymak
5. -e, -i Rastgele bir kenara koymak
6. -den, nesnesiz Uzatmak
7. -e, -i Bir yerden başka bir yere taşımak
8. nesnesiz Sille, tokat vurmak
9. nesnesiz Top, tüfek vb. silahları patlatmak
10. nesnesiz Kurşun, gülle, ok vb. şeyleri hedefe fırlatmak
11. -e, nesnesiz Geri bırakmak, ertelemek
12. -e, -i Örtmek
13. -e, -i Yapılmış kötü bir işi birine yüklemek
14. -i, -den Kovmak, dışarıya çıkarmak, ilgisini kesip uzaklaştırmak
15. -i İstenilmeyen bir şeyi kendi malı olmaktan çıkarmak
16. -i Kullanılması gelenek hâline gelmiş bir şeyi kullanmaktan vazgeçmek
17. -i Çıkarmak, dışarıya vermek
18. -i Patlayıcı maddelerle havaya uçurup yıkmak
19. -i Yay ve tokmakla ditmek, kabartmak
20. nesnesiz Çatlama
21. nesnesiz Yırtılmak
22. -den Yapışık olduğu yerden ayrılmak

23. *nesnesiz* Kalp, nabız vurmak, çarpmak
24. –i Sıkıntı dolayısıyla giyilen bir şeyi çıkarmak
25. –den, -i Yazılı veya banda alınmış bir metinden bazı bölümleri çıkarmak
26. –i Değerini eksiltmek
27. *nesnesiz* Göndermek, yollamak
28. –den Terk etmek
29. –e, -i, *argo* Götmek
30. *nesnesiz, argo* Söylemek
31. *nesnesiz, argo* Yalan veya abartmalı söz söylemek
32. *nesnesiz, argo* Bilmeden, kestirerek söylemek
33. *nesnesiz, teklifsiz konuşmada* İçki içmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **at-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük’te birçok anlamda kullanıldığı sözlükte kaydedilmiştir. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da öznel de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu tespiti dayanarak edebî eserlerde tespit ettiğimiz örnek cümlelerde, TDK Türkçe Sözlük’teki anlamlardan farklı olan ve bağlamda ortaya çıkan yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilecektir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Sistem montajda, uyuyanı yürek çarpıntılarına atan, sonra da ordan alıp zıncı diye bantın başına oturtan bu sesler Kel Ali ’ye yorgandı.*”

(LT-BKÇM, 61)

Yorum ve Değerlendirme

At- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, *yürek çarpıntılarına at-* şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Bir yerden bir yere sürüklemek**” şeklinde ifade edilebilecek yeni bir bağlam anlamı ortaya çıkmış olmaktadır.

Bağlam anlamları, sözlük anlamları gibi ölçünlü değildir. Bu tür anlamlar, o kalıba, o kullanıma veya o cümleye özgü, geçici ve bir kullanımlık anlamlardır. Bu tür bağlam anlamları, konuşucuya, yazana, ortama ve havaya bağlı olarak oluşurlar. Bu tür anlamlar, kalıcı değil; geçicidirler.

2. “*Tahta döşeli sokakları pislettikleri için ferman çıkarıp çingeneleri **şehir dışına atan** padişahın ruhunu şad etti.*”

(LT-BKÇM, 86)

Yorum ve Değerlendirme

At- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, **şehir dışına at-** şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Bir kimseyi göndermek, uzaklaştırmak**”ı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **at-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

3. “*Sonra kâtip İdman Yurdunda sağaçık oynuyordu, memlekette en iyi **penaltı atan** iki kişi varsa biri oydu...*”

(OK-CEM, 46)

Yorum ve Değerlendirme

At- eylemi, Orhan Kemal’in eserinde, **penaltı at-** şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**topu sabit bir noktadan kaleye göndermek**” hareketini ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **at-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te **at-** eyleminden bağımsız olarak “penaltı atmak” şeklinde madde başı dahi yapılabilir.

4. “*Dicle kıyısında ben bir çilek iken narin parmaklarına alıp sonra dudağına götüreceği yerde kazanda kaynayan hurma*”

liflerinin *arasına atan* kara saçlı, kara gözlü, kara bahtlı sevgilim idi.”

(İP-BÖİA,
313)

Yorum ve Değerlendirme

At- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, *arasına at-* şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*kariştirmek, ezmek, yok etmek, değersizleştirmek*” gibi metne özgü, yeni ve farklı bir anlam çaları ortaya çıkarmıştır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, at- eylemi, geçici de olsa yeni bir anlam zemini yakalamıştır.

5. “Artık şifreli mektup yollayıp seni *ateşe atanlar* düşünsün.”

(YK-SOG, 55)

Yorum ve Değerlendirme

At- eylemi, Yekta Kopan’ın eserinde, *ateşe at-* şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Bir kimseyi sıkıntıya sokmak*” anlamını ifade etmektedir. Nitekim burada gerçek anlamda ne bir ateş söz konusudur ne de atmak eylemi vardır. Dolayısıyla bir atma işlemi olmaksızın Türkçenin muhteşem anlatım gücüyle, ortaya yeni bir ifade biçimi çıkmıştır. Bu kullanım, esasen, eskiden beri bilinen ve kullanılan bir yapıdır. Sözlükçülükte anlamdan ziyade şekil esas alındığı için, bu tür yapılar, madde başı yapılmamaktadır. Oysa ortada artık “ateş ve atmak” dışında bambaşka ve yepyeni bir anlam alanı vardır.

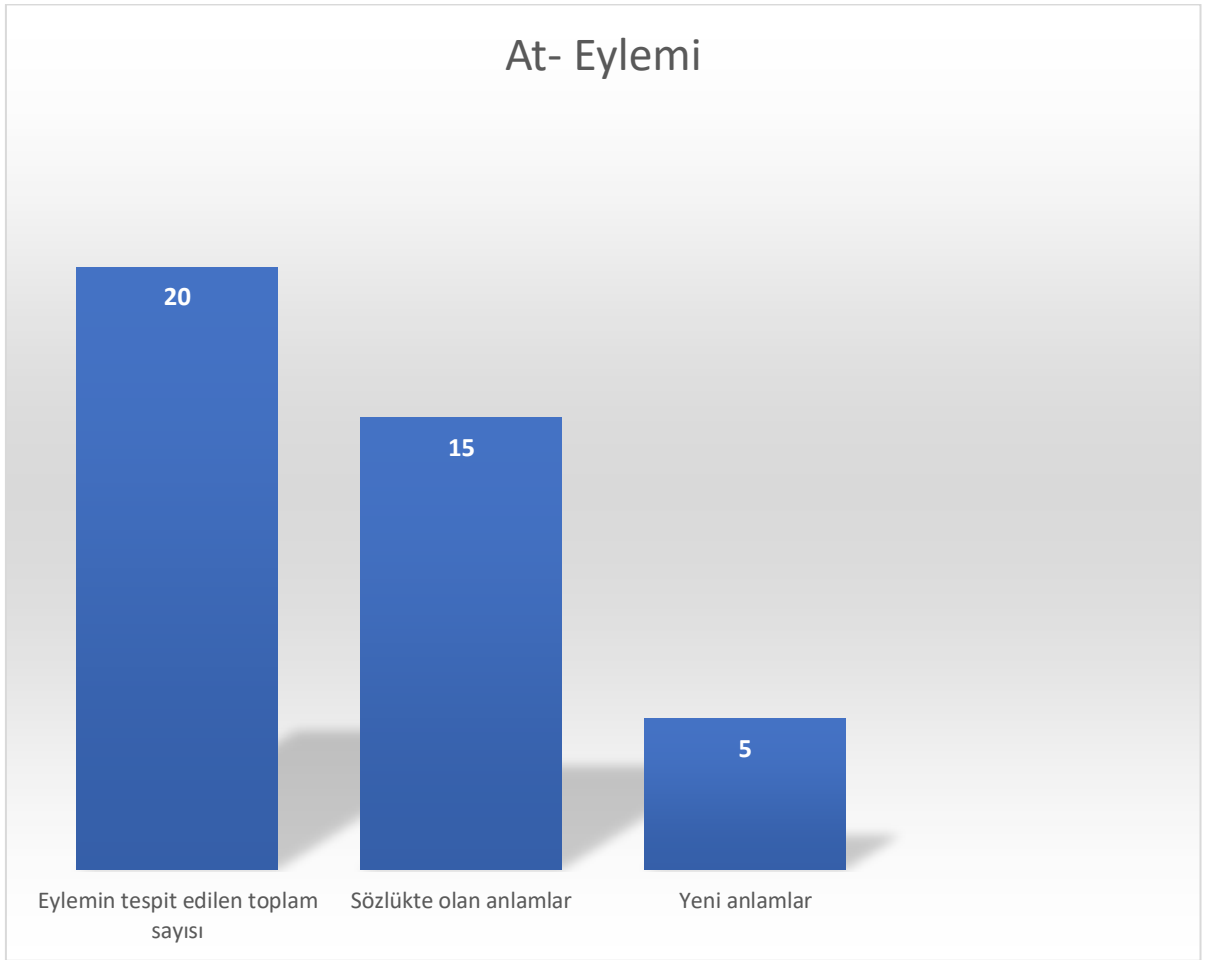
Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **at-** eylemi, bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Taradığımız eserlerde **at-** eylemi geçen **20** tane cümleye rastlanmıştır. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük’te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir.

TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **at-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **beş** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

At- eyleminin anlam çerçevesini TDK Türkçe Sözlük'teki 20 anlamla veya bizim tespitimiz olan artı beş ile sınırlandırmak, elbette, hiçbir şekilde gerçeğin tam ifadesi olmayacaktır. Örneğin, güncel konuşmalar arasında geçen;

Boşa atmak, Format atmak, Kafadan atmak, Kenara atmak, Mail atmak, Mesaj atmak, Yabana atmak... gibi bir kısmı eskiden beri kullanılan, bir kısmı ise teknolojik yeniliklere bağlı olarak ortaya çıkan çok sayıda bağlam anlamından ve hatta terim anlamlarından söz etmek mümkündür.

Grafik 7: At- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

ATIL- EYLEMİ

At- eyleminin türemiş biçimi olan ve daha çok salt kök anlamıyla kullanılan atıl-eylemi, ilk bakışta bu özellikleri sebebiyle dar bir anlam çerçevesine sahip olabilirmiş hissi uyandırmaktadır. Ancak; atıl- eyleminin yapısında yer alan –(I)l çatı eki, hem edilgenlik hem de dönüşlük bildiren bir karaktere sahiptir. Bu yönüyle atıl- eylemi kendi içinde gizil bir anlam potansiyeline sahiptir. Konuyu nesnel olarak ele alabilmek ve doğru bir sonuca ulaşabilmek için, öncelikle atıl- eyleminin Türkçe Sözlük’e geçmiş olan anlamlarını görmekte yarar vardır.

TDK Türkçe Sözlük’teki Anlamları

1. –den Atma işine konu olmak
2. –e Saldırmak, hücum etmek
3. nesnesiz Bir şeye doğru birden gitmek, birden bir davranışta bulunmak
4. –e Başlamak
5. –e Bir işe girişmek
6. nesnesiz Patlatılmak
7. –den Bir yerden, görevden veya işten uzaklaştırılmak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **atıl-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük’te yedi ayrı anlamda kullanımı tespit edilmiştir. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da özne de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlük’teki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Murad bu “isabet kelimesini doğrudan doğruya **kendine atılan** bir taş olduğunu anlamakla beraber arkadaşının tekrar bir

bahis tutturarak lâfi uzatmasına meydan vermemek için sordu:”

(RHK-SK, 46)

Yorum ve Değerlendirme

Atıl- eylemi, Refik Halid Karay’ın eserinde, *kendine atılan taş* şeklinde alışlagelmişin dışında bir birliktelikte kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“suçlanmak, iğnelenmek, töhmet altında bırakılmak”** duygularını ifade etmektedir. Burada deyim anlamı oluşmuştur. Türkçede “birisine taş atmak” şeklinde ifade edilebilecek bir kullanım aslında vardır. Ancak; bu yapı iki açıdan incelenmeye değerdir. Birincisi; bu kullanımda gerçek anlamda ne taş vardır ne de atmak. Buna rağmen, somut öğelerin yan yana getirilmesiyle bir duygunun ifadesi elde edilmiştir. İkincisi ise; taş atmak ifadesi Türkçede daha çok “taşlamak” şeklinde kullanılırken burada taş atmak biçimi yeni ve özgün bir anlam çalarına zemin hazırlamıştır.

2. *“Hem motorlu vasıta yerine at, eşek, katır kullanılan ve köpekli sokaklara mırdarlık namına ne varsa atılan bir devrin çamuru!”*

(RHK-SK, 140)

Yorum ve Değerlendirme

Atıl- eylemi, Peyami Safa’nın eserinde, *atılan bir devrin çamuru-* şeklinde kullanılmıştır. “Çamur atmak” kullanımı, Türkçede eskiden beri kullanılan bir yapıdır. Ne var ki burada cümlelerin tamamında yer alan öğeler bütünlük hâlinde değerlendirildiğinde, çamur atmak anlamının çok daha ötesinde, **“mırdarlık”** kelimesinin de cümleye yüklediği ağırlıkla **“suçlamak, karalamak”** anlamlarının en derin derecesi ortaya çıkmıştır. Nitekim bağlam anlamı sözcüğün veya sözcüklerin birbirlerine yükledikleri özel anlamların bileşkesidir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **atıl-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **atıl-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **iki yeni** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Taradığımız eserlerde **atıl-** eylemi geçen **23** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **21** tanesi sözlükte vardır. Elbette, atıl- eyleminin anlam çerçevesini 7+2 olarak ifade etmek gerçekte bağdaşmaz. Nitekim gündelik dilde sıkça kullanılan;

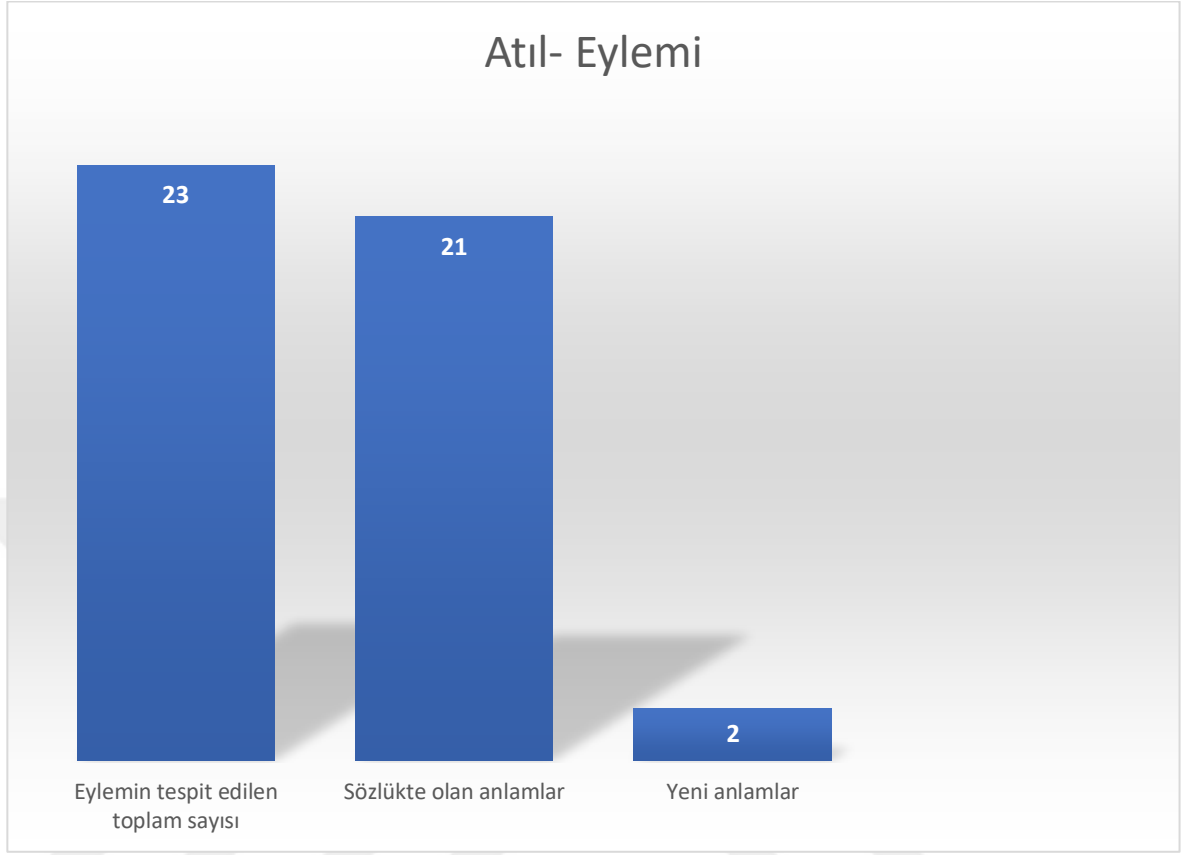
Dalından atılmak, Gönülden atılmak, Hayata atılmak, İşe atılmak, Koltuğa atılmak, Kökünden atılmak, Köşeye atılmak, Öne atılmak... gibi yapıların varlığını da dikkate alacak olursak, atıl- eyleminin çok daha geniş bir anlam ve özellikle bağlam anlamı dairesine sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yukarıdaki yapılardan kimileri, genel konuşucu kitlesi için özel bir anlam taşımayabilir. Örneğin “dalından atılmak” biçimi,

“Ağacın dallarından aşağıya doğru atılan şıvgınlara sakın dokunma!”

şeklinde bir cümle içinde kullanıldığında, yapının ortaya koyduğu bağlam anlamı daha da somutlaşmaktadır.

Aynı şekilde, yalın biçimiyle anlamlandırılmakta zorlanılacak “koltuğa atılmak” kalıbı, cümle içerisinde şu şekilde kullanılmış olsaydı daha anlaşılır olabilirdi:

*“Gün boyu yürümekten, çapa sallamaktan o derece yorulmuştum ki gözlerimi açtığımda kendimi, evimizin önündeki yırtık pırtık **koltuğa atılmış** buldum.”*

Grafik 8: Atıl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

BAŞLA- EYLEMİ

Başla- eylemi, yapısı bakımından türemiş bir eylemdir. Bu eylem; baş adının üstüne la-eylem türetme eki getirilmesiyle oluşmuştur. Bu eylem; ilk bakışta türemiş yapısıyla ve söyleyişteki zorluk dolayısıyla bağlam anlamına yatkınlığının düşük olabileceği öngörüsündeyiz. Ancak; eylemin kökü olan baş sözcüğünün insan hayatındaki yeri ve işlevi düşünüldüğünde kullanım sıklığı yüksek olabilir. Bu öngörüü somutlaştırmak adına, açıl-eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki anlam çeşitliliğini göz önüne sermekte fayda görmekteyiz:

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. Görünmek
2. Etkisini göstermek
3. –e Bir işe girişmek, harekete geçmek
4. *nesnesiz* Çalışır, işler, yürür duruma girmek
5. –e Olmak, oluşmak, ortaya çıkmak, doğmak.

Başla- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yukarıdaki anlamlarda verilmiştir. Kanaatimizce, başla- eyleminin anlam deltası bu kadarla sınırlı değildir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “ “Çiçektepe karlı iken, bacakları harlı iken” **diye başlayan** muhtarlık bildirisini okudu.”

(LT-BKÇM, 55)

Yorum ve Değerlendirme

Başla- eylemi, Latife Tekin'in bu eserinde, **diye başla-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**söze girmek, söze başlamak**” anlamında verilmiştir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Sözün başlaması, cümlelerin başı**”nı ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **başla-** eylemi için TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam sayılabilir.

2. “Bazılarının içten içe “BUAM’ın canı cehenneme! Altınlara ulaşayım da...” **diye başlayan** plânları olduğunu da ben biliyorum.”

(İP-BÖİA, 280)

Başla- eylemi İskender Pala’nın bu eserinde, **diye başla-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde **söze girmek** anlamında verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Sözün başlaması, cümlelerin başı**”nı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **başla-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmudur.

3. “Kederin de sevincin de rüzgâr gibi esip geçtiğini pekâlâ biliriz bu yüzden.” **Diye başlayan** bu gazelinde Çorlulu Ali Paşa’nın tutulduğu bu makam sarhoşluğunun nasıl gelip geçici olduğunu, mazlumların ahını alanların elbette iflâh olmadıklarını...”

(İP-BÖİA, 312)

Başla- eylemi, İskender Pala’nın bu eserinde, **diye başla-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde **söze girmek** anlamında verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Sözün başlaması, cümlelerin başı**”nı ifade etmektedir.

Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *başla-* eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

4. “Yıllardır bütün cümlelerine, “Zehirlenmemeniz için...” diye **başlayan** doktoruna.”

(YK-SOG, 39)

Başla- eylemi, Yekta Kopan'ın bu eserinde, *diye başla-* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde *söze girmek* anlamında verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Sözün başlaması, cümlelerin başı**”nı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *başla-* eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

5. “Önceki kurda bir doktor vardı, her cümlesine, “Eğer sıradan bir metinden konuşuyorsak anlarım ama ben burada hep, has edebî yatın konuşulması gerektiğine inanıyorum.” diye **başlayan** bir kadın.”

(YK-SOG, 87)

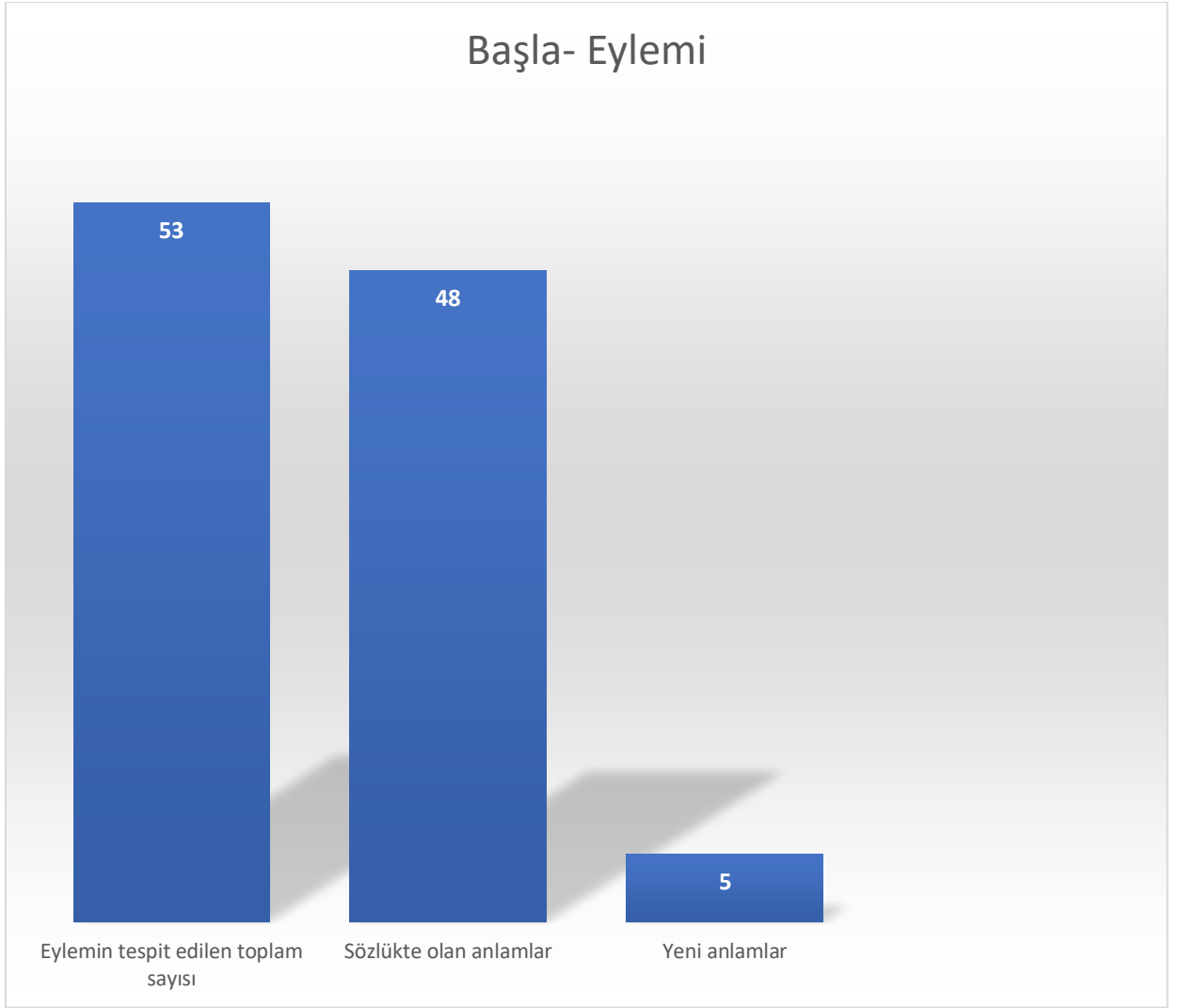
Başla- eylemi, Yekta Kopan'ın bu eserinde, *diye başla-* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde *söze girmek* anlamında verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Sözün başlaması, cümlelerin başı**”nı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *başla-* eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taranan eserlerde başla- eyleminin –An sıfat-fiil ekli şeklinin toplam 53 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **başla-** eyleminin 53 kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 5 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **başla-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları değerlendirilmiştir.

Başla- eyleminin anlam deltasını yukarıdaki anlam ve örneklerle sınırlandırmak, gerçeği ifade etmez. Bu eylem üzerinde yapılacak monografik çalışmalarda, yazarların muhayyilesi, özel dil kullanımı, üslûp ve anlatı tarzlarına göre çok daha zengin bir anlatım deltası olabileceği görülecektir.

Grafik 9: Başla- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

BÜYÜ- EYLEMİ

Büyü- eylemi, yapı bakımından kök bir eylemdir. Büyü- hem insanı, hem tüm canlıları hem de hayatı ilgilendiren bir eylem olarak bağlam anlamına yatkınlığı yüksektir. Eylemin ses yapısı da sıklıkla kullanıma uygundur.

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *nesnesiz* Organizmanın bütününde veya bu bütünün bir bölümünde, boyutlar artmak, irileşmek, eskisinden büyük duruma gelmek
2. *nesnesiz* Yetişmek
3. *nesnesiz* Yaşı artmak, yaşlanmak
4. *nesnesiz* Artmak, güçlenmek, şiddeti artmak
5. *nesnesiz* Sayıca artmak
6. *nesnesiz* Genişlemek
7. *nesnesiz* Önem ve değer kazanmak

Büyü- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yukarıdaki yedi anlamda verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Ama asıl heyecan, **şiiirleri kalbime göme göme büyüyen** benim bağrımdaydı.*”

(İP-BÖİA, 46)

Yorum ve Değerlendirme

Büyü- eylemi, İskender Pala'nın bu eserinde, “*şiiirleri kalbime göme göme büyü-*” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**değer kazanan, anlam kazanan, derinleşen**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde hastalık anlamı taşıyan böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit

ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *ak-* eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

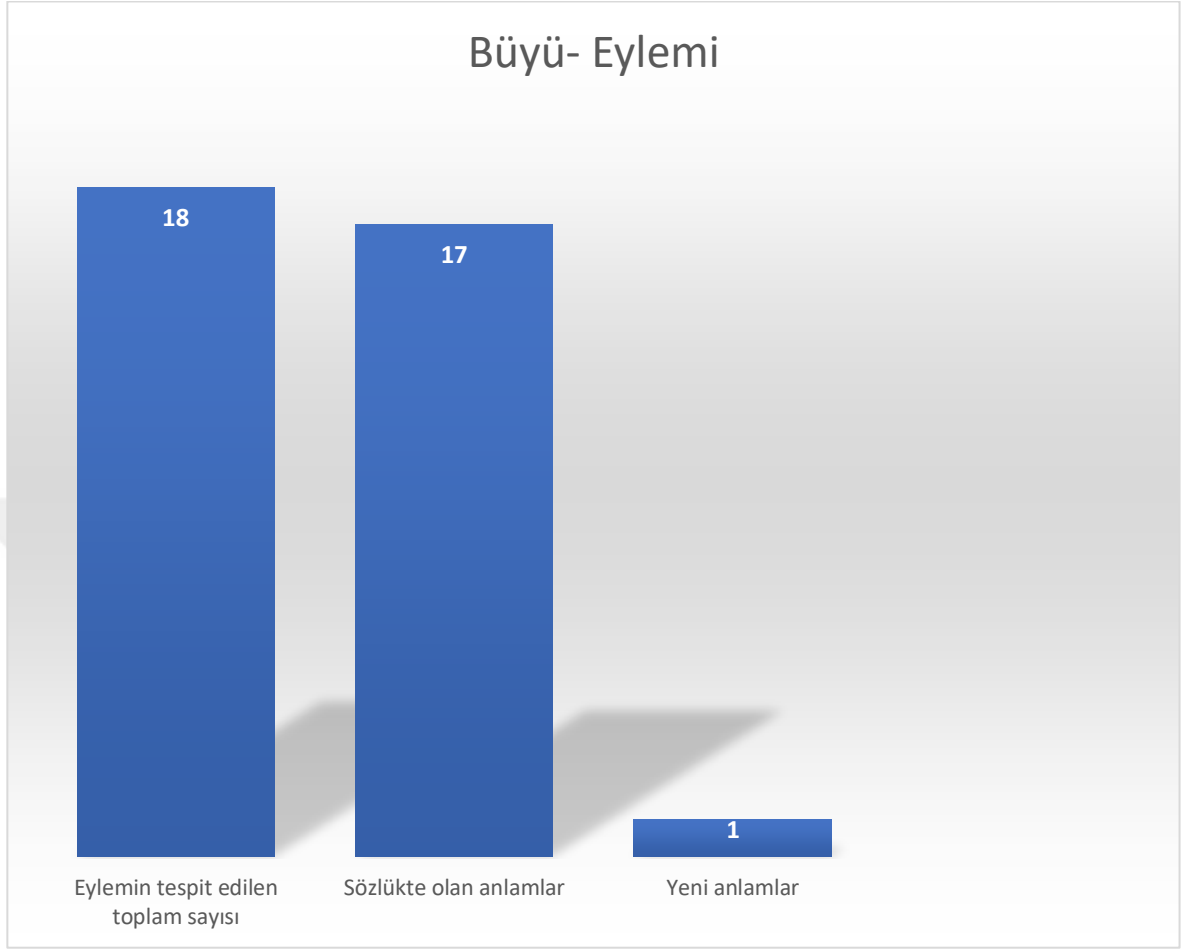
Sonuç ve Değerlendirme

Taranan eserlerde büyü- eyleminin –An sıfat-fiil ekli şeklinin toplam **18** kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **büyük-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, **büyük-** eyleminin **18** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **1** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Büyü- eyleminin kullanımı, elbette bunlarla sınırlı değildir. Büyü- eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki ve edebî eserlerdeki anlamları dışında gündelik konuşmalarda, halk ağzında, medyada ve şiir dilinde çok farklı bağlam anlamları vardır:

Büyüklenmek, Büyüklük taslamak, Büyüyüp küçülmek, Gözünde büyümek, İçinde büyümek, Yüreğinde büyümek... gibi çok sayıda yeni kullanım ve bağlam anlamıyla karşılaşmak mümkündür.

Büyü- eylemin gerçek anlam deltası ve bağlam anlamlarını tespit edebilmek için, bu eylemle ilgili olarak monografik çalışmalara ihtiyaç vardır.

Grafık 10: Büyü- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

ÇAL- EYLEMİ

Çal- eylemi, yapısı itibariyle kök bir eylemdir. Çal- eylemi, kök bir eylem olarak ve ses yönünden kolay söylenişe uygunluğu itibariyle, çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına açık görünmektedir.

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. -i, -e Başkasının malını gizlice almak, hırsızlık etmek, aşırarak
2. -i, -e Vurarak veya sürterek ses çıkartmak
3. -i, -e Bir müziği dinlemeyi sağlayan aleti çalıştırmak
4. nesnesiz Ses çıkarmak, ses vermek
5. -i, -e Atmak, çarpmak, vurmak
6. -i, -e Üzerine sürmek
7. -i Bozmak, zarar vermek
8. -i Kumaşın bir parçasını kesmek
9. -i, -e Madeni oymak, kalemle işlemek
10. -e Benzemek, andırmak
11. -i, -e, mecaz Zamanı boşa harcatmak, ziyan edilmesine yol açmak
12. -i, halk ağzında Süpürmek, temizlemek

Çal- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yukarıda görüldüğü üzere, 12 ayrı anlamda verilmiştir. Bu anlamlara zemin teşkil eden çal- eylemlerinin hepsi aynı kökene mi dayalıdır? Yoksa birkaç ayrı sesteş çal- eylemi mi vardır? TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve edebî eserlerde tespit edilen yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. *“Hakanî Bey'i takip eden bu karanlık adamın sürmeden gözü, ağızdan sözü*

çalan usta bir yankesici olduğunu, takip ettiği ihtiyarın altın kesesinde muhtemelen birkaç mangırdan başka para bulunmadığını yoklayıp daha yağlı bir ihtiyar bulmak üzere rota değiştirip uzaklaşmasına kadar korkulu anlar yaşadığını hatırlıyorum.”

(İP-BÖİA, 214)

Yorum ve Değerlendirme

Çal- eylemi, İskender Pala'nın bu eserinde, “*sürmeden gözü, ağızdan sözü çal-*” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde parça-bütün ilişkisi kurularak “**kurnazlık, hilekârlık, hokkabazlık**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *ak-* eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “*Cami kürsüleri Kadızadliler ile tarikat adamlarının karşılıklı yobazlık tartışmalarına alet ediliyor; Sultan Murat, Halvetîler ile Mevlevîlere “tahta tapanlar, düdük çalanlar”* diyerek onlarla alay eden Kadızade Mehmet Efendi'nin görüşleri doğrultusunda afyon yasağı, tütün yasağı gibi teferruatla ilgileniyordu.”

(İP-BÖİA, 257)

Çal- eylemi, İskender Pala'nın bu eserinde, “*tahta tapanlar, düdük çalanlar*” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**makamperestlik, yağcılık**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, *çal-* eylemi

TDK Türkçe Sözlük'teki anlamları dışında, parça-bütün ilişkisine dayalı olarak yepyeni bir bağlama anlamıyla karşımıza çıkmıştır.

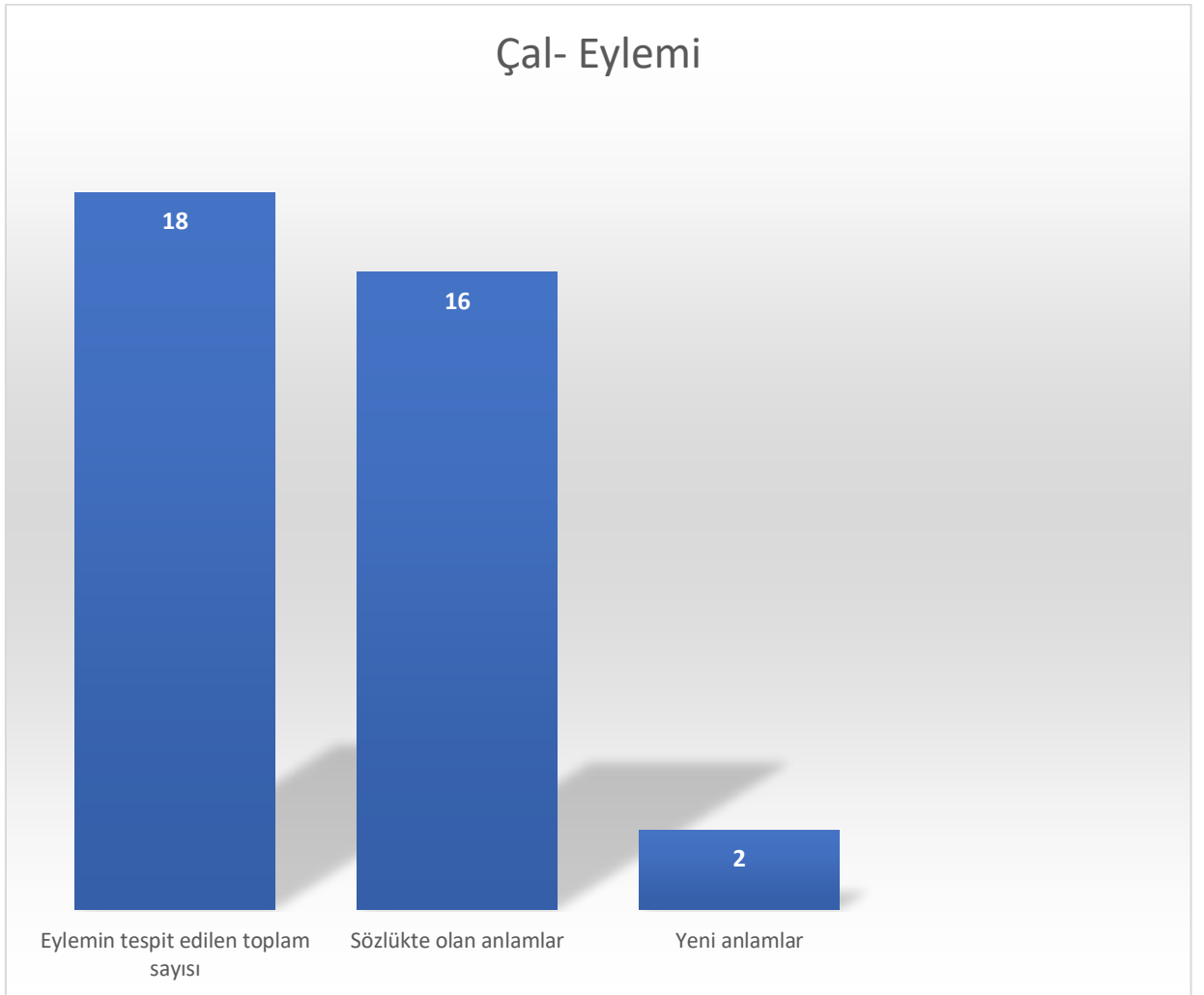
Sonuç ve Değerlendirme

Taranan eserlerde çal- eyleminin –An sıfat-fiil ekli şeklinin toplamda **18** kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **çal-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda **çal-** eyleminin **18** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **2** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Çal- eyleminin kullanımı, 18+2 ile sınırlı değildir. Bu eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki ve edebî eserlerdeki anlamları dışında gündelik konuşmalarda, halk ağzında, medyada ve şiir dilinde çok farklı kullanımları ve bağlam anlamları da vardır:

(Sözünü) yere çalmak, Gönlünü çalmak, Türküsünü çalmak, Vaktini çalmak, Yoğurt çalmak...

Grafik 11: Çal- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

ÇEK- EYLEMİ

Çek- eylemi, güncel hayatın hemen her anında karşımıza çıkan eylemlerden birisidir. Bu bakımdan çek- eylemi, günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan eylemlerin başında gelmektedir. Eylemin hayatla olan bağıntısı, anlam yaygınlığının ve çeşitliliğinin de bir öncülüdür. Konuşma dilinde ve yazı dilinde değişik anlamlarıyla kullanılan çek- eyleminin daha önceden belirlenmiş ve bilinen 43 anlamı, TDK Türkçe Sözlük'te aşağıdaki maddelerde verilmiştir.

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. –e, –i Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek
2. –e, –i Taşıtı bir yere bırakmak, koymak
3. –e, –i Germek
4. –e, –i İçine almak, emmek
5. –e, –i Bir yerden başka bir yere taşımak
6. –e, –i Bir amaçla ortadan kaldırmak
7. –e, –i Üzerinde bulunan bir silahla saldırmak için davranmak
8. –e, –i Atmak, vurmak
9. –e, –i Bir kimseyi veya bir şeyi geri almak
10. –e, –i Güç durumlara dayanmak, katlanmak
11. –e, –i Tartıda ağırlığı olmak
12. –e, –i Döşemek
13. –e, –i Herhangi bir engel kurmak
14. –e, –i Şans denemek amacıyla hazırlanmış kâğıtlardan birini almak
15. –e, –i İmbik yardımı ile elde etmek
16. –e, –i Çizgi durumunda uzatmak
17. –e, –i Aynısını yazmak veya çizmek
18. –e, –i Tedavi amacıyla şişe, vantuz, sülük vb. ni uygulamak
19. –e, –i Bir yerden bir şeyi yukarı doğru almak
20. –e, –i Görüntüyü bir aletle özel bir nesne üzerine kaydetmek
21. –e, –i Taşıma gücü olmak

22. -e, -i Öğütmek
23. -e, -i Protesto, poliçe, çek vb. düzenleyip yürürlüğe koymak
24. -e, -i Hoşa gitmek, sarmak
25. -e, -i Kaçan ilmeği örmek
26. -e, -i Masrafını karşılamak, ikramda bulunmak
27. -e, -i Bir duyguyu içinde yaşatmak
28. -e, -i Yürütmek, sürmek
29. -e, -i Bir kimse ailesinden birine herhangi bir bakımdan benzemek
30. -e, -i Bir şeyin içyüzünü anlamak amacıyla bir kimseyi sıkıştırmak
31. -e, -i Herhangi bir anlama almak
32. -e, -i Örtmek, giymek
33. -e, -i Dişi hayvanı çiftleşmek için erkeğin yanına götürmek
34. -e, -i Yol, ay sürmek
35. nesnesiz Daralıp kısalmak
36. -e, -i Asmak
37. -e, -i Boya, badana vb. sürmek
38. -e, -i Yollamak
39. -e, -i Bir şeyi emip dışarıya çıkarmak
40. -e, -i Hamur vb. iyice pişmiş duruma gelmek
41. -e, -i, *fizik* Bir cisim, belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisine yaklaştırmaya zorlamak, itmek karşısı
42. -e, -i, *teknik* Vericiden gelen dalgaları algılayarak televizyon, radyo, telefon, vb. aygıtlarla bağlantı kurmak
43. -e, -i, *argo* İçki içmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **çek-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'te birçok anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu anlam zenginliği çek- eyleminin çok anlamlılığa çok yatkın olduğuna işaret etmektedir. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da öznel de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu da göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlük'teki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve

kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Oyunu, yalnızca Çiçektepe’den yarım saat çeken minibüs yoluna bağlanan çöp yolunda oynadılar.*”

(LT-BKÇM, 24)

Yorum ve Değerlendirme

Çek- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, *yarım saat çek-* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**vakit, zaman, sürmek**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde zaman anlamı taşıyan böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Bir yerden bir yere gidilebilen süre, zaman, vakit**”i ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, çek- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “*Kafesçilerin gülüşmesini yarlarına, eğriliklerine çekenler işçilerin sargılı başlarına, kırmızı yüzlerine sövdü.*”

(LT-BKÇM, 24)

Yorum ve Değerlendirme

Çek- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, “*yarlarına, eğriliklerine çek-*” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**atfetmek, yorumlamak**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, çek- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

3. “Bu akşam onun iffetine; kendine bu imtiyazı veren, herkesi kendi tarafına **çeken** faziletine de lânet ediyorum.”

(HNZ-BS, 99)

Yorum ve Değerlendirme

Çek- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, “**kendi tarafına çek-**“ şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**kendi isteğine, düşüncesine yaklaştırmak**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde **yaklaştırmak** anlamı taşıyan böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Bir konu, duygu veya olay hakkında karşı tarafı kendi isteğine, düşüncesine göre yönlendirmek**”i ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **çek-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir bağlam anlam alanına kavuşmuştur.

4. “Kendisini takip eden birkaç arkadaşıyla birlikte ara sokaklardan birine daldı ve oradan yemeği paylaşmakta zorluk **çeken** hayvanların kavgâ döğüş patırtı sesleri işitildi.”

(İOA-PKA, 31)

Yorum ve Değerlendirme

Çek- eylemi, İhsan Oktay Anar’ın eserinde, “**zorluk çek-**“ şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**zorlanmak, becerememek, bir şeyi yapmakta güçlük çekmek**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **çek-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

5. “Gökyüzünün yıldırımlarını üzerine **çeken** bu tehlikeli adamı görür görmez dilenciler feryat etmeye başladılar.”

(İOA-PKA, 116)

Yorum ve Değerlendirme

Çek- eylemi, İhsan Oktay Anar’ın eserinde, “**üzerine çek-**” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**bela ve tehlikeleri davet etmek**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir kullanım yer almamaktadır. Bu şekliyle **çek-** eylemi için yeni bir bağlam anlamı tespit edilmiştir.

6. “Bunlardan üzerinde tunçtan kara sinek resmi olanın devamlı bir sinek sesi çıkardığına ve bu yüzden sivrisineklerin İstanbul’a giremediğine, tepesinde kurt motifi taşıyan sütun sayesinde İstanbul civarındaki koyun sürülerinin çayırlarda çobansız gezebildiğine, birbirine sarılmış iki sevgili heykeli bulunan sütuna da **geçimsizlik çeken** karı kocaların sarılmaları hâlinde aralarının düzeleceğine inanılmış.”

(İP-BÖİA,
76)

Yorum ve Değerlendirme

Çek- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, **geçimsizlik çek-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**evlilikte uyumsuzluk yaşayan, mutsuz evliliği olan**” gibi çok özel bağlam anlamı ortaya çıkmıştır. **Çek-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamları içerisinde buradaki kullanıma benzer bir anlam veya anlam çaları yer

almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **çek-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

7. “Beni İstanbul’a **çeken**, Leylâ’nın aşkı mıydı, yoksa kaderim mi, karar veremiyordum.”

(İP-BÖİA,
198)

Yorum ve Değerlendirme

Çek- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, “**İstanbul’a çek-**“ şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**cezbetmek**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Bir yer veya bir nesnenin insanı cezbetmesi, insanı kendine bağlaması**”nı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, çek- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

8. “Peki, ben hiç mi âşık olmadım?” diye kendi kendini **soruşturmağa çeken** Murad, bu suale iman ve inanla müsbet cevap veremiyordu;”

(RHK-SK, 42)

Yorum ve Değerlendirme

Çek- eylemi, Rafik Halid Karay’ın eserinde, “**soruşturmağa çek-**“ şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**araştırmak, soruşturmak, öz eleştiri yapmak**” gibi özel bir kullanım alanı ortaya çıkarılmıştır. Bu tür kullanımlar, TDK Türkçe Sözlük’te yaygın değildir ve sanatçının muhayyile ve üslûbu ile sınırlıdır. Tek bir sanatçının tek bir eser, hatta tek bir cümlesinde dahi kullanılmış olsa da yine de bu araştırma açısından son

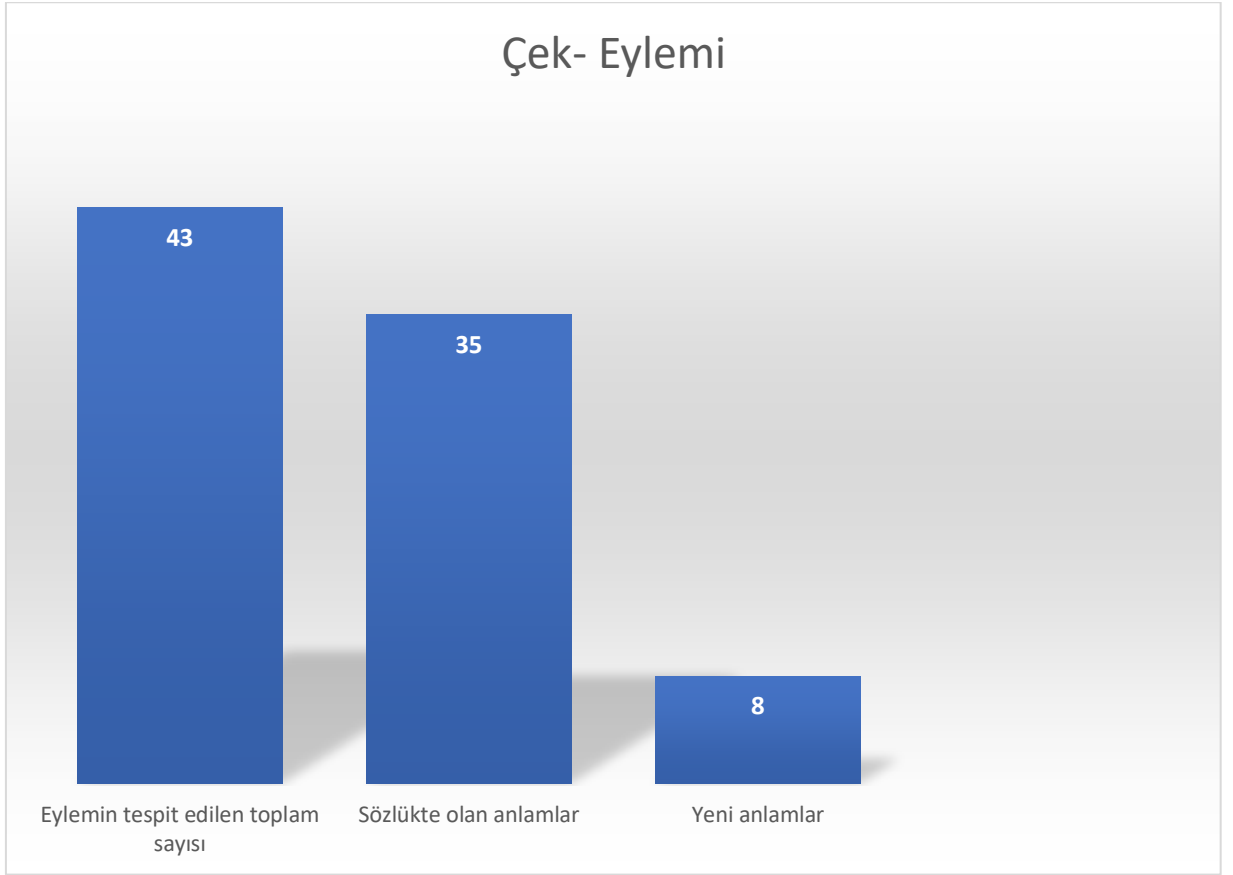
derece önemlidir. Nitekim taranan edebî eserlerde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla yer almamıştır. Bu yeni bağlam anlamıyla *çek-* eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Çek- eyleminin TDK Türkçe Sözlük'te **43** anlamının verilmiş olması, daha başından bu eylemin çok anlamlılığa ve yeni bağlam anlamlarına açık olduğunu göstermekte idi. *Çek-* eyleminin bunca anlam genişliğine sahip olmasının nedeni, sözcüğün salt kök anlamıyla ilgili değildir. Bu eylemle ilgili olarak TDK Türkçe Sözlük'te verilen birincil anlam, -belki- sözcüğün salt anlamıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. Diğer anlamlar, bizim tespit ettiğimiz bağlam anlamları ve henüz tespit edilememiş olan gizil bağlam anlamları hepsi birden *çek-* eyleminin söz kalıpları, cümle bütünlüğü ve semantik hava içerisinde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde *çek-* eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda *çek-* eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **8** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Eserlerde toplam **43** kez *çek-* eylemi tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda *çek-* eyleminin **43** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki anlamlarına katkı ve ek sayılabilecek yeni, özgün ve farklı bu **8** bağlam anlamı bizim çalışmamızın bulguları açısından son derece değerli ve önemlidir. Kaldı ki *çek-* eyleminin daha tespit edilecek nice nice yeni ve özgün bağlam anlamlarını özünde barındırdığı bir gerçektir. Örneğin TDK Türkçe Sözlük'teki anlamları arasında yer almamış olan ve tespitlerimiz arasında da bulunmayan “*Uyku çek-*“, “*Altına bir araba çek-*“, “*Bir kenara çek-*“ (Dersini vermek, paylamak, azarlamak anlamında) gibi onlarca ve hatta yüzlerce yeni kullanım ve anlam ağına sahip olduğu rahatça söylenebilir. Esasen, her eylem, konuşucu ve kullanıcıya bağlı olarak birçok anlamı bünyesinde barındırır. Bu özel anlamlar, zaman içinde kullanıla kullanıla genelleşirler ve vakti geldiğinde TDK Türkçe Sözlük'te yer alırlar.

Grafik 12: Çek- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

DE- EYLEMİ

De- eylemi, Türkçenin en kısa, en eski, en köklü eylemlerinden birisi olup aynı zamanda günümüz Türkçesinde sıklıkla kullanılan eylemlerdendir. Hem günlük konuşma dilinde hem de yazı dilinde sıkça rastladığımız de- eyleminin salt kök anlamına ilişkin daha önceden belirlenmiş ve bilinen anlamları TDK Türkçe Sözlük'te aşağıdaki maddelerde yer almaktadır:

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *nesnesiz* Söylemek, söz söylemek
2. *-e* Ad vermek
3. *nesnesiz* Bir dilde karşılığı olmak
4. *nesnesiz* Herhangi bir ses çıkarmak
5. *-e* Herhangi bir kanıya, yargıya varmak
6. *nesnesiz* Düşünmek
7. *nesnesiz* Oranlamak
8. *nesnesiz* Ummak
9. *nesnesiz* Erişmek
10. *nesnesiz* Bir işe kalkışmak, yeltenmek
11. *nesnesiz* Saymak, kabul etmek
12. Bir şey anlamına gelmek
13. Öyle mi?
14. Yani, anlaşılan
15. İnanılmayan, beklenmeyen durumlarda kullanılan pekiştirme veya şaşma sözü

De- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yukarıdaki anlamlarda verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve edebî eserlerde tespit edilen yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. *“Zarifti doğrusu, “Ben bir şahsiyetim” diyen kıyafet; elbise üstünde dimdik, mankene geçirilmiş gibi durmuyor, canlı;*

*her zaman iyi giyinen adamın alışkanlığı
var, zorakilik sezilmiyor.”*

(LT-BKÇM, 30)

Yorum ve Değerlendirme

De- eylemi, Refik Halid Karay'ın eserinde, “**diyen kıyafet**” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde kişileştirilerek “**Kendini belli etme, fark edilmeyi sağlama**” ifadesiyle yeni bir anlam çaları kazanmıştır. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **de-** eylemi Türkçe Sözlük için de yeni bir anlam alanına kavuştuğu düşüncesindeyiz.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **de-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Taradığımız edebî eserler bağlamında yapılan değerlendirmeler sonucunda, **de-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı yalnızca bir bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Türkçenin en işlek eylemlerinden birisi olan **de-** eyleminin bağlamda da olsa çok farklı ve yeni anlamlarının oluşmaması, son derece doğaldır. Çünkü **de-** eylemi Türkçenin ana ve asıl eylemlerinden birisi olduğu için yardımcı eylem olarak kullanılması ve bu yönüyle yeni bağlamlarda kullanılması beklenemez. Nitekim **de-** eyleminin Türkçe Sözlükte'ki kullanımına bakıldığında genellikle açık ve somut kullanımlar daha baskındır. Yani, dil kullanıcıları olan konuşucu ve yazarların bu tür eylemlerde daha özel tasarruflar yapmaları oldukça zordur. Bu durum, eylemin anlam kökünden ve kullanım tarzından kaynaklanmaktadır. Elde ettiğimiz bu sonuç da çalışmamız açısından önemli ve değerlidir. Nitekim ne tür eylemlerin yeni ve farklı bağlam anlamlarına açık olup olmadığı da merak

edilen araştırma sorularından birisidir. **De-** eylemi, bu anlamda **de-** eylemi bize araştırmamız açısından yeni bir sonuç vermiştir.

Her ne kadar taranan eserlerde rastlanmamış olsa da **de-** eylemi gündelik konuşma dilinde, yazı diline oranla çok daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Örneğin; halk arasında güncel konuşmalar arasında geçen çok farklı kullanımlar vardır:

*“Mademki, **beni deyip** zahmet çekip buralara kadar gelmişsiniz, bize düşen de sizi ağırlamak, izzetlemektir.”*

Halk arasında geçen bir diyalogdan alınan bu cümle, her ne kadar edebî eserlere yansımamış veya TDK Türkçe Sözlük’te yer almamış olsa da yeni ve farklı bir bağlamda “değer vermek, saygı duymak” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

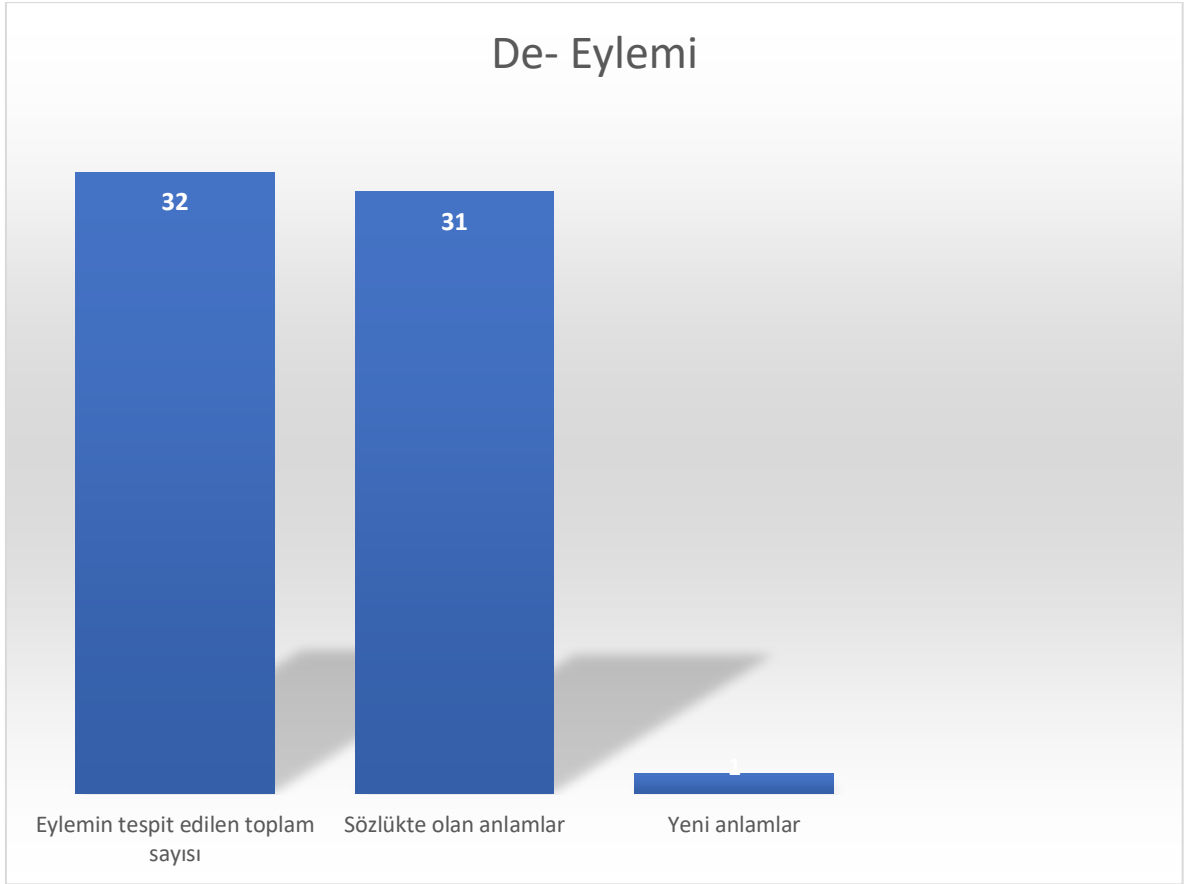
Aynı şekilde sıkça kullandığımız ama farkına varamadığımız;

*“**Ben demişsem**, mutlaka arkasında dururum. Çünkü benim sözüm senettir.”* gibi bir kullanımda bağlama uygun olarak “söz vermek, vadetmek” şeklinde yeni anlam çâları bulmak pek de zor değildir.

Öte yandan; yine gündelik konuşmalarda halk arasında sıklıkla duyulabilecek

*“Ben, öyle herkesin sözüne kulak asmam. Benim **dediğim dediktir**.”* Bir cümlede geçen “**dediğim dedik**” kalıbı, bağlam içinde ortaya çıkan yeni ve özgün bir anlam değerine sahiptir.

Kısacası; **de-** eylemi, tıpkı diğer eylemler gibi, cümle ve bağlam içerisinde yepyeni birçok anlam potansiyeline sahiptir. Bunun ortaya çıkartılabilmesi için, yalnızca **de-** eylemine özgü monografik çalışmalar yapıldığında, **de-** eyleminin sanıldığından çok daha fazla yeni anlam çâalarına açık olduğu görülecektir. Bu çalışmanın örtülü amaçlarından birisi de bu tür monografik çalışmalara kapı aralayarak Türkçenin söz varlığına henüz keşfedilmemiş katkılar sunmaktır.

Grafik 13: De- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

DOLAŞ- EYLEMİ

Türemiş bir eylem olan dolaş- eyleminin anlam çerçevesi, yapısına bağlı olarak çok geniş olmayabilir. Çünkü kök eylemlere oranla, türemiş eylemler, anlam yaygınlığı açısından daha kısıtlı ve sınırlı olabilmektedir. Eylemin kullanım sıklığında, dolayısıyla anlam sıklığında eylemin yapısının ve hatta ses ahenginin dahi etkili olduğu düşünülmektedir.

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *nesnesiz* Gezmek, gezinmek
2. *nesnesiz* Doğru gitmeyip yolu uzatmak
3. *nesnesiz* Dönüp başka bir yönden gelmek
4. *nesnesiz* Akmak
5. *nesnesiz* Saç, iplik vb. şeyler birbirine karışarak güç çözülür duruma gelmek
6. *-i* Bir yeri belli bir amaçla gezmek
7. *nesnesiz* Denetlemek amacıyla bir yeri gezmek
8. *nesnesiz* Nefes, el bir şey üzerinde hafifçe hareket etmek
9. *nesnesiz, müzik* Gezinmek
10. *nesnesiz, mecaz* Çok kimse tarafından söylenmek
11. *nesnesiz, mecaz* Belirmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **dolaş-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'te birçok anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolaş- eyleminin yalın hâliyle 11 farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, söz konusu eylemin çok anlamlılığa ve bağlam anlamıyla kullanılmasına uygun olduğuna işaret etmektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlük'teki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan ve edebî eserlerden tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Bir hafta sonra ayağa kalkabilir duruma geldiğinde **zihninde** karabasanlar gibi **dolaşan** bütün düşüncelerinin boşuna olduğunu gördü.”

(İP-BÖİA, 411)

Yorum ve Değerlendirme

Dolaş- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, **zihninde dolaş-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**düşünmek**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**düşünmek, çok fazla üzerinde durmak, zihnini meşgul etmek**” gibi özgün anlamları ifade etmektedir. Bu anlamın ortaya çıkışı ve tespiti, çalışmanın konusu ile birebir örtüşmektedir. Çünkü “zihin” sözcüğü ile birlikteliği düşünülmezse, dolaşmak eyleminde “**düşünmek, çok fazla üzerinde durmak, zihnini meşgul etmek**” gibi bir anlam çaları sezilmemektedir. Bu yeni anlam tam olarak bağlamda ortaya çıkmaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, dolaş- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

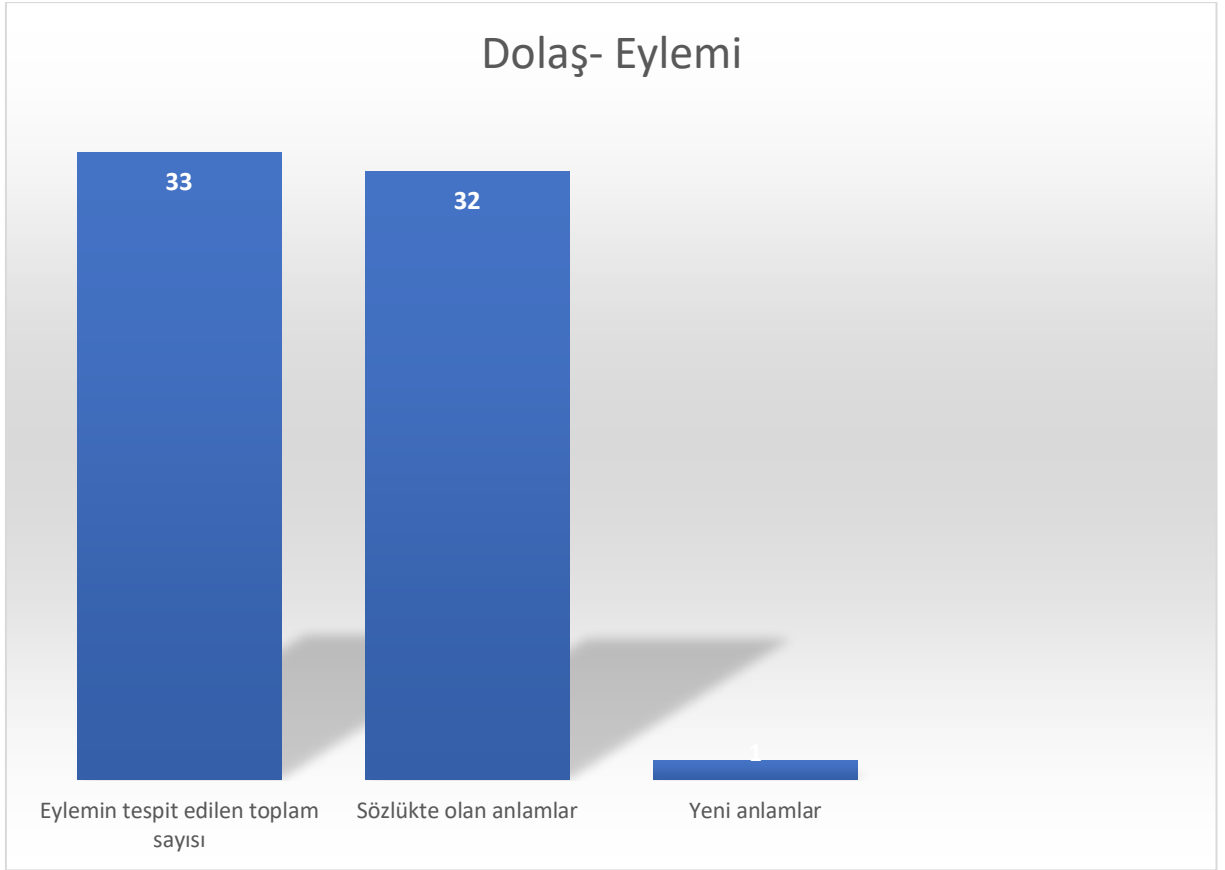
Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **dolaş-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük’te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **dolaş-** eyleminin Türkçe Sözlük’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 1 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Eserlerde toplam 33 kez dolaş- eylemi tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **dolaş-** eyleminin 33 kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük’teki durağan

ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 1 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Her ne kadar TDK Türkçe Sözlük'te veya bizim tespitlerimiz arasında yer almamış dahi olsa, gündelik dilde, medyatik dilde dolaş- eylemin başka kullanımlarına rastlamak mümkündür: Ayağına dolaşmak, Dili dolaşmak, Diline dolaşmak, Dolaşıp durmak, Yüreği dolaşmak... gibi özel kullanımlar, bağlam anlamı olarak yeni ve özgündür. Örneğin;

“Yüreğinde dolaşıp duran duyguların her biri dayanılmaz cinsinden acı ve ıstırap veriyordu Gelin kıza...” cümlesinde “dolaşıp durmak” ifadesinde yer alan dolaşmak eylemi, fiilî olarak dönüp durmak eylemini ifade etmemektedir. Buradaki kullanım tamamen mecazî olup bağlamda özel bir anlam kazanmaktadır. Yukarıdaki yapıların tümü için benzer örnekler verilebilir ve aynı sonuçlar elde edilebilir.

Grafik 14: Dolaş- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

DÖKÜL- EYLEMİ

Dökül- eylemi, yapısı itibariyle dök- eyleminin edilgen biçimi olarak türemiş bir eylemdir. Yapılan sıklık incelemesinde orta sıklıkta kullanılan bir eylem olarak karşımıza çıkması, ilgi çekicidir. İlk bakışta kullanım sıklığı az olabilir düşünülebilir. Ancak; gerek TDK Türkçe Sözlük'teki saptanmış anlam zenginliği ve gerekse taranan eserlerdeki kullanım sıklığı ile dikkate değer bir oranda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dökül- eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki anlam çeşitliliği şu şekilde özetlenebilir:

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. nesnesiz Dökme işi yapılmak veya dökme işine konu olmak
2. nesnesiz Kumaş dökümlü olmak
3. nesnesiz Bir işi, bir konuyu ele alış biçiminde değişiklik olmak
4. –e Düşmek
5. nesnesiz Çıkmak, ortaya konulmak
6. nesnesiz Kaplamak, yayılmak
7. –e Salınmak, serbest bırakılmak
8. –e, mecaz Kır, sokak vb. yerlerde insanlar çokça birikmek
9. nesnesiz, mecaz Çok eskimiş olmak, değerini ve güzelliğini yitirmek
10. nesnesiz, mecaz Çok yorgun, hasta olmak
11. nesnesiz, coğrafya Akarsular, göl veya denize akmak

TDK Türkçe Sözlük'te **dökül-** eylemi yukarıdaki anlamlarda verilmiştir. Tıpkı diğer eylemlerde yaptığımız gibi, TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Ustası hâlâ dua ediyor, endişeyle kımıldayan dudaklarından **dökülen** mırıltılar delikanlı üzerinde bir ninni etkisi bırakıyordu.”

(İOA-PKA, 78)

Yorum ve Değerlendirme

Dökül- eylemi, İhsan Oktay Anar'ın eserinde, “**dudaklardan dökül-**“ şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**gayriihtiyari ses çıkarmak, belli belirsiz söylemek**” anlamı verilmiştir. Dökülmek eylemi daha ziyade sıvılar ve diğer nesnelerin istem dışı bir yöne doğru hareket etmesi şeklinde kullanılırken yukarıdaki cümlede bu anlam başka bir bağlama da aktarılarak sese de izafe edilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **dökül-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “Biz ne yapmaktayız?! Tanrım” sözleri o gece müzisyen Johann Jakop Froberger'in dudaklarından **dökülen** son cümleler oldu.”

(İP-BÖİA, 285)

Yorum ve Değerlendirme

Dökül- eylemi, İskender Pala'nın eserinde, “**dudaklardan dökül-**“ şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde tıpkı yukarıdaki cümlede olduğu gibi “**gayriihtiyari ses çıkarmak, belli belirsiz söylemek**” anlamı verilmiştir. Ancak, bu cümledeki kullanımda bir önceki cümleyle nispetle küçük de olsa bağlamdan kaynaklanan bir farklılık vardır. Burada *istemsizlik* yanında *isteksizlik* ve *şaşkınlık* vurguları da sezilmektedir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **dökül-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

3. “Güneşin, sur bedenlerinden şehre **dökülen** son ışıkları da boşlukta eridiğinde, sokağa çıkma yasağının başlamak üzere olmasının telâşu ile insanlar hızlı adımlarla evlerine

yöneliyor ve dışarısı birden sessizleşiveriyordu.”

(İP-BÖİA, 142)

Yorum ve Değerlendirme

Dökül- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, **şehre dökül-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**yayılmak, yansımak, uzanmak**” anlamı verilmiştir. Dökülmek eylemi daha ziyade sıvılar ve diğer nesnelerin istem dışı bir yöne doğru hareket etmesi şeklinde kullanılırken yukarıdaki cümlede bu anlam başka bir bağlama da aktarılarak bu kez de ışıklara izafe edilmiştir. Işığın yayılması ve yansımaları edebî ve estetik bir bağlamda kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamının **dökül-** eylemi için TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanı oluşturmuştur.

4. “Cevap vermedi, hiçbir şey söylemedi, yalnız, hafifçe açık dudaklarının arasından belirsiz bir fısıltı ile **dökülen** nefesinin muttarit sesi işitiliyordu.”

(PS-SK, 110)

Yorum ve Değerlendirme

Dökül- eylemi, Peyami Safa’nın eserinde, “**fısıltı ile dökülen nefesinin...**” şeklinde özel diyebileceğimiz bir bağlamda kullanılmış olup anlam bağlamı içerisinde “**zorlukla nefes alıp vermek**” anlamı verilmiştir. Dökülmek eylemi sıvılar ve nesneler dışında burada çok özel bir kullanımla nefese de izafe edilmiştir. Bu kullanım yalnızca yeni bir anlam arayışı açısından değil, aynı zamanda, Türkçe sözcüklerin yazarların muhayyilesinde ne derece estetik bir boyuta ulaşabileceğini de göstermesi bakımından ilgi çekicidir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **dökül-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

5. “Yollar, otomobilin fenerlerinden **dökülen** muntazam ışıklar içinde, akan bir nehir gibi daimî bir hareketle geçiyorlardı.”

(PS-SK, 139)

Yorum ve Değerlendirme

Dökül- eylemi, Peyami Safa’nın eserinde, “**otomobilin fenerlerinden dökül-**” şeklinde kullanılmış olup anlam bağlamı içerisinde “**yansımak, aydınlatmak, göstermek**” vb. birçok anlamı içermektedir. Dökülmek eylemi, bu cümlede Peyami Safa’nın çok özel bir kullanımıyla yeni bir anlam alanına kavuşmuştur. Cümlenin tümü dikkatle okunduğunda, otomobil gibi mekanik bir aracın yaydığı ışıklar, yazarın ustalıklı ve zarif kullanımıyla bir ışık seline dönüşmesi gibi son derece estetik ve farklı bir kullanım inceliğine ulaşmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **dökül-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

6. “Ben yine sizin o aziz, o ince, o içli ve candan arkadaşlığınızdan birkaç gün daha mahrum kalayım, odamın siyah su damlaları sızan küflü duvarları içinde büzüleyim, kırık lambamdan **dökülen** yarı karanlık içinde, hep o günkü müstesna ve necip ve samimi ve ilâhi gezintiyi tahlil ederek hararetli alnımı kansız ve soğuk avuçlarıma kapıyayım, zarar yok Mebrure Hanım...”

(PS-SK, 152)

Yorum ve Değerlendirme

Dökül- eylemi, Peyami Safa’nın eserinde, “**lambamdan dökülen yarı karanlık**” şeklinde neredeyse tümüyle yazara özgü bir anlatımla özel bir bağlamda kullanılmış olup anlam bağlamı içerisinde “**azıcık aydınlanmak, yarı yarıya karanlık olmak**” gibi çok özel

bir anlamda kullanılmıştır. Dökülmek eylemi, bilinen anlamlarıyla sıvılar ve nesneler için kullanılırken yukarıdaki cümlelerde güneşe, ışığa, sese ve nefese bağlanmıştır. Bu kullanımda ise söz konusu yayılma, yansıma bu kez de karanlığa atfedilmiştir. Öyle anlaşıyor ki bu kullanım da ancak yazarın muhayyilesindeki genişlikle izah edilebilir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **dökül-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur, diyebiliriz.

7. “Bir melek olmak arzusunu taşıyan bu satırlar Feriha Davud’un, (151) numaralı evin önünde rezil vasıfları sayılıp **dökülen** o ifritin kaleminden mi çıkmıştı?”

(HRG-KYABI, 149)

Yorum ve Değerlendirme

Dökül- eylemi, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserinde, “**rezil vasıfları sayılıp dökül-**“ şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**Tek tek ortaya konmak, bir bir sıralanmak**” anlamı verilmiştir. **Dökül-** eylemi **sayıl-** eylemi ile birleşik eylem olarak kullanıldığında, tümüyle başka bir anlam yörüngesinde karşımıza çıkmıştır. Türkçede eylemlerin birleşik eylem kalıbında ne derece farklı ve değişken anlam alanları oluşturacağını göstermesi bakımından bu türden kullanımlar bir hayli ilgi çekicidir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **dökül-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **dökül-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. Taradığımız eserlerde toplam **dökül-** eyleminin 25 kez kullanıldığı

tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **dökül-** eyleminin 25 kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 7 bağlam anlamı tespit edilmiştir. Türemiş bir eylem olmasına ve ilk anda sıklığı düşük olabilir duygusu vermesine karşın dökül- eyleminin incelememiz açısından bunca zengin örnekle karşımıza çıkmış olması, araştırmamız açısından ilgi çekici sonuçlardan birisidir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda **dökül-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 7 bağlam anlamının tespit edilmiş olması, söz konusu eylemin daha farklı bağlamlarda çok daha yeni ve farklı anlamalara açık olduğunu göstermektedir.

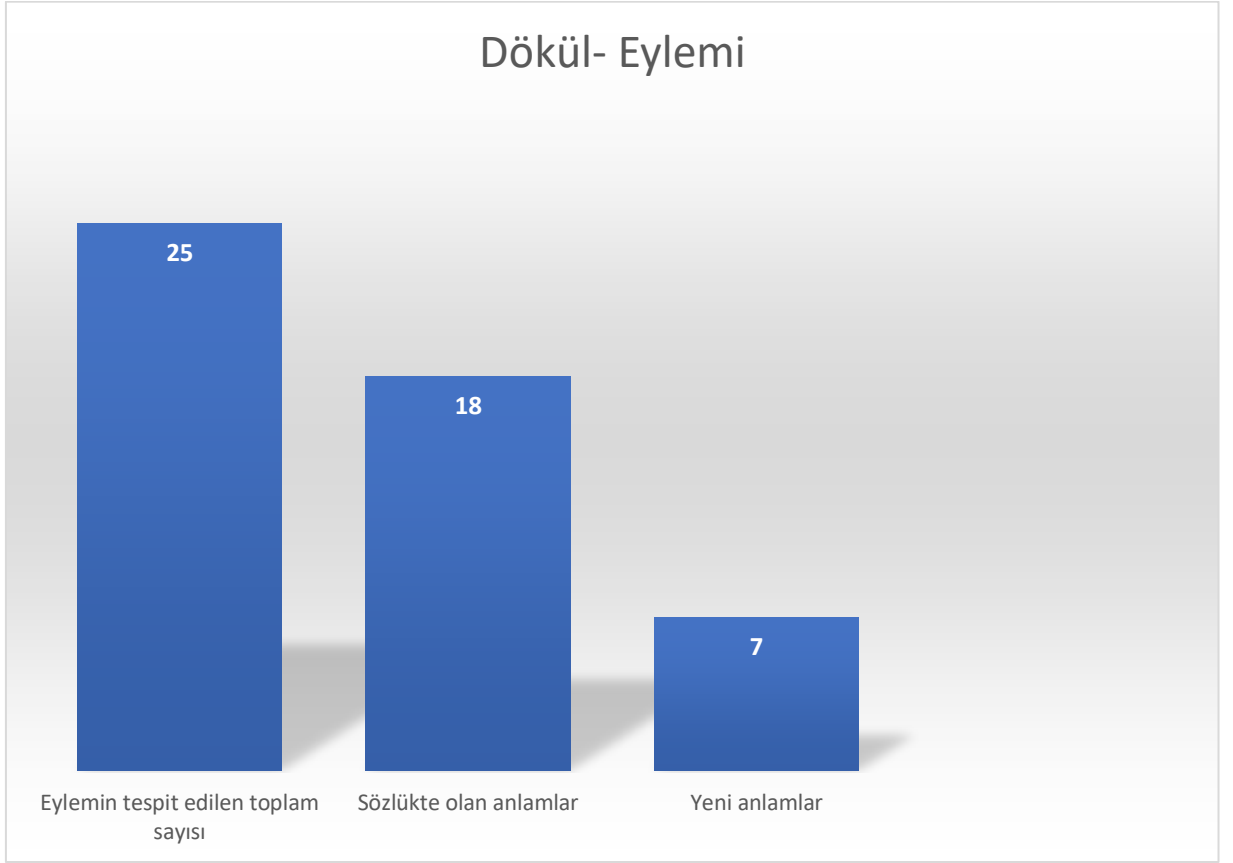
TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan ve yukarıda tek tek değerlendirilen yeni anlamlar dışında, **dökül-** eyleminin henüz tespit edilememiş ve dolayısıyla TDK Türkçe Sözlük'teki anlamlarına eklenmemiş kimi anlamları da vardır.

Örneğin;

Gündelik konuşmalar arasında zaman zaman kullanılan ve mutlaka edebî eserlere de yansımış olan farklı bir bağlam anlamını burada örneklendirmekte yarar görmekteyiz:

“Karşıma utangaç bir çehre ile geldi. Önce konuşmak istemedi, utandı, sıkıldı. Sonra, benden aldığı cesaretle tüm gerçekliğiyle döküldü.”

Yukarıdaki cümlede dökül- eylemi, salt kök anlamıyla veya diğer sözcüklerle oluşturduğu birleşimle değil; tümcenin tümündeki genel bağlam anlamıyla değerlendirildiğinde “içini dök-, sırlarını paylaşmak, dertleşmek vb.” birçok anlamı ihtiva ettiği rahatça söylenebilir. Bu bağlam anlamı, TDK Türkçe Sözlük'teki dökül- maddesi altında henüz yer almamıştır. Bu çalışma, gelecekteki sözlük çalışmalarında dikkate alınacak olursa, dökül- eylemi ile ilgili yeni ve farklı bir anlam çaları yakalanmış ve Türkçe Sözlük'e eklenmiş olunacaktır.

Grafik 15: Dökül- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

DÖN- EYLEMİ

Dön- eylemi, hem kök bir eylem hem de hayatın içinden bir eylem olması bakımından, anlam hareketliliği yüksektir. Kök eylemler daha eski ve köklü oldukları için yapısal olarak da daha sıkça kullanılmaya uygundurlar. Aynı şekilde bir eylemin anlam çerçevesine hayatın içine ne derece girdiği de etkilemektedir. Bu iki açıdan da bakıldığında dön- eylemi, çok anlamlılık ve bağlamsal anlam bakımlarından verimli bir eylem olabilme gizilgücüne sahiptir. Bu durumu somut olarak belirleyebilmek için, yine öncelikle TDK TDK Türkçe Sözlük'te daha önceden tespit edilmiş olan anlamları ve kullanımları buraya alınmıştır:

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *nesnesiz* Kendi eksenini üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek
2. *-den, -e* Geri gelmek, geri gitmek
3. *-e* Yönelmek
4. *-i* Sapmak
5. *-e* Bir şeyi andıracak duruma girmek, benzemek
6. *nesnesiz* Sınıfta kalmak
7. *-e* durumdan duruma geçmek, değişmek, olduğundan daha değişik bir durum almak, benzemek
8. *-de* Belirli bir yerde dolaşmak
9. *-de* Kendini bir yandan bir yana çevirmek
10. *nesnesiz* Yönetilmek, düzene konulmak, çekip çevrilmek
11. *-e* Söz konusu etmek, hatırlamak
12. *-e* Bırakılan bir konu veya işe başlamak
13. *nesnesiz, mecaz* Hileyle, gizlice yapılmak
14. *nesnesiz*, din bilgisi İnanç, din veya düşüncesini değiştirmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **dön-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'te birçok anlamıyla yer almıştır. Dön- eylemi, yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullandığına göre, bağlam içinde çok daha farklı, yeni ve özgün kullanımlara açık olduğu anlamına gelmektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlük'teki anlamlardan farklı olarak

bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Pilavdan dönen kaşığın sapı kırılsın!*”

(OK-CEM, 55)

Yorum ve Değerlendirme

Dön- eylemi, Orhan Kemal’in eserinde, *pilavdan dönen kaşık* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “*vazgeçmek*” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde “*vazgeçmek*” anlamı taşıyan böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Bir şeyden vazgeçmek*” duygusunu ifade etmektedir. Böylelikle, **dön-** eylemi, edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “*Ben bunları düşünüp birdenbire ters dönen talihime hayıflanırken Molla Mehmet avlunun ortasında abdest almış, iki rekât namaz kılmaktaydı.*”

(İP-BÖİA, 298)

Yorum ve Değerlendirme

Dön- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, “*talihi tersine dön-*” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “*değişmek, tam tersi bir duruma gelmek*” anlamı kazanmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*tam tersi bir duruma gelmek*”i ifade etmektedir. Buradaki kullanımda tek başına dön- eylemi ile ilgili bir anlam olayı değildir. İncelememizin aslını oluşturan ve bir tez olarak ortaya koyduğumu “ her söz ve sözcük, tek başına özel anlamlar taşıdıkları gibi, bir araya geldikleri diğer sözcüklerle

oluşturdukları yeni bütünlük içerisinde, bağlama uygun olarak çok yeni, çok farklı ve çok özgün anlamlar kazanabilirler. Örnek cümlede geçen “*talihi tersine dön-*” kullanımı da tezimizi destekleyen güzel bir örnektir. Bu kalıpta “talih, ters ve dönmek” sözcükleri girdikleri yeni oluşum içinde çok özel bir anlam deltası oluşturmuşlardır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *dön-* eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuş oldu.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde *dön-* eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük’te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda *dön-* eyleminin Türkçe Sözlük’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 2 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

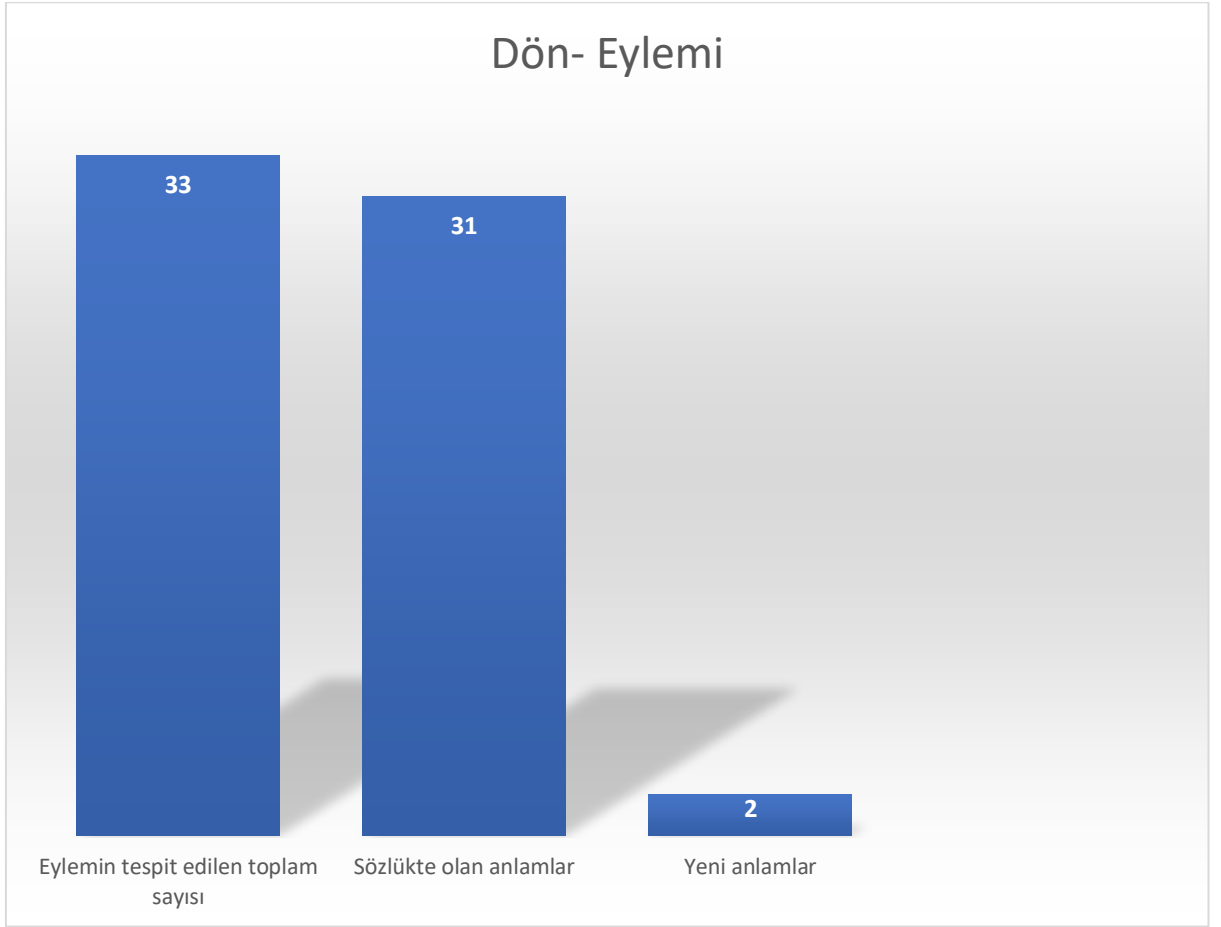
Dön- eylemi, taranan eserlerde toplamda 33 kez tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda *dön-* eyleminin 33 kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 2 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Diğer eylemler için söylenenler, dön- eylemi için de geçerlidir. Dön- eyleminin anlam çerçevesini 14+2 olarak sınırlandırmak, hiçbir şekilde gerçeği yansıtmaz. Burada önemli olan, öncelikle birkaç yeni anlamla dahi olsa konuya dikkat çekmek, farkındalık oluşturmak ve yeni çalışmalara öncülük etmektir. Bu bağlamda; dön- eyleminin gündelik dilde, iletişim dilinde ve şiir dilinde birçok farklı anlamının bulunduğu bir gerçektir:

Başa dönmek, Başına dönmek, Dönüp durmak, Dönüt almak, Dönüt vermek, Kendisine dönmek... gibi yeni kullanımlardan söz etmek mümkündür. Bu yapılardan “başına dönmek” kullanımı şiir dilinde ve halk türkülerinde farklı bir anlamda “**kurban olmak, uğrunda ölmek, yolunda ölmek**” anlamıyla kullanılmaktadır. Yapının bu anlamı TDK Türkçe Sözlük’te henüz yer almamıştır. Yaptığımız bu çalışma ve yapılacak bu türden

bağlam anlamlı çalışmalarla TDK Türkçe Sözlük'teki anlam ağı çok daha genişletilmiş ve zenginleştirilmiş olacaktır.

Grafik 16: Dön- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

DUY- EYLEMİ

Duy- eylemi de Türkçenin en eski ve aslı eylemlerindendir. Duy- eylemi ve onun türevlerinin çok anlamlılık veya bağlam anlamlılığına yatkın olma olasılığı son derece yüksektir. Bunu iki açıdan izah etmek mümkündür: Birincisi; eylemin doğrudan insana özgü beş duyudan birisini ifade ediyor olması; ikincisi ise, eylemin fonetik yapısının estetik olmasıdır. Nitekim günümüz Türkçesinde duy- eylemi sıklıkla kullanılan eylemlerden birisidir. Eylemin kök bir eylem olması ve birçok yerde kullanılıyor olması bu sonuca işaret etmektedir.

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. –i Bilgi almak, öğrenmek, haber almak
2. –i İşitmek, ses almak
3. –i Dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek
4. –i Nesnelere dokunmakla onların sıcaklık, soğukluk, sertlik, ağırlık, hareket vb. fizik durumlarından bilgi edinmek, hissetmek
5. *nesnesiz, mecaz* Sezmek, fark etmek, hissetmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, duy- eyleminin TDK Türkçe Sözlükte alt bileşenleriyle birlikte beş üst anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bir eylemin yalın hâliyle bunca alt ve üst başlıklarla kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da özne de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilecektir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Bütün sosyal ve mimarî düzenlemelere rağmen Paris’i, kaybolan cennetin hasretini **duyan** yarım milyon insanın*

*karmakarışık yaşadığı devasa bir köy
olarak görmek de mümkündür.”*

(LT-BKÇM, 30)

Yorum ve Değerlendirme

Duy- eylemi, İskender Pala'nın eserinde, **hasret duy-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**hasret hissetmek, özlemek**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **duy-** eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir bağlam anlamı alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

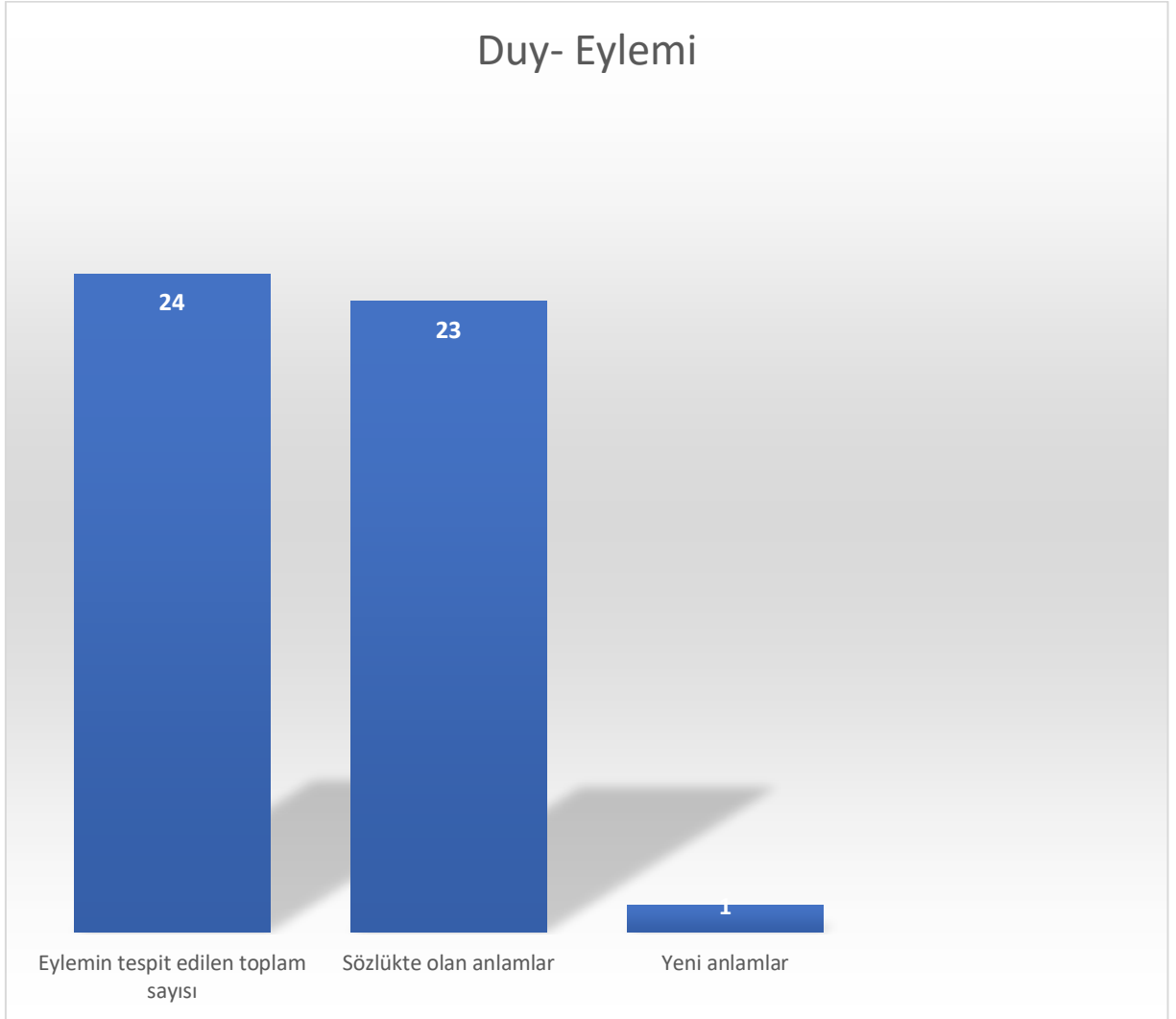
Taradığımız eserlerde içerisinde **duy-** eylemi geçen 24 tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden 23 tanesi sözlükte vardır. Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **duy-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **duy-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükteki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 1 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Ancak; **duy-** gibi hem bir duyuyu ifade eden hem de estetik olarak kullanımı kolay olan bir eylemin anlam çerçevesini bu şekilde ifade etmek, hem eyleme haksızlık olur hem de bilimsel gerçeklerle bağdaşmaz. **Duy-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükteki karşılıklarını beş madde yerine daha çok madde başında verilmesi –sanki- eylemi daha doğru ifade edebilirdi. Öte yandan gündelik dilde, medyada, şiir dilinde kullanılan kimi söz ve kalıplar, bağlam anlamları olarak değerlendirilmelidir:

Acı duymak, Duyumsamak, Gerek duymak, Gurur duymak, İç sesini duymak, Nefret duymak, Onur duymak, Saygı duymak... vb. sayıları arttırılabilecek yapı ve kalıpları **duy-** eyleminin türevleri olarak değil, başlı başına bağlam anlamları şeklinde değerlendirmek gerekir. Nitekim bu yapılarda **duy-** eylemi, birleştiği diğer öge ile birlikte, artık tümüyle yeni

ve farklı bir anlam değeri kazanmıştır. Kaldı ki bu yapılar, cümle bütünlüğü içinde çok daha farklı anlam çalarlarına sahip olabilirler.

Grafik 17: Duy- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

DÜŞ- EYLEMİ

Düş- eylemi de Türkçenin en eski ve aslı eylemlerinden birisidir. Bu eylem, yapısı itibariyle kök bir eylemdir. Düş- eylemi; kök bir eylem olarak ve ses yönünden kolay söylenişe uygunluğu itibariyle, çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına açık görünmektedir. Bu öngörüğü somutlaştırmak adına, açıl- eyleminin TDK Türkçe Sözlükteki anlam çeşitliliğini göz önüne sermekte fayda görmekteyiz:

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. –e Yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek
2. –den Durduğu, bulunduğu, tutunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını, dengesini yitirerek yukarıdan aşağıya inmek
3. –e Yere devrilmek, yere serilmek
4. –e Hava taşıtları kaza sonucu hızla yere inerek çarpmak
5. –e Vücuda bol gelen giysi aşağı kaymak
6. –e Yağmak
7. –e Vurmak, değmek, rastlamak
8. nesnesiz Vakti gelmeden ölü doğmak
9. –den Atlanmak, aradan çıkmak, eksik kalmak
10. nesnesiz Eksilmek
11. –e Aşırı ilgi veya sevgi göstermek
12. –e Uğramak, kapılmak
13. –e Yakışmak, uygun gelmek
14. –e Yakışık almak
15. –e Ödevi veya yetkisi içinde bulunmak
16. –e Bulunmak
17. –e Biriyle yaşama, çalışma, birlikte olma durumunda kalmak
18. –e Bir bölüşme sonunda payına ayrılmak
19. –e Kötü bir sebeple istenmeden bir yerde bulunmak
20. nesnesiz İşbaşından uzaklaşmak
21. nesnesiz Hızı, gücü, değeri azalmak
22. nesnesiz Isı, basınç, ateş vb. eksilmek, azalmak

23. *nesnesiz* Düşkünleşmek
24. –e Bir yere ansızın gelmek, damlamak, tesadüfen gelmek
25. –e Belirli zaman rastlamak
26. *nesnesiz* Fırsat çıkmak
27. *nesnesiz* Olmak, olumsuz bir duruma girmek
28. *nesnesiz* Savaşta savunulmaz duruma gelerek teslim olmak
29. –e Bazı deyimlerde “yürümek, birlikte gelmek” anlamlarında kullanılan bir fiil
30. *nesnesiz* Bayağılaşmak
31. *nesnesiz* Kötü yola girmek
32. –e Alışmak, müptela olmak
33. –e, *teknik* Telefon, sanal ağ vb. alanlarda bağlantı kurmak

Düş- eyleminin TDK Türkçe Sözlük’te bu derece geniş bir anlam deltasıyla kullanıldığının tespit edilmiş olması, baştaki öngörümüzü doğrulamaktadır. TDK Türkçe Sözlük’te yer almayan ve edebî eserlerde tespit edilen yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Yıllardır sevdaya **düşen** gençlerin yüreklerinin üstünü çiçek tohumlarıyla süsleyip acılarını dindirdiğini, istenmeyen çocukları su edip karınlarından akıttığını söyledi.”

(LT-BKÇM, 33)

Yorum ve Değerlendirme

Düş- eylemi, Latife Tekin’in bu eserinde, “*sevdaya düşen*” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**âşık olmak**” anlamı verilmiştir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Birisine âşık olmak, birini çok istemek, sevmek*”i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer

almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *düş-* eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına ve bağlam anlamına sahip olmuştur.

2. “Maçlarda gol atan futbolcularını kulak memelerinden öpen Şini Erol babasıyla abraza **düşen** delikanlılardan birini dükkanına bir yatak atıp yanına aldı.”

(LT-BKÇM,

118)

Yorum ve Değerlendirme

Düş- eylemi, Latife Tekin’in bu eserinde, “**abraza düşen**” şeklinde kullanılmış ve bağlam anlamı içerisinde “arası bozulmak” anlamı verilmiştir. Bu cümlede geçen abraz sözcüğü, TDK Türkçe Sözlük’te bulunmamaktadır. Diğer internet tarayıcılarında ise “**Doğuştan kısır olan, yaratılıştan gelen kalıtsal bozukluklar**” anlamı verilmektedir. Ancak bu cümlemin bağlamına bakıldığında, yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Arası bozulmak, arası açılmak, kötü duruma gelmek**”i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *düş-* eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına sahip olmuştur.

3. “İşte **ana rahmine düşen** her insanda dokuz kat gökten süzülüp gelen bu öğeler mevcuttur.”

(İP-BÖİA, 353)

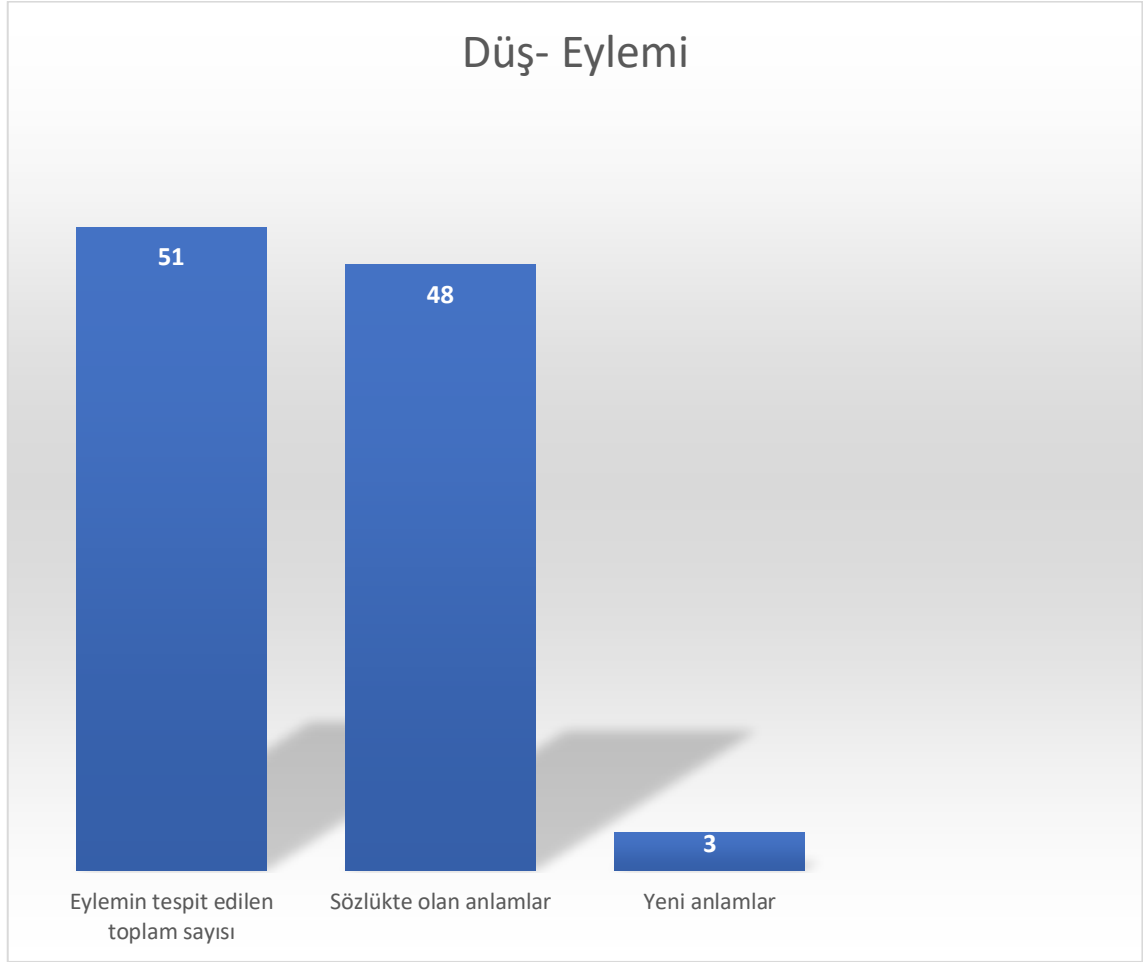
Yorum ve Değerlendirme

Düş- eylemi, İskender Pala’nın bu eserinde, “**ana rahmine düşen**” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “anne karnında oluşmak” anlamı verilmiştir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Dünyaya gelmeden önce anne karnında oluşmak, meydana gelmek, bir insanın yaratılmasının ilk aşaması**”nı ifade etmektedir.

TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *düş-* eylemi TDK Türkçe Sözlük'te de yeni bir anlam alanına sahip olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taranan eserlerde çal- eyleminin –An sıfat-fiil ekli şeklinin toplamda **51** kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde *düş-* eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda *düş-* eyleminin **51** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **3** bağlam anlamı tespit edilmiştir. İncelememiz açısından bu yeni üç bağlam anlamı, büyük önem taşımaktadır.

Grafik 18: Düş- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

GETİR- EYLEMİ

Getir- eylemi, yapısı bakımından gel- (< kel-) eyleminin ettirgen biçiminden kalıplaşmış bir eylemdir. Eski Türkçedeki kel- eylemine –tür- ettirgenlik eki eklenerek oluşan eylem zaman içindeki değişimleri sonucunda getir- (< keltür-) şekline dönüşmüştür. Yapısındaki türemişlik özelliği Günümüz Türkçesinde neredeyse kaybolmuştur. Kendisi ettirgen yapıda olan getir- eylemi, bu özelliğini o derece kaybetmiştir ki Türkiye Türkçesinde bu yapının üzerine yeni ettirgenlik ekleri eklenilerek kullanılmaktadır: getir-t-, getirt-tir-gibi.

Getir- eylemi yapısındaki türemişlik ve ses yapısındaki zorluk dikkate alındığında, çok anlamlılık veya bağlam anlamlılığına yatkın olması zayıftır. Ancak; eylem kök anlamı ve yaşamın içindeki işlevleri düşünüldüğünde, çok anlamlılığa ve bağlamdaki anlam zenginliğine açık görünmektedir.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. –e Gelmesini sağlamak
2. –de Bir şeyi yanında veya üstünde bulundurmak
3. –i Erişmek veya eriştiğini sanmak
4. nesnesiz İleri sürmek
5. nesnesiz Sebep olmak, ortaya çıkarmak
6. –i İletmek, bildirmek
7. nesnesiz Sağlamak
8. –e Bir makama atamak veya seçmek
9. yardımcı fiil Bazı kelimelerle birleşik fiil yapar

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **getir-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükte gerçek ve mecazî olarak birçok anlamda kullanıldığı görülmektedir. Diğer eylemlerde yaptığımız gibi, getir- eyleminin de TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilecektir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Bu beyleri getiren Orhan kapıyı vurmağa bile lüzum görmedi.*”

(MŞE-AK, 155)

Yorum ve Değerlendirme

Getir- eylemi, Memduh Şevket Esendal’ın eserinde, *bu beyleri getir-* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “*refakat etmek, yol göstermek, teşrifatçılık yapmak, yönlendirmek, bir yere ulaşmasını sağlamak*” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*-e refakat etmek, yol göstermek; -i ulaştırmak, yönlendirmek*” anlamlarıyla kullanılmış ve getir- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de olmayan yeni bir bağlam anlamıyla kullanılmıştır.

2. “*Fabrikaların akşam vardiyaaları dağılmadan mahalle getirenler uyudu.*”

(LT-BKÇM, 10)

Yorum ve Değerlendirme

Getir- eylemi, Latife Tekin’ın eserinde, *mahalle getir-* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamının bütünlüğü içerisinde cümlelerin bütüncül anlamıyla birlikte alışılmışın dışında yeni bir anlatım ve yeni bir anlam havası ortaya koymuştur. Buradaki yeni anlam “TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde, getir- eylemini bu kullanımıyla mevcut anlam veya anlam çalarıyla ilişkilendirmek zor görünmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

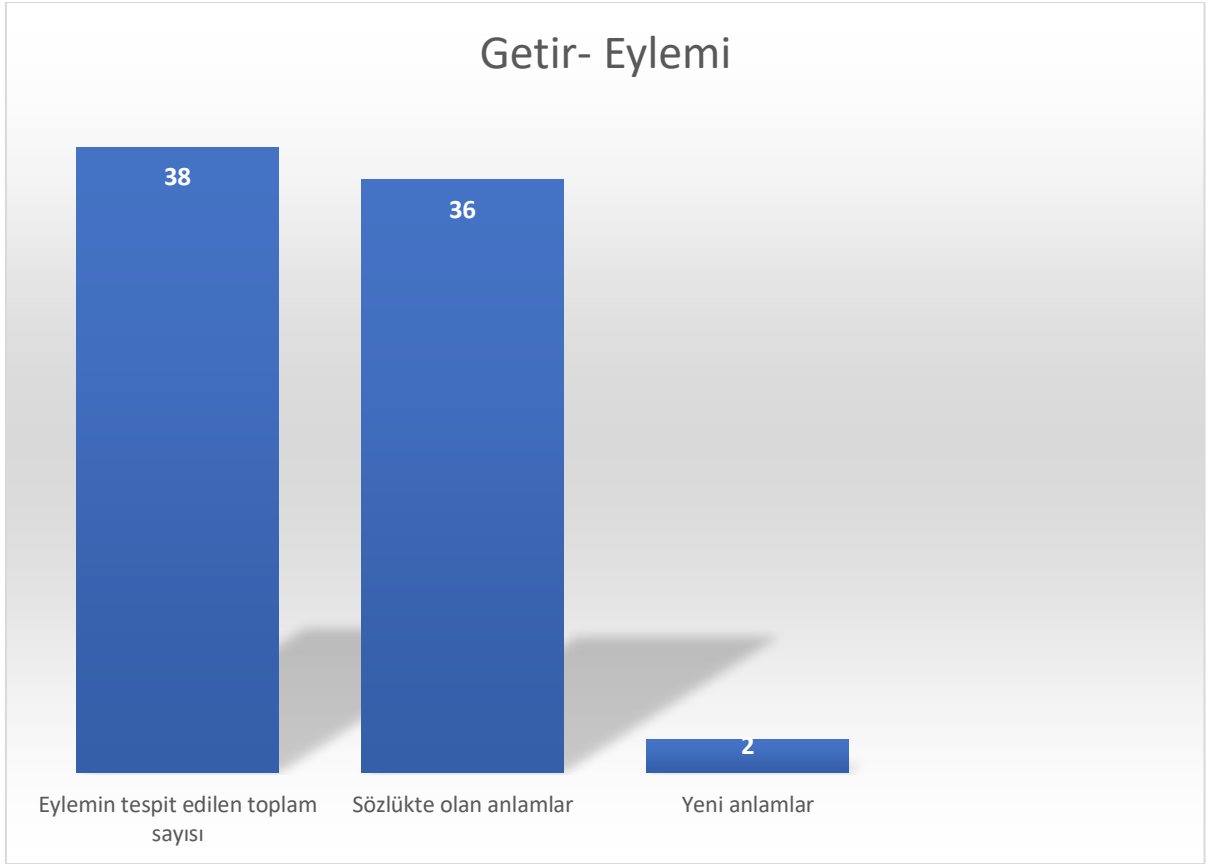
Taradığımız eserlerde **getir-** eylemi geçen **38** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **36** tanesi sözlükte vardır. Diğer **2** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **getir-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **getir-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 2 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Elbette, getir- eyleminin anlam deltasını 9+2 olarak vermek, doğru olmaz. Burada, çalışmamızın amacına uygun olarak TDK Türkçe Sözlükteki mevcut anlamalara bağlam anlamı olarak dahi +1 eklenmesini, son derece değerli ve önemli bulmakla birlikte, bununla sınırlandırmayı yeterli görmek mümkün değildir. Gündelik dilde, iletişim dilinde ve şiir dilinde çok daha farklı kullanımlarla karşılaşmaktayız:

Aklına getirmek, Cinnet getirmek, Dile getirmek, Fikirler getirmek, Hizaya getirmek, İman getirmek, Kanıt(lar)getirmek, Kırk dereden su getirmek, Salavat getirmek, Tövbe istiğfar getirmek, Yola getirmek... gibi bir kısmı eskiden beri kullanılan kalıp ifadeler yanında, tümüyle bağlamda ortaya çıkabilecek geçici yapıların varlığını da teslim etmek durumundayız.

Örneğin; son zamanlarda özellikle medyadaki tartışma programlarında sıklıkla duyduğumuz “*Ortaya getirilen fikirler...*” veya “*Orta yere getirilen çözümler...*” türünden kullanımlar, her ne kadar geçici ve öznel kullanımlar olarak değerlendirilse dahi, sonuç olarak getir- eyleminin diğer cümle ögeleri ve cümlenin bütünlüğü içerisinde kazandığı bağlam anlamları olarak kabul etmek gerekir. Yapı ve ses bakımından böylesine dezavantajlı bir eylemin bile, çok yeni, çok farklı ve özgün bağlam anlamlarına açık olması, genelde Türkçenin; özelde eylemlerin çok anlamlılığa veya bağlam anlamlarına ne derece açık ve yatkın olduğunu göstermektedir.

Grafik 19: Getir- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

GİR- EYLEMİ

Gir- eylemi de Türkçenin en eski ve aslı eylemlerindendir. Gir- eylemi ve onun türevlerinin çok anlamlılık veya bağlam anlamlılığına yatkın olma olasılığı son derece yüksek olması beklenir. Çünkü gir- eylemi, gündelik hayatın içinde sıkça kullanılan bir eylemdir. Öte yandan; eylemin fonetik yapısı da eylemin kolay kullanılması için estetik bir söyleyiş yapıya sahiptir. Eylemin kök bir eylem olması ve birçok yerde kullanılıyor olması da gir- eyleminin çok anlamlı olmasına ve bağlam anlamıyla kullanılacağına işaret etmektedir. Bu ön tespiti somutlaştırmak adına, öncelikle eylemin bilinen anlamlarını TDK Türkçe Sözlükten buraya almakta yarar görüyoruz:

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. –e Dışarıdan içeriye geçmek
2. –e Sığmak
3. –e Katılmak
4. –e Almak, fethetmek
5. –e İncelemek, ayrıntılara inmek
6. –e Girişmek, başlamak
7. –e Bulaşmak
8. –e Sulu bir şeyin veya su dolu bir yerin içine batmak veya dalmak
9. *nesnesiz* Zaman anlamlı kavramlar için gelmek
10. –e Ağrı, sancı başlamak, saplanmak
11. –e Yeni bir duruma geçmek, dönüşmek
12. –e İyice anlamak, iyice bilmek
13. –e Kavgaya tutuşmak
14. –e Erişmek, ulaşmak
15. –e Bir şeyin yapımında, birleşiminde yer almak
16. –e Yazılmak, başlamak
17. –e Yemek yemek
18. –e Yüklenmek
19. –e, *hukuk* Tecavüz etmek, geçmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **gir-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükte birçok anlamda kullanıldığı belirlenmiştir. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da özne de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Tehditçiler, Haley’in dünyadakilere birşey hissettirmeksizin olanca nezaketiyle geçip gittiğini görünce, kaç zamandır bulaşık bir hastalık hükmüne **giren**...”

(HRG-KYABİ, 165)

Yorum ve Değerlendirme

Gir- eylemi, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserinde, **hükmüne gir-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**içerisinde yer almak, öyle kabul edilmek, kabul görmek, dâhil olmak**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**içerisinde yer almak, öyle kabul edilmek, kabul görmek, dâhil olmak**”ı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, gir-eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

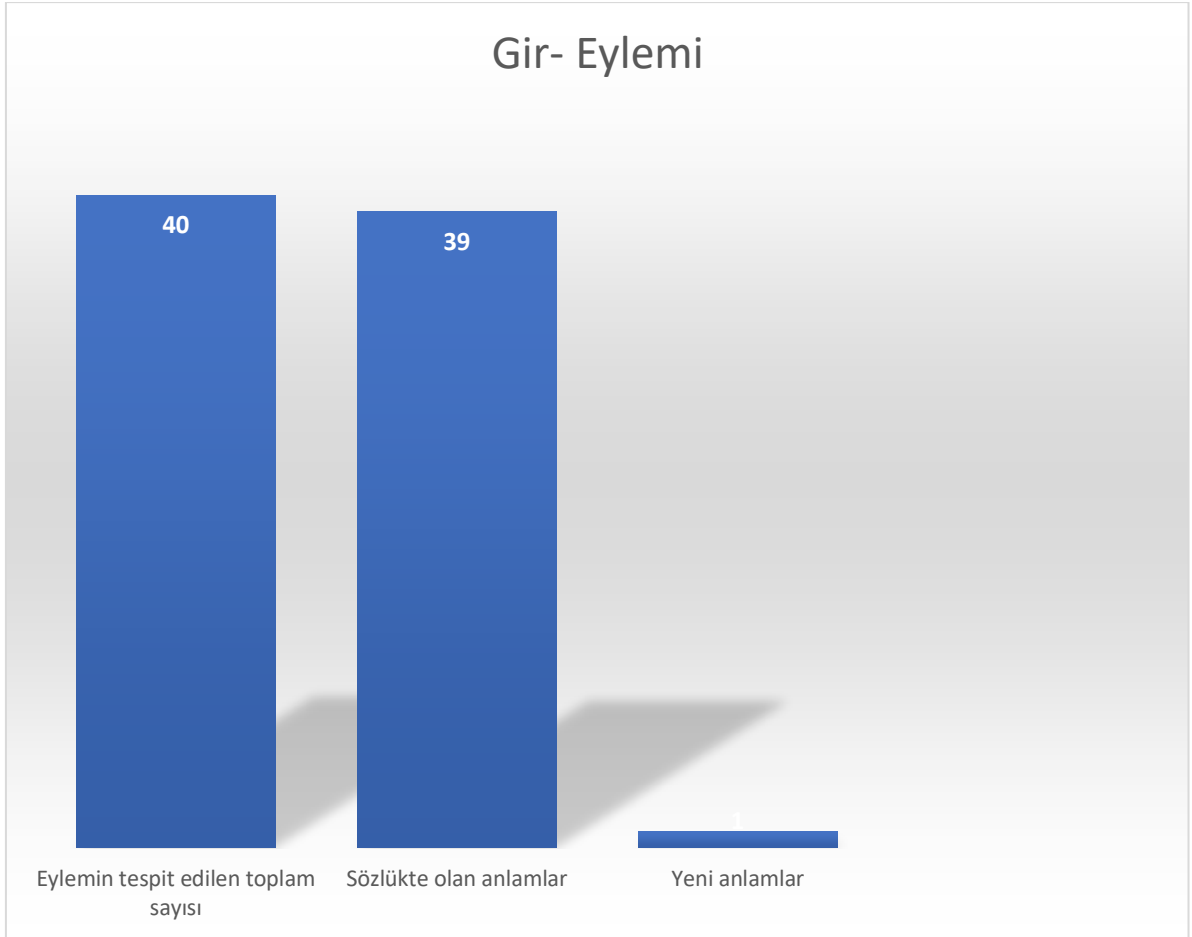
Sonuç ve Değerlendirme

Eserlerde toplam **40** kez gir- eylemi tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **ak-** eyleminin **40** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlükteki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **1** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **gir-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **gir-** eyleminin Türkçe Sözlük 'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 1 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Gir- eylemi, hayatımızın her karesinde yer alan bir eylemdir. Bu bakımdan edebî eserlerde yer alsın veya almasın 19+1 anlam deltasına sahip olduğunu söylemek yeterli olmaz. Gündelik konuşma dilinde, medyatik dilde ve şiir dilinde bir kısmı kalıp olarak kullanılan bir kısmı ise bağlama uygun olarak ortaya çıkan ve geçicilik özelliği gösteren çok daha farklı özel kullanımları vardır: *Beyne girmek, Dine Girmek, Gönle girmek, Göze girmek, İşe girmek, Kalbe girmek...* gibi daha yüzlerce kalıcı ve geçici birliktelikten söz etmek mümkündür.

Her sözcük içine girdiği kalıp ya da cümle yapısı içerisinde artık salt anlamının ötesinde ve çoğu zaman üstünde yeni bir anlam genişliğine sahip olur. Yukarıdaki örnek kalıpların hepsinde gir- eylemi, ortak bir kullanım gibi görünse de gir- eylemi, her yeni yapı içinde az veya çok başka bir birlikteliğin parçası olmuştur.

Grafik 20: Gir- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

GÖRÜL- EYLEMİ

Görül- eylemi, gör- eyleminin edilgen biçimi olarak türemiş bir eylemdir. Bu bakımdan görül- eylemi, ilk bakışta, hem yapısının türemiş olması hem de söylenişindeki zorluk sebebiyle çok anlamlılığa ve bağlam anlamıyla kullanılmasına çok uygun görünmemektedir.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. *nesnesiz* Göz yardımıyla bir şey, bir varlık algılanmak, seçilmek
2. *nesnesiz* Gereken iş yapılmış olmak
3. *nesnesiz* Bir şeyin bulunduğu anlaşılmak, karşılaşılmak, rastlanmak
4. *nesnesiz* Kabul edilmek, sayılmak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **görül-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükte çok fazla anlamda kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilecektir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Bütün bunları, **bir sıtma nöbeti içinde görülen acayip rüyalar** gibi hatırlıyorum...”

(HNZ-BS, 80)

Yorum ve Değerlendirme

Görül- eylemi, Halide Nusret Zorlutuna’nın eserinde, “**bir sıtma nöbeti içinde görülen acayip rüyalar**” şeklinde kalıp bir ifadeye yatkın bir tarzda kullanılmıştır. TDK

Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Uyuma sırasında düş görmek*”i ifade etmektedir. “Düş, rüya” sözcüklerinin gör- eylemi ile birlikte kullanımı son derece olağan kabul edilse de bu sözcüklerin görül- eylemi ve diğer sözcüklerle oluşturduğu yeni anlatım biçimi, tam anlamıyla bir bağlam anlamı olarak kabul edilebilir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, görül- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “*Maamafih, devairde nadir görülen bir süratle, Davutpaşada memurlardan birine küçük bir tezkere yazdılar, genç kıza verdiler.*”

(PS-SK, 26)

Yorum ve Değerlendirme

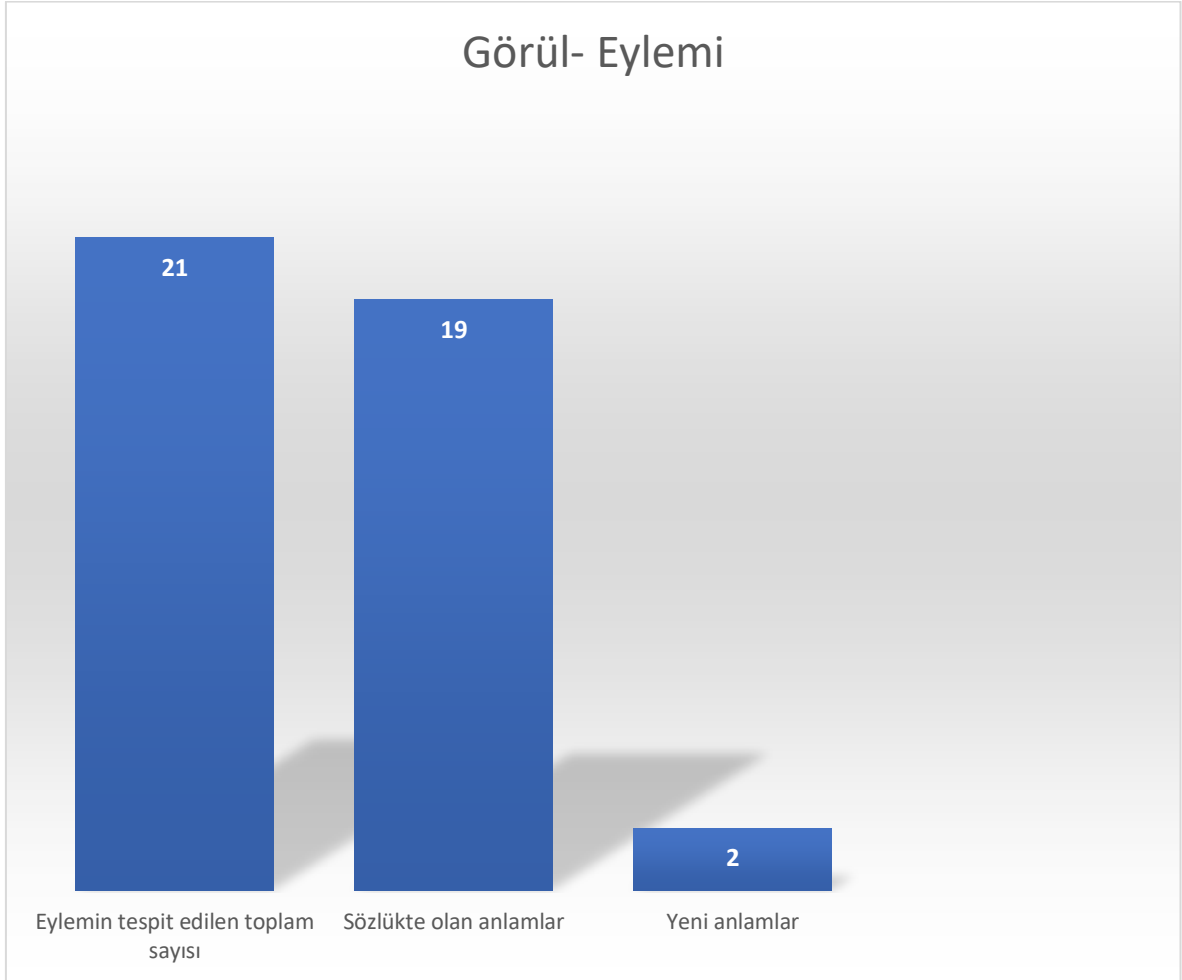
Görül- eylemi, Peyami Safa’nın eserinde, **nadir görül-** şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Az rastlanmak, çok sık görülmemek*”i ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, görül- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **görül-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **görül-** eyleminin Türkçe Sözlük ’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 2 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Taradığımız eserlerde **göröl-** eylemi geçen **21** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **19** tanesi sözlükte vardır. Diğer **2** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Grafık 21: Göröl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

GÖRÜN- EYLEMİ

Görün- eylemi, tıpkı yukarıda ele alınan görül- eylemi gibi gör- eyleminden türemiş bir yapıdır. Bu bakımdan görün- eylemi de ilk bakışta, hem yapısının türemiş olması hem de söylenişindeki zorluk sebebiyle çok anlamlılığa ve bağlam anlamıyla kullanılmasına çok uygun olamayacağı fikrini vermektedir.

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *nesnesiz* Görülür duruma gelmek, görülür olmak, gözükmek
2. *nesnesiz* İzlenim uyandırmak
3. *nesnesiz* Benzemek, görünüşünde olmak
4. *nesnesiz, mecaz* Azarlamak
5. *nesnesiz, mecaz* Gözdağı vermek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **görün-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'te birçok anlamda kullanıldığı sözlükte verilmiştir. Görüldüğü üzere, görün- eylemi, sözlüksel anlamları bakımından çok geniş ve işlek sayılmaz. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. *“Dedesinin ardından evlerindeki av köpeğinin bile savaşa gittiğini, yedi yıl ortalıkta **görünmeyen** köpeğin dedesiyle birlikte savaştan geri dönüp geldiğini açıkladı.”*

(LT-BKÇM, 119)

Yorum ve Değerlendirme

Görün- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, *ortalıkta görünmek* şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Göz önünde olmak, fark edilmek, belirli bir süre var olmamak”**ı ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, kesil- eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. *“Böylece yaşanan hayat veya elle tutulan dünya, hissedilen duygu ve görünmeyen düşünce için bir araç olurdu.”*

(İP-BÖİA,
388)

Yorum ve Değerlendirme

Görün- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, *“görünmeyen düşünce”* şeklinde kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Gizli olmak, zor fark edilmek”**ı ifade etmektedir. Yukarıdaki örnek cümlede geçen *“görünmeyen düşünce”* kullanımı, inceleme konumuz olan bağlam anlamı açısından tam anlamıyla özgün bir örnektir. Genel dilde *“görünmeyen düşünce”* şeklinde bir kullanım söz konusu değilken yazar, kendi anlatım gücü ve üslubunun bir özelliği olarak bağlamda değer ifade eden bir kullanım ortaya koymuştur. Bu kullanım, şimdilik geçicidir ve öznel dir. Ancak; her kullanımın bir zamanlar geçici ve öznel olduğunu da unutmamak gerekir. Dilin gelişimi, yazar ve şairlerin bu tür öznel kullanımlarıyla ivme kazanır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, görün- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

3. *“İşte irfanı görünmeyen sevgilisine kadar götürecek bir vasıta.”*

(HRG-KYABİ, 126)

Yorum ve Değerlendirme

Görün- eylemi, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserinde, “**görünmeyen sevgili**” şeklinde bir kalıp içinde kullanılmıştır. İnsanî açıdan bakıldığında, sevgili, genel itibarıyla somut bir varlıktır. Oysa bu kullanımda sevgiliyi soyutlaştıran bir anlatım tarzı ortaya çıkmıştır. Bizim için her kullanım, yeni ve özgündür. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde “hastalık” anlamı taşıyan böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**yoldaş, derттаş, zorunlu sevgili**” gibi soyut anlamları ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, görün- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

4. “... çnlattığı kahkahaların havası, ah, ilk gençliğin, o bizden ayrıldıktan sonra bir daha hiç, **hiç görünmiyen taze ve saf hülya günlerinin havası** bu idi.”

(PS-SK, 111)

Yorum ve Değerlendirme

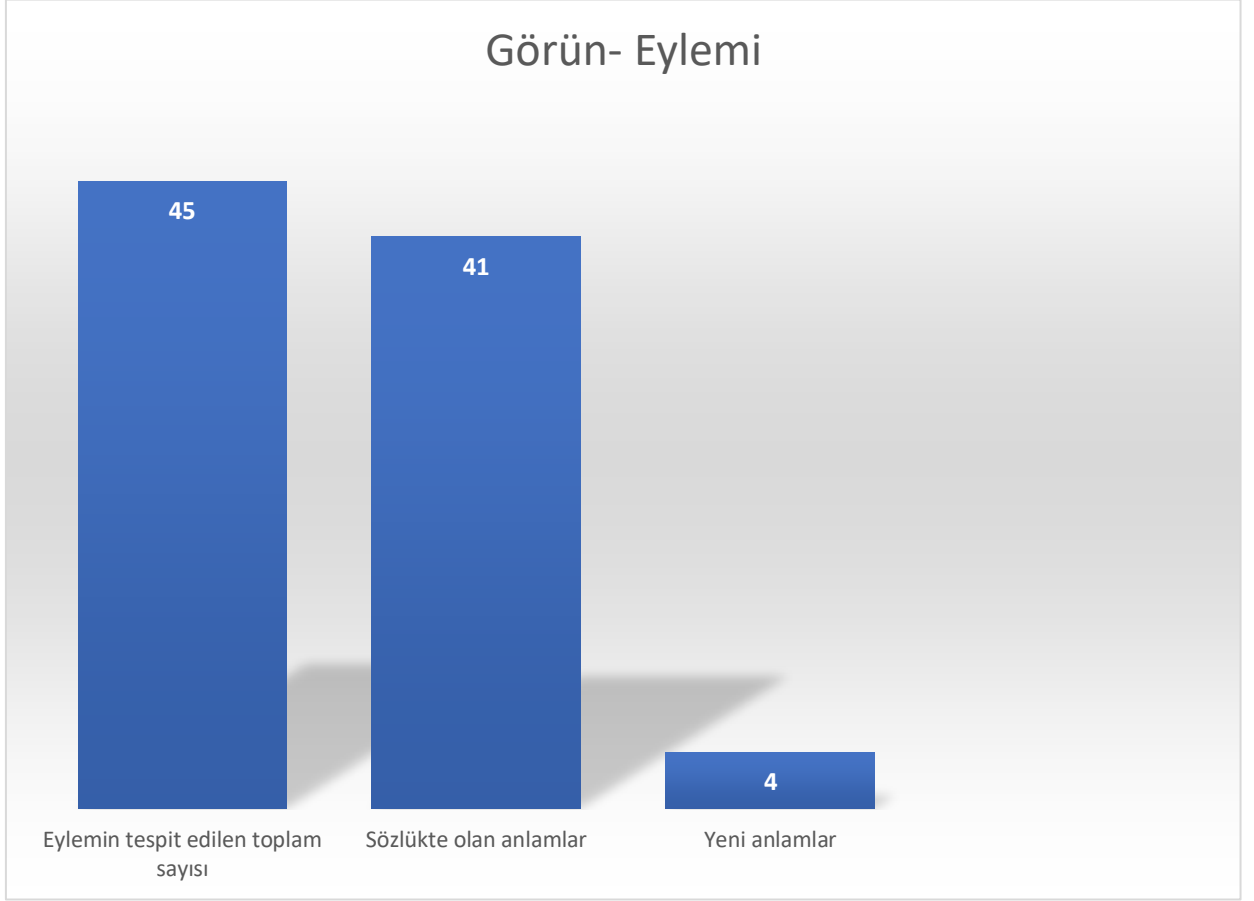
Görün- eylemi, Peyami Safa'nın eserinde, “**hiç görünmiyen taze ve saf hülya günlerinin havası**” şeklinde kullanılmıştır. Buradaki anlam çaları, tek bir sözcükle ilgili değildir: Anlam; ancak bir bütünlük içerisinde kendini göstermektedir. İşte; bağlam anlamı da tam da budur. Özel kullanım ve özel bir anlam yakalamak, bağlam anlamının somut ifadesidir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**Var olmak, yaşanmak, gençlik günlerinin özlemi**” gibi konuları, kendine özgü anlatım biçimiyle bağlam anlamı olarak ortaya koymuştur.

TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam, böylesi bir anlatım tarzı veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, görün- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **görün-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **görün-** eyleminin Türkçe Sözlük 'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **4** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Taradığımız eserlerde **görün-** eylemi geçen **45** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **41** tanesi sözlükte vardır. Diğer **4** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Grafik 22: Görün- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

GÖSTER- EYLEMİ

Göster- eylemi, yapısı bakımından türemiş bir eylemdir. Bu eylem, kök anlamı itibariyle göz adı ve gör- eylemi ile ilişkilidir. Göster- eylemi; türemiş bir eylem olması ve söyleyişteki zorluk dolayısıyla bağlam anlamına yatkınlığı düşük olabilir.

Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. –i Birini veya bir şeyi işaretle belirtmek
2. –i, –e Görülmesini sağlamak, görmesine yol açmak
3. –i Belirtmek, anlatmak
4. –e Bir şeyin etkisi altında tutulmak
5. –e Kanıtla inandırmak
6. *nesnesiz* Öğretmek, açıklamak
7. –e, *nesnesiz* Yapmasını söylemek, görevlendirmek
8. –i Güzelliğini ortaya çıkarmak, temsil etmek
9. –i Herhangi bir biçimde değerlendirmeye yol açmak
10. *nesnesiz* Görünmek, benzetmek
11. *yardımcı fiil* Etmek
12. –e, *mecaz* Sert bir biçimde karşılık vermek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **göster-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'te birçok anlamda kullanıldığı sabittir. Türemiş bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da öznel de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Kadına karşı en küçük bir **eğilim gösteren** kızanlarından çoğunu vuruvermiştir.”

(YK-ÇE, 101)

Yorum ve Değerlendirme

Göster- eylemi, Yaşar Kemal’in eserinde, **eğilim göster-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**yönelmek, ilgi duymak**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebi eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **ak-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “Cellat sonunda bana, aynanın yıllar önce Girit Savaşında bazı yararlılıklar **gösteren** bir paşaya hediye edildiğini, fakat bu paşanın önceki gün kellesi istendiğinden gidip onu bizzat katlettiğini anlattı.”

(İOA-PKA, 177)

Yorum ve Değerlendirme

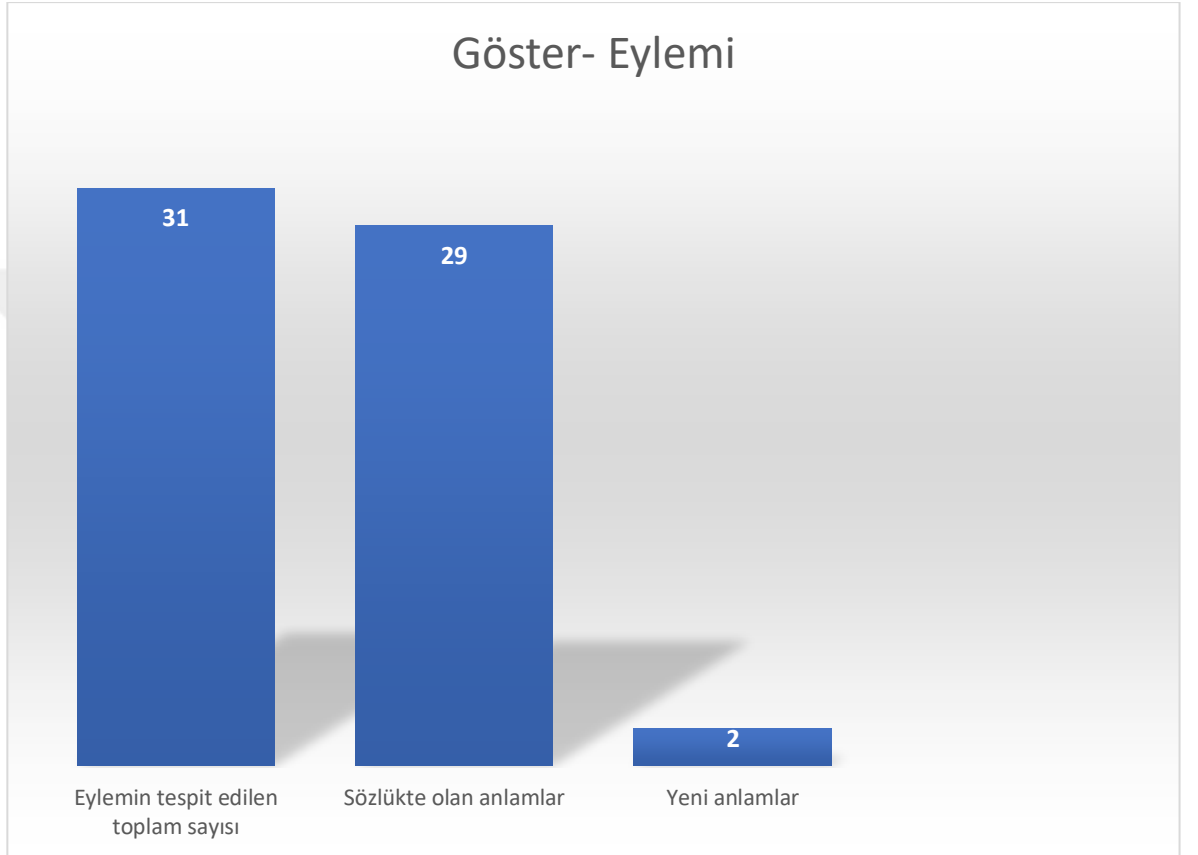
Göster- eylemi, İhsan Oktay Anar’ın eserinde, **yararlılık göster-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**yararlı olmak, işe yaramak**” anlamı verilmiştir. Burada **göster-** eylemi “yarar” sözcüğü ile bir araya gelerek bilinen anlamının çok uzağında, yepyeni bir anlam çaları ortaya koymuştur. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Taranan eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **ak-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde **göster-** eylemi geçen **31** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **29** tanesi sözlükte vardır. Diğer **2** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **göster-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **göster-** eyleminin Türkçe Sözlük 'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **iki** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Göster- eyleminin anlam çerçevesini de 12+2 olarak sınırlandırmak, hiçbir şekilde doğru olmaz. Nitekim göster- eylemi asıl eylem olmak yanında, yardımcı eylem karakteriyle de kullanılmaktadır. Bu yönüyle göster- eylemin başına getirilecek yüzlerce ad+göster- kalıbıyla çok sayıda yeni, özgün ve farklı bağlam anlamının varlığını ifade etmek gerçeğin ta kendisidir: *Direnç göstermek, Gayret göster-, İtaat göstermek, Kanaat göstermek, Sabır göstermek, Tevazu göstermek...* gibi hiçbirisi, bir diğerine benzemeyen ve eylemin kök anlamından az çok uzaklaşmış yepyeni anlam çalarlarından söz etmek mümkündür.

Grafık 23: Göster- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

KESİL- EYLEMİ

Kesil- eylemi, kes- eyleminin edilgen biçimi olup türemiş bir eylemdir. Bu bakımdan kesil- eylemi, ilk bakışta, hem yapısının türemiş olması hem de söylenişindeki zorluk sebebiyle çok anlamlılığa ve bağlam anlamıyla kullanılmasına pek uygun görünmemektedir.

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *nesnesiz* Kesme işi yapılmak
2. *nesnesiz* Bitkin duruma gelmek, gücü, takati kalmamak, çok yorulmak
3. *nesnesiz* Gibi olmak, benzemek, dönmek
4. *nesnesiz* Süt, ayran vb. bozulmak, ekşimek
5. *nesnesiz* Dinmek
6. *nesnesiz* Sona ermek
7. *nesnesiz* Akmamak
8. *nesnesiz* Akım gelmez olmak
9. *nesnesiz* Kendinden önceki kelimeyi “olmak” anlamıyla pekiştiren bir fiil
10. *nesnesiz* Son veya aralık verilmek
11. *nesnesiz* Kendini herhangi bir şey gibi göstermek
12. *nesnesiz* Tutulmak, kapatılmak
13. *nesnesiz* Makaslanmak
14. *nesnesiz* Durmak
15. –den Yoksun kalmak
16. *nesnesiz* Sünnet olmak
17. *nesnesiz*, *argo* Çok beğenmek, çok hoşlanmak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, TDK Türkçe Sözlükte **kesil-** eylemi, birçok anlamda kullanılmıştır. Kesil- eylemi, türemiş bir eylem olmasına karşın, 17 farklı ve öznel anlamda kullanılmış olması, oldukça ilgi çekicidir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni

anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilecektir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Hayalinizin asabî seyyale kesilen dimağımdaki dalgalanışını âdeta hissediyorum.*”

(HRG-KYABI, 80)

Yorum ve Değerlendirme

Kesil- eylemi, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserinde, “*Hayalinizin asabî seyyale kesilen dimağımdaki dalgalanışı*” şeklindeki kullanım son derece ilgi çekicidir. Yazar, beynin içindeki akışkanlığı öylesine farklı bir bağlamda ortaya koşmuştur ki burada sözcüklerin kök anlamları adeta yok olmuş, ortaya tümüyle yoğrulmuş yepyeni bir anlam çıkmıştır. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde buna yakın bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*sıvıya dönüşen*”ni ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, kesil-eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

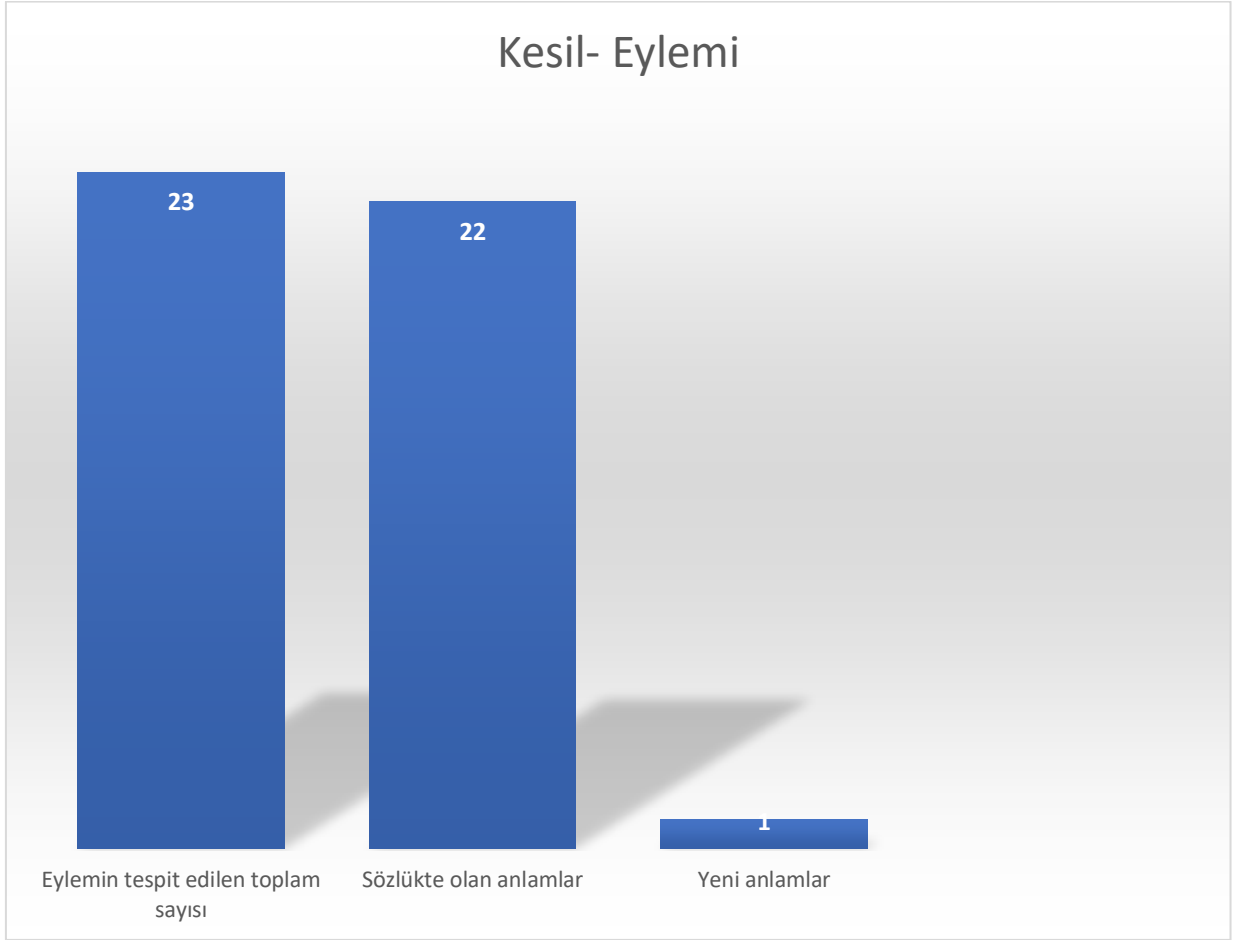
Taradığımız eserlerde **kesil-** eylemi geçen 23 tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden 22 tanesi sözlükte vardır. Diğer 1 cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **kesil-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **kesil-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 1 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Kesil- eyleminin birçok gerçek ve mecazî anlamı TDK Türkçe Sözlükte verilmiştir. Ancak, yine de kesil- eyleminin tüm anlamlarının ve özellikle bağlam anlamlarının tespit edildiğini söylemek zordur.

Anadolu ağızlarında kes- eylemi, birisi hakkında dedikodu yapmak anlamında da kullanılmaktadır. Buradan hareketle aynı anlamın kesil- eylemine de yüklenmesi doğaldır. Öte yandan kes- eylemi, gençlerin birbirine bakışması anlamında yeni bir anlam daha kazanmıştır. Doğal olarak kesil- eylemi de edilgen biçimiyle bu yeni anlamı üzerinde taşımaktadır.

Grafik 24: Kesil- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

OTUR- EYLEMİ

Otur- eylemi, kökeni bakımından türemiş bir eylemdir. Ol- eyleminin –tur- ettirgenlik ekiyle genişletilmiş yeni bir eylem gövdesidir. Ancak; bugün için eylemin kök anlamına ilişkin herhangi bir anlam bağıntısı kalmamış olup Türkiye Türkçesi için yalın bir eylem olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan otur- eylemi, ilk bakışta, hem yapısının türemiş olması hem de söylenişindeki zorluk sebebiyle çok anlamlılığa ve bağlam anlamıyla kullanılmasına pek uygun görünmemektedir.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. –e Vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek
2. *nesnesiz* Bu biçimde yerleştiği yerde kalmak
3. –i Uygun gelmek, ölçüleri tam olmak
4. –de Bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek
5. *nesnesiz* Hiçbir iş yapmadan boş vakit geçirmek, boş durmak
6. *nesnesiz* Toprak veya yapı çökmek, aşağı inmek
7. –le Biriyle beraber yaşamak
8. –e Bir işi yapmakta olmak, bir işe başlamak üzere olmak
9. –e Yer almak, geçmek
10. *nesnesiz* Benimsenmek, yerleşmek, kökleşmek
11. –e Belli bir yörüngede dönmeye başlamak
12. –e Sıvı tortuları dibe çökmek, dipte toplanmak
13. *nesnesiz* Herhangi bir durumda belli bir süre kalmak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **otur-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükte birçok anlamda kullanıldığı somut olarak gözlenmektedir. Kökü itibariyle türemiş ve ses yapısı bakımından zorlayıcı olmasına karşın, otur- eylemi, yeni bağlam anlamlarına son derece açık görünmektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Böylece, *sırtının kamburu yüzünden evinde aç oturan* ve boyunun ufaklığından dolayı sürekli bir biçimde ‘Mercimek’ hakaretine uğrayan konducuya Çiçektepe’de eksik olan afiş gezdirmeye işiyle karın doyurma yolu açılmış oldu.”

(LT-BKÇM,

112)

Yorum ve Değerlendirme

Otur- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, “*sırtının kamburu yüzünden evinde aç oturan*” şeklindeki kullanım, bağlam bütünlüğü içerisinde bilindik oturmak eyleminin dışında yeni bir anlam çalarına sahiptir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Kalmak, durmak, yaşamak*”ı ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, otur- eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “Birileri eskisi gibi peşime düşsün, içimdeki sırrı alsın, böylece ben de yalnızca Leylâ’ma geri dönerek, onun sevgisini paylaşayım, gözünden akan yaşı tutayım, *kalbine oturan acıya ortak olayım istiyorum.*”

(İP-BÖİA, 329)

Yorum ve Değerlendirme

Otur- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, *kalbine oturan acıya ortak olayım istiyorum.*” cümle yapısı içinde, bir hayli ilgi çekici bir bağlam anlamına sahip olmuştur. Buradaki yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*bir*

duyguyu çok derinden hissetmek, hiç geçmeyecekmiş gibi derinden hissetmek”i ifade etmektedir. Bu cümlede de yaşanan bir acının verdiği bir duygu, hiç geçmeyecekmiş gibi derinden hissedilmiştir. Adeta, yüreğini mesken tutmuş, kalbini yer edinmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, otur- eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarana eserlerde otur- eyleminin –An sıfat-fiil eki almış şekliyle toplam **48** kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **otur-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **otur-** eyleminin –An sıfat-fiil eki almış şekliyle toplam **48** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlükteki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **2** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Çalışmamızın sınırlılıkları sebebiyle, otur- eyleminin tüm anlam çaları ve bağlam anlamları buraya alınamamıştır. Ancak; gerek TDK Türkçe Sözlükteki anlam genişliği ve gerekse örnek cümlelerden hareketle, otur- eyleminin – beklenenin aksine- çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına son derece açık olduğu anlaşılmaktadır.

Bu örnekler dışında, gündelik dilde, medya dilinde ve halk ağzında çok daha farklı kullanım ve kalıpların olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz:

Dersini verip oturtmak,

İçine oturmak,

Oturmaya gitmek,

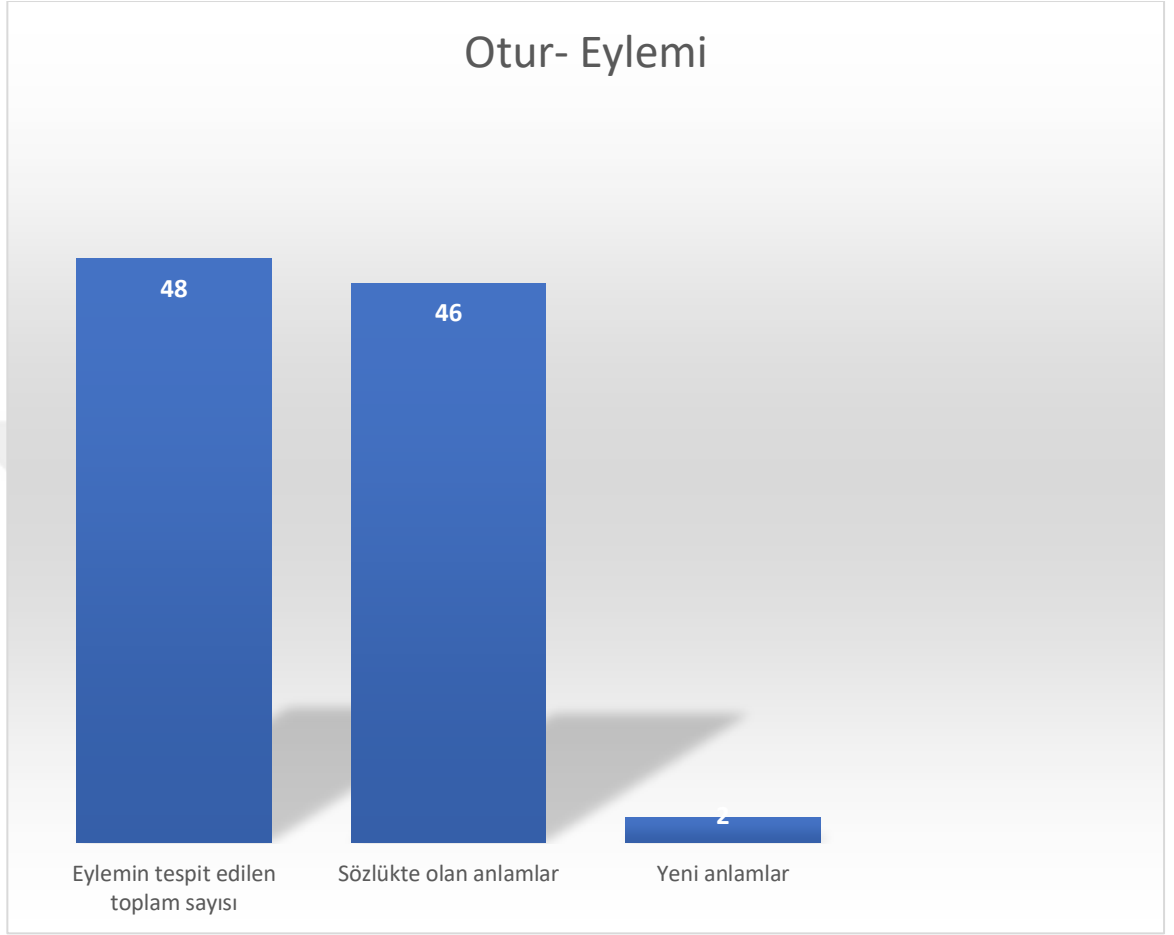
Sözü oturtmak,

Vurup oturtmak,

Yerli yerine oturtmak...

gibi onlarca, belki yüzlerce yeni anlam deltasından söz etmek mümkündür.

İnceleme konumuz olan bağlam anlamı bakımından, yukarıdaki örneklerin hepsi, birbirinden ilgi çekicidir. Her bir yapı ve kalıp, ayrı ayrı açıklanabilir. Bu yapılardaki otur- veya onun türevi olan oturt- eylemin kök anlamıyla ilişkisi son derece zayıflamış olan, çok yeni ve farklı bir anlam bütünlüğü kazanmıştır. Örneğin; halk ağzında sıkça kullanılan “Oturmaya gitmek” kalıbı, bir yere oturmak için gitmek anlamında değil; başka bir eve gezmeye veya misafirlığe gitmek anlam çalarını kazanmıştır. Bu yeni ve özgün anlam çaları, doğrudan eylem kökündeki değişimle ilgili olmayıp otur- eyleminin diğer sözcüklerle girdiği ilişki sonucu bağlamda ortaya çıkmıştır. Bu sonuç ise, tam olarak inceleme konumuzla birebir örtüşmektedir.

Grafik 25: Otur- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

OYNA- EYLEMİ

Oyna- eylemi de kökeni bakımından türemiş bir eylemdir. Oyun ad köküne -a eylem türetme ekinin getirilmesiyle genişletilmiş yeni bir eylem gövdesidir. Bugün için eylemin kök anlamıyla ilişkisi, hâlen korunmaktadır. Bu bakımdan oyna- eylemi, ilk bakışta, hem yapısının türemiş olması hem de söylenişindeki zorluk sebebiyle çok anlamlılığa ve bağlam anlamıyla kullanılmasına pek uygun değilmiş duygusu uyandırmaktadır.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. *nesnesiz* Vakit geçirme, eğlenme, oyalanma vb. amaçlarla bir şeyle uğraşmak
2. *nesnesiz* Kımıldamak, hareket etmek
3. *-le* Bir şeyi sürekli evirip çevirmek veya sürekli olarak ona dokunmak
4. *nesnesiz* Bir film, oyun vb.nde rol almak
5. *nesnesiz* Film gösterilmek
6. *nesnesiz* Tiyatro eseri sahneye konmak
7. *nesnesiz* Eşyanın herhangi bir parçası kımıldamak, hareket etmek
8. *nesnesiz* Sarsılmak, yeri değişmek
9. *nesnesiz* Sporla ilgili çalışmalara katılmak
10. *nesnesiz* Müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak
11. *nesnesiz* Büyük bir ustalık, beceri ve kolaylıkla bir işi yapmak
12. *nesnesiz* Değişiklik göstermek
13. *-le* Tehlikeye düşürmek
14. *nesnesiz* Oyalanmak, gereği gibi yapmamak, boşuna vakit geçirmek
15. *-le, mecaz* Rastgele yön vermek, aldatmak
16. *-le, mecaz* Herhangi birine karşı önemsemeyici davranışlarda bulunmak
17. *nesnesiz, mecaz* Tedirgin etmek, rahatsız edici davranışta bulunmak
18. *nesnesiz, mecaz* Değiştirmek, bozmak, tahrif etmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **oyna-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükte beklenenden çok daha fazla anlamda kullanıldığı görülmektedir. Oyna- eylemi, oyun oyna- anlamının çok ötesinde, bir hayli anlam genişlemesine uğramış ve anlam deltasını son derece

genişletmiştir. Bu anlam genişliğine yeni katkılar yapmak üzere, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Ama *yerinden oynayan aklı* bir daha yuvasına geri dönmedi.”

(LT-BKM, 95)

Yorum ve Değerlendirme

Oyna- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, “*yerinden oynayan aklı*” şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**farklı bir duruma geçmek, aklını kaybetmek**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*yaşanılan bir sorun karşısında farklı bir durumda bulunmak*”ı ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlükte yerinden oyna- eylemi geçmektedir ve anlamları 1. Yerinden ayrılmak, 2. Coşkulu, gürültülü, karışık bir zaman yaşamak olarak verilmiştir. Ancak bu anlamlar içerisinde karşımıza çıkan bu yeni anlam yer almaktadır. Oysa bizim tespitimiz olan “*yerinden oynayan aklı*” kullanımı, “yerinden oynamak” kullanımından çok daha farklı bir anlam örgüsünü karşılamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, oyna-eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “Hangi adam iyi ile kötüyü karıştırmış, **iki taraflı oynayan** casuslar gibi ruhunu satmıştı.”

(İP-BİA, 94)

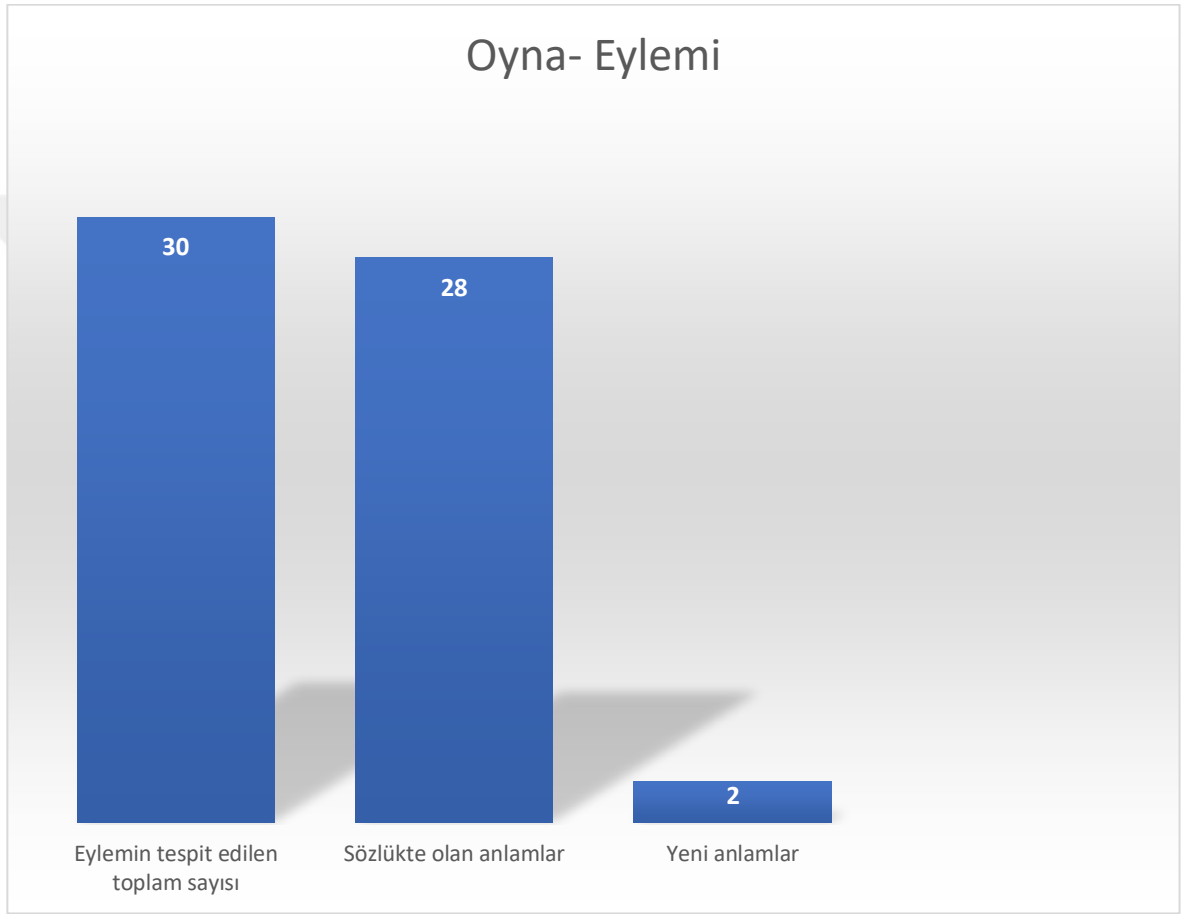
Yorum ve Değerlendirme

Oyna- eylemi, İskender Pala'nın eserinde, “*iki taraflı oyna-*“ şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**kandırmak, aldatmak, riyakârlık yapmak, ikiyüzlü davranmak**” anlamlarını ortaya çıkarmıştır. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde 15. anlam olarak aldatmak anlamı verilmiş olsa da buradaki anlam, aldatmaktan çok “**riyakârlık yapmak, ikiyüzlü davranmak**” anlamlarına yakın durmaktadır. Edebi eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, oyna- eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde **oyna-** eylemi geçen **30** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **28** tanesi sözlükte vardır. Diğer **2** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **oyna-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **oyna-** eyleminin Türkçe Sözlük 'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **2** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Grafik 26: Oyna- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

ÖL- EYLEMİ

Öl- eylemi de Türkçenin en eski ve aslı eylemlerindendir. Bu bakımdan öl- eylemi ve onun türevlerinin çok anlamlılık veya bağlam anlamlılığına yatkın olma olasılığının yüksek olması beklenir. Çünkü öl- eylemi, gündelik hayatın içinde sıkça kullanılan bir eylemdir. Öl- hayatın doğal akışı içinde önemli bir gerçekliği ifade etmektedir. Ancak; eylemin kökündeki anlam, negatif çağrışımlar yaptığı için, yeni kullanımlara ne derece açık olduğu belirsizdir.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. *nesnesiz* Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek
2. *nesnesiz* Bitki, solmak
3. *nesnesiz, mecaz* Bazı sebeplerle çok sıkıntı veya acı çekmek
4. *nesnesiz, mecaz* Değerini, geçerliğini, gücünü yitirmek, kullanılmamak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **öl-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükte son derece sınırlı sayıdaki anlamlarıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Eylemin anlam alanının bu derece sınırlı olması, büyük olasılıkla eylemin kök anlamındaki negatif çağrışımla ilgili olabileceği kanaatindeyiz. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilecektir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Arkasında üç öykü kitabı, derlemelerde yayımlanmış öyküler, bir roman taslağı bırakıp “Yaşarken **Ölen** Yazarlar Derneği’ne kaydını yaptırdı.”

(YK-SOG, 85)

Yorum ve Değerlendirme

Öl- eylemi, Yekta Kopan'ın eserinde, “*Yaşarken Ölen Yazarlar Derneği*” şeklinde tamamen bağlama özgü bir anlamda kullanılmıştır. Bu yapı içinde öl- eylemi, “*insanın değerini yaşarken kaybetmesi*” anlamıyla verilmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Bireyin yaşadığı süre içerisinde değerini kaybetmesi ve yaptığı işten vazgeçmesi*”ni ifade etmektedir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, öl- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

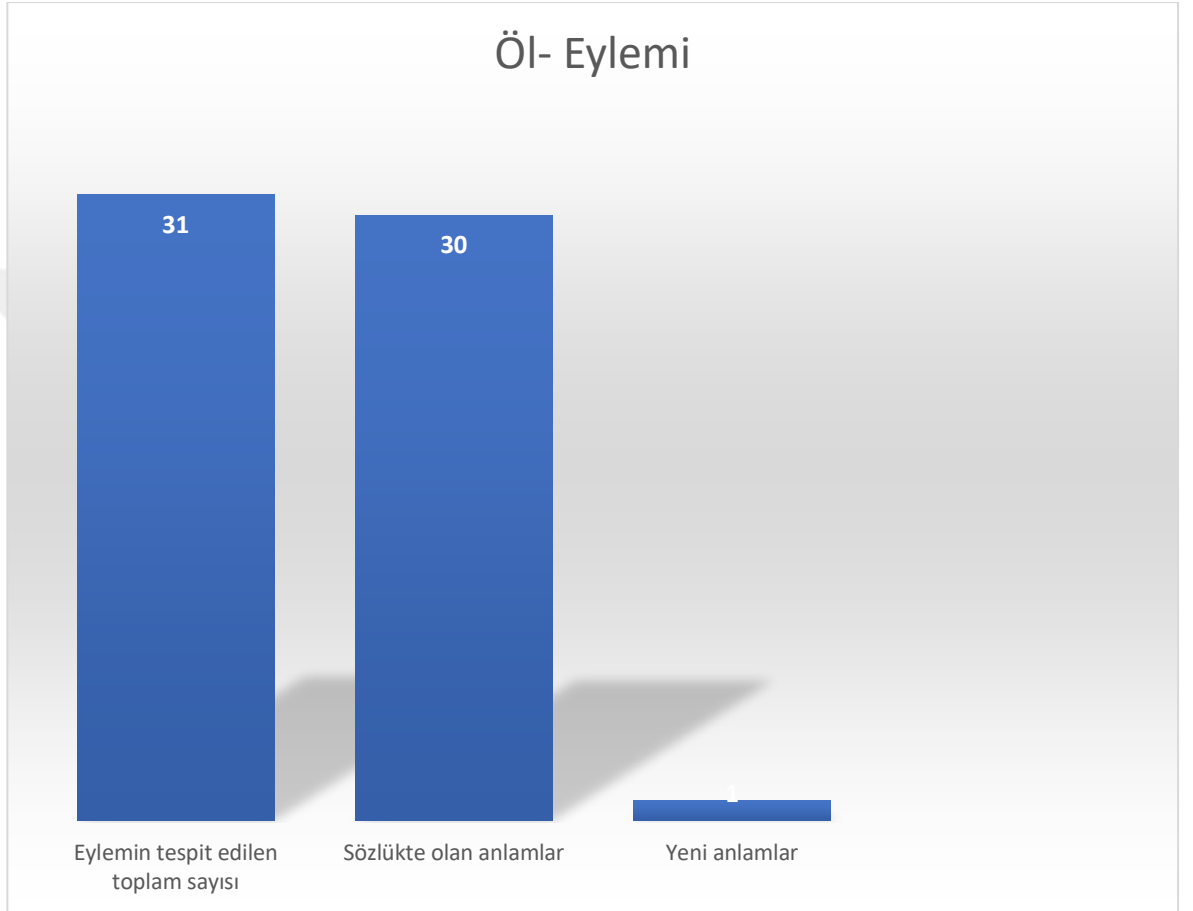
Taradığımız eserlerde **öl-** eylemi geçen **31** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **30** tanesi sözlükte vardır. Diğer **1** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir. Bu sonuç, bizim açımızdan pek de beklenmedik bir durum değildir. İnsanımız, dili kullanırken klasik gramer kurallarıyla asla açıklanamayacak, örtük olarak zihinlerde yer alan birçok görünmez kurallarla sözcük seçimi yapmaktadır. Öl- eyleminin içinde barındırdığı algısal negatiflik, bu eylemin anlam deltasını olabildiğince daraltmış olmalıdır.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **öl-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **öl-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **1** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Ancak; her şeye rağmen, öl- eyleminin anlam tabanını 4+1 olarak sonuçlandırmak doğru değildir. Bu örnekler dışında, gündelik dilde, medya dilinde ve halk ağzında çok daha farklı kullanım ve kalıpların olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz: *Duygularını öldürmek, Ölüp ölüp dirilmek, Ölüsünü görmek, Sebzeleri öldürmek, Yolunda ölmek...* gibi onlarca yeni anlam deltasından söz etmek mümkündür.

İnceleme konumuz olan bağlam anlamı bakımından, yukarıdaki örneklerin hepsi, dikkate değer kullanımlardır. Her bir yapı ve kalıp, ayrı ayrı açıklanabilir. Bu yapılardaki yeni anlam değerleri, çok anlamlılıktan ziyade, bağlam anlamlarıyla ilgilidir. Bu gözle bakılıp ölç-eylemi üzerinde monografik bir çalışma yapılabilirse, beklenenden fazla yeni bağlam anlamları tespit etmek mümkün olabilir.

Grafik 27: Öl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

PARLA- EYLEMİ

Parla- eylemi de kökeni bakımından türemiş bir eylemdir. Bu eylemin yapısı; muhtemelen “par” ad köküne -la- eylem türetme ekinin getirilmesiyle genişletilmiş yeni bir eylem gövdesidir. Bu şekliyle eylem, aynı zamanda bir yansıma eylem görünümündedir. Bu bakımdan parla- eylemi, ilk bakışta, hem yapısının türemiş olması hem de söylenişindeki zorluk sebebiyle çok anlamlılığa ve bağlam anlamıyla kullanılmasına pek uygun değilmiş duygusu uyandırmaktadır.

TDK Türkçe Sözlük’teki Anlamları

1. *nesnesiz* Güçlü bir ışık çıkarmak, ışık saçmak
2. *nesnesiz* Bir ışık kaynağından gelen ışınları yansıtmak
3. *nesnesiz* Tutuşup alev çıkarmak
4. *nesnesiz*, *mecaz* Mevkisi yükselmek
5. *nesnesiz*, *mecaz* Ün, san kazanmak, herkesçe tanınmak
6. *nesnesiz*, *mecaz* Birdenbire öfkelenmek
7. *nesnesiz*, *mecaz* Ortaya çıkmak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **parla-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük’te birçok anlamda kullanıldığı görülmektedir. Parla- eylemi, hem türemiş bir eylem olarak hem de yapısının kolay söyleyişe pek uygun görünmemesi bakımından, anlam deltasının zayıf olması doğaldır. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Alibaz, bıraktığı intibadan memnun, karanlıkta inci gibi parlayan dişlerini gösterip sırıttı.*”

(İOA-PKA, 17)

Yorum ve Değerlendirme

Parla- eylemi, İhsan Oktay Anar'ın eserinde, “*karanlıkta inci gibi parlayan*” şeklinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*çok beyaz ve temiz görünmek*”i ifade etmektedir. Bu yeni anlamıyla, parla- eylemi bağlam içerisinde, bilinen anlamı olan “**parlak görünmek**”ten farklı olarak “*çok beyaz ve temiz görünmek*” ifadesini yansıtmaktadır. Yeni anlam, kök anlamına yakın bir anlam çaları olarak değerlendirilebilir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, parla- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “Ben, birçoğunun *yüzünde yaptıkları güzel tasvirlerin ruhlarındaki izdüşümü parlayan* bu insanların önlerindeki sayfaların tasvirlerini gözden geçirirken hepsi birden ayağa kalkıp, kapıdan giren yaşlıca bir zatı selâmladılar”

(İP-BÖİA, 78)

Yorum ve Değerlendirme

Parla- eylemi, İskender Pala'nın eserinde, “*yüzünde yaptıkları güzel tasvirlerin ruhlarındaki izdüşümü parlayan*” şeklinde edebî bir kalıp içinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Yansımak, özelliği kendinde göstermek*” gibi çok özgün anlamları ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, parla- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

3. “Yeni damat Rüstem, tıpkı İbrahim gibi servet ve saltanat hırsıyla yanıyor, vicdanındaki *doğrulukla parlayan* engelleri (!) bir bir siliyordu.”

(İP-BÖİA, 125)

Yorum ve Değerlendirme

Parla- eylemi, İskender Pala'nın eserinde, *“vicdanındaki doğrulukla parlayan”* edebî bir kalıp içinde kullanılmıştır. Bu edebî bir kalıp içinde “parla- eylemi” bilinen anlamının ötesinde **“kalp temizliği, gönül huzuru”** gibi çok daha öznel bir bağlam anlamını ifade temektedir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, parla- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

4. *“Size karşı gönlümde parlayan sevdayı dondurmak, söndürmek için çirkin bir kız olduğunuzu söylüyorsunuz...”*

(HRG-KYABİ, 108)

Yorum ve Değerlendirme

Parla- eylemi, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserinde, *“Size karşı gönlümde parlayan”* kalıbıyla kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Kuvvetli bir şekilde oluşmak, ortaya çıkmak”** anlamlarını ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, parla- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

5. *“Misafirlerin yüzlerine istihza ile parlayan gözlerini ayrı ayrı çevirdi, güldü.”*

(PS-SK, 43)

Yorum ve Değerlendirme

Parla- eylemi, Latife Tekin'in eserinde, *“Misafirlerin yüzlerine istihza ile parlayan gözlerini ayrı ayrı çevirdi, güldü.”* cümle bütünlüğü içinde bambaşka ve özgün bir bağlam anlamı ortaya çıkarmıştır. Bu cümlenin tümündeki anlam bütünlüğü, bağlama uygun olarak **“bir duyguyu alaycı bir şekilde hissetmek, yoğun duygularla alaycılık duygusunu yüzüne**

yansıtmak” gibi çok çok özel bir anlam çalarını ifade etmektedir. Bu cümlede de *istihza/alay* hissi kuvvetli bir şekilde hissedilerek gözlerde parlamaya şekilde yansıtmaktadır. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, parla- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

6. “*Genç kızın canlı tahayyülle parlıyan gözlerindeki hafif sevince dikkat etti:*”

(PS-SK, 138)

Yorum ve Değerlendirme

Parla- eylemi, Peyami Safa’nın eserinde, ““*Genç kızın canlı tahayyülle parlıyan gözlerindeki hafif sevince dikkat etti:*” kullanımı, tıpkı bir önceki örnek cümlede olduğu gibi, ancak cümle bütünlüğü içerisinde yeni ve farklı bir bağlam anlamını ifade etmektedir. Bu cümledeki yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*bir duyguyu kuvvetli bir şekilde hissetmek, yoğun duygulara sahip olmak*”ı ifade etmektedir. Bu cümlede de tahayyül/hayal ile hissedilen yoğun sevinç duygusu gözlerde parlamaktadır. Burada parlayan bir ışıktan ziyade duygulardır. Duyguların parlaması ise, ancak bağlam anlamıyla ifade edilebilir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, parla- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

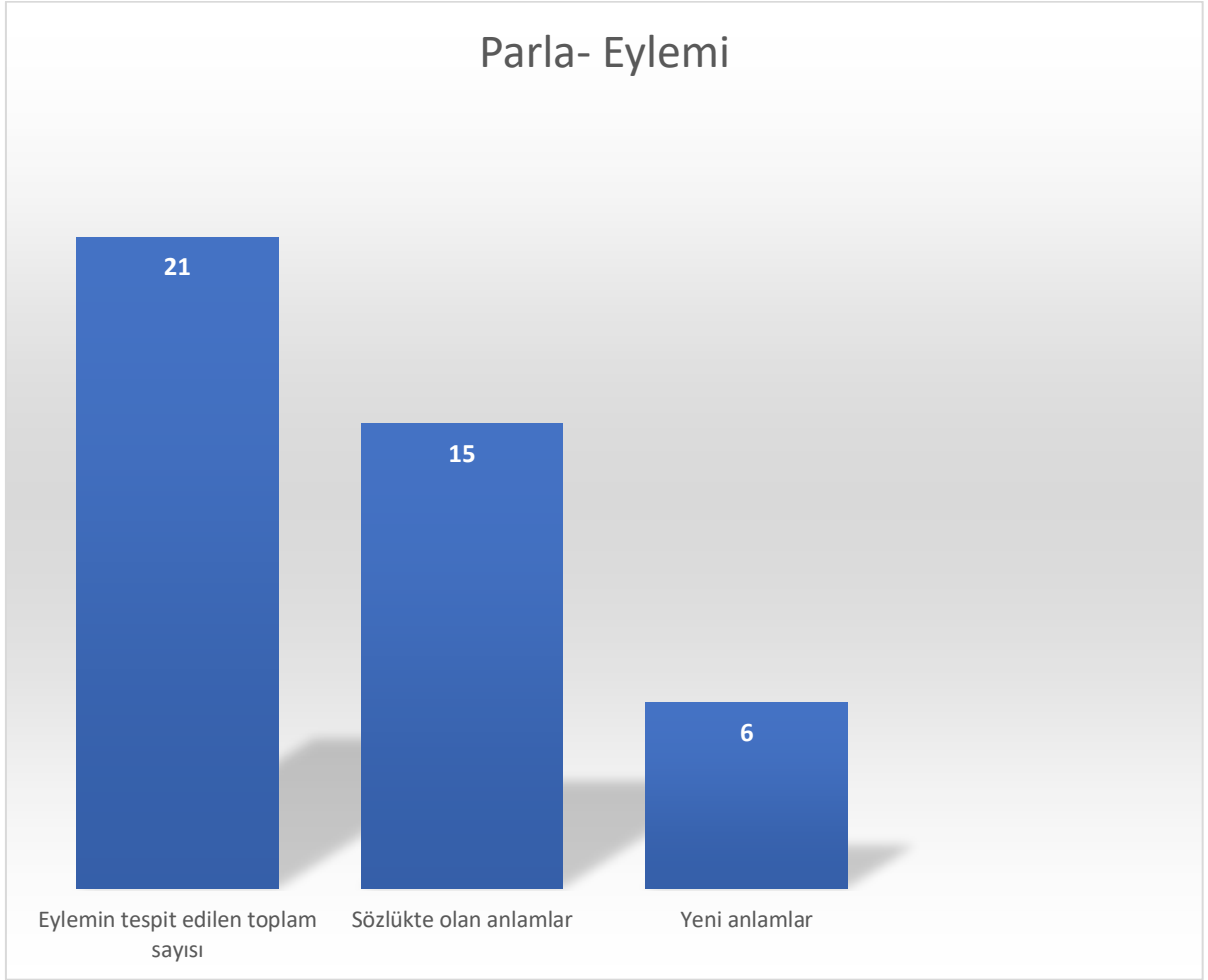
Taradığımız eserlerde *parla-* eylemi geçen 21 tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden 15 tanesi sözlükte vardır. Diğer 6 cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde *parla-* eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak

ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **parla-** eyleminin Türkçe Sözlük 'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 6 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Yaptığımız incelemeler sonucunda; parla- eyleminin anlam deltasında sanıldığından çok daha kapsamlı bir genişliğin ortaya çıkması, bir hayli ilgi çekicidir. Burada, eylemin kök anlamındaki ışığın parlaması anlamının aynı zamanda duygulara da aktarılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Duygular da tıpkı ışık gibi, insanın yüz, göz ve hatta diğer organlarından dışa yansıyabilir. Burada parla- eylemi kendine yeni bir anlam alanı açmış görünmektedir.

Grafik 28: Parla- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

SEV- EYLEMİ

Sev- eylemi de Türkçenin en eski ve aslî eylemlerindendir. Sev- eylemi; doğrudan insana özgü temel duygulardan birisi olması ve eylemin fonetik yapısının söyleyişteki kolaylığı dikkate alındığında, çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına son derece açık olduğu söylenebilir. Nitekim günümüz Türkçesinde sev- eylemi sıklıkla kullanılan eylemlerden birisidir. Eylemin kök bir eylem olması ve birçok yerde kullanılıyor olması bu sonuca işaret etmektedir. Bu ön kabulü somutlaştırmak adına, öncelikle eylemin bilinen anlamlarını TDK Türkçe Sözlük'ten buraya almakta yarar görüyoruz:

TDK Türkçe Sözlükte Geçen Anlamları

1. –i Sevgi ve bağlılık duymak
2. –i Birine sevgiyle bağlanmak, gönül vermek:
3. –i Çok hoşlanmak
4. –i Okşamak
5. –i Yerini, şartlarını uygun bulmak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **sev-** eylemi, TDK Türkçe Sözlük'te beklenenden daha az bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ancak; sev- eyleminin kalıp ifadeler ve cümleler içinde -geçici ya da öznel de olsa- yeni bağlam anlamlarıyla kullanılıyor olabilir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Meğer bu hanım, o **hayır seven** adamın çocuğunu karnında taşıdığı için onu düşünüyormuş.”

(LT-BKÇM, 30)

Yorum ve Değerlendirme

Sev- eylemi, Latife Tekin'in eserinde, "**hayır sev-**" şeklinde kullanılmıştır. Günümüz Türkçesinde "**hayırsever**" şeklinde kalıp bir kullanımın varlığı bir gerçektir. Ancak; buradaki kullanımda geçen "hayır ve sevmek" sözcükleri bir araya geldiğinde, gerçekte her iki sözcük de artık özel anlamlarından belli oranda çıkmış; yeni ve farklı bir anlam bütünlüğünün bir ögesi olmuşlardır. Örneğin bu yapıda "sevmek" sözcüğü bilinen anlamından tümüyle uzaklaşmış değildir; çünkü hayır seven kişi, hayır işini sevmektedir. Ne var ki; bu kalıp içinde "hayır" da "sevmek" de artık kendi köken anlamlarından az veya çok uzaklaşarak yepyeni bir anlam çerçevesine sahip olmuşlardır. Dolayısıyla buradaki "hayır seven" kullanımını "**hayır yapmayı alışkanlık hâline getiren**" şeklinde yeni bağlam anlamı yüklemek mümkündür. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, sev- eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. "**Güzeli ve güzel seven gönülleri yaratmış olduğuna göre yüce Tanrı'nın âşıklara günah yazmasına ve onları (dünyada) cehennem ateşine atmasına şaşmamak gerek.**"

(İP-BÖİA, 169)

Yorum ve Değerlendirme

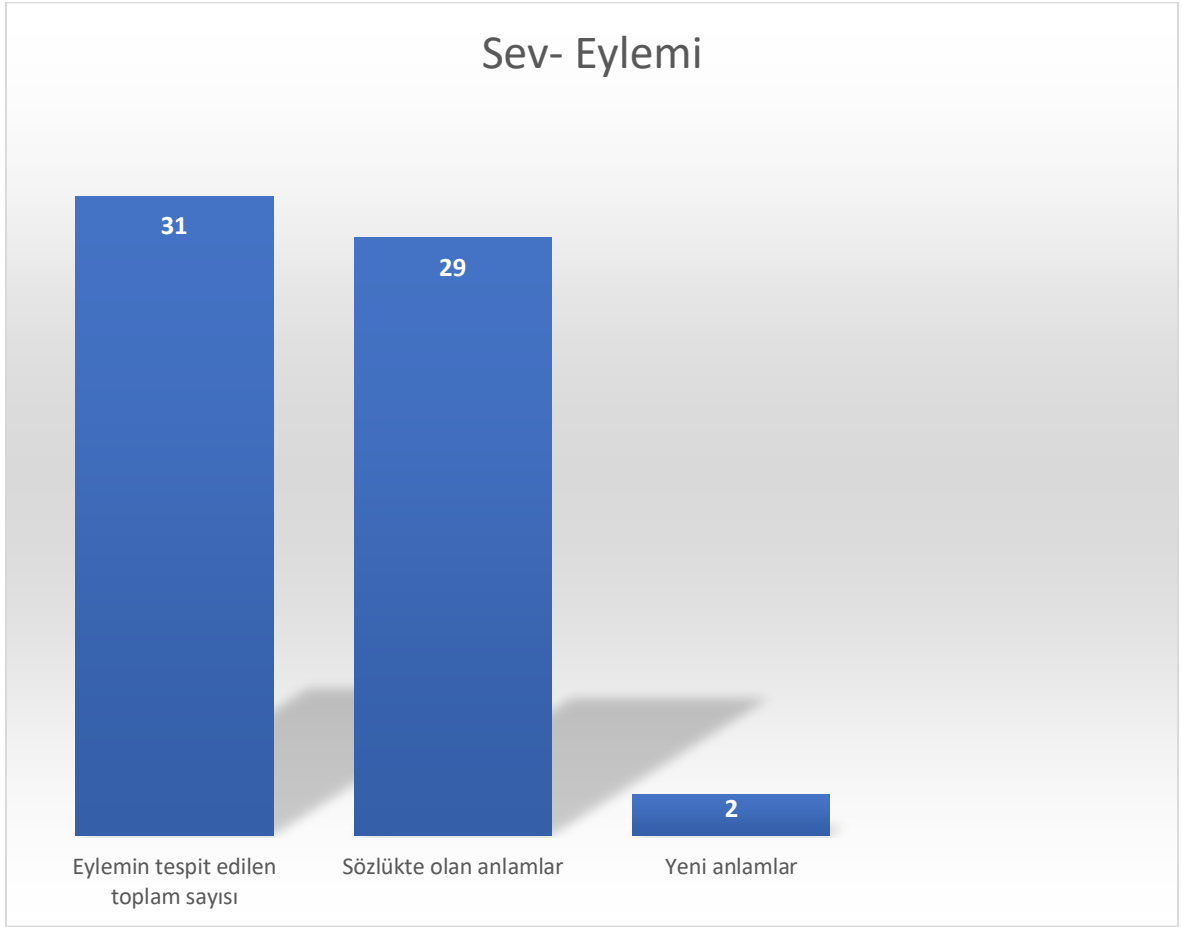
Sev- eylemi, İskender Pala'nın eserinde, "**Güzeli ve güzel seven gönüller**" şeklinde kullanılmıştır. Bu kalıp içerisinde geçen "güzel" ve "sevmek" sözcükleri de kendi bağlamları içinde kök anlamlarından bir miktar da olsa uzaklaşarak yeni bir anlam çalarına kapı aralamışlardır. Nitekim sev- eyleminin bilinen anlamı ile "güzel sevmek" eylemi hiçbir şekilde eşdeğer değildir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak "**sevginin tüm inceliklerini ve estetiğini, hakkını vererek sevmek**" söylemini ifade etmektedir. Bu söyleyişte, sevmek eylemi, en azından kendi içinde bir derece farkına sahip

olmuştur. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, sev- eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde **sev-** eylemi geçen **31** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **29** tanesi sözlükte vardır. Diğer **2** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **sev-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **sev-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükteki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **iki yeni** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Grafik 29: Sev- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

TUT- EYLEMİ

Tut- eylemi, Türkçenin en eski ve aslî eylemlerindendir. Bu yönüyle tut- eylemi; hayatın içinden önemli bir hareketi karşılayan bir eylem adı olarak ve eylemin fonetik yapısının söyleyişteki kolaylığı dikkate alındığında, çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına son derece açık olduğu söylenebilir. Nitekim günümüz Türkçesinde sev- eylemi, hem kök eylem olarak hem de yardımcı eylem olarak sıklıkla kullanılan eylemlerden birisidir.

TDK Türkçe Sözlükte Geçen Anlamları

1. –i Elde bulundurmak, ele almak
2. –i Ele geçirmek, yakalamak
3. –i Avlamak
4. –i Yanında bulundurmak, alıkoymak
5. –i Hürriyetinden yoksun bırakıp bir yere kapamak, tevkif etmek
6. –i Kaplamak
7. –i Kırığı, çığ veya kar bir yüzeyde görünür durumda olmak, kalmak
8. –i Denetimi ve yetkisi altına almak
9. –i Desteklemek, birinden yana çıkmak
10. –i Benimsemek, beğenmek
11. –i Gereğini yapmak, yerine getirmek
12. –i Uygun gelmek, çelişmez olmak
13. –i Kapatmak, sarmak
14. –i Hizmetine almak veya kiralamak
15. –i Bir işe herhangi bir anlayışla girişmek
16. –i Beddua, dua, ah vb. etkisini göstermek, gerçekleşmek, yerine gelmek, varmak
17. –i Ulaşmak, varmak
18. –i Para toplamı ...-e varmak, değeri olmak
19. –i, *halk ağzında* Uğramak
20. –i Herhangi bir durumda bulundurmak
21. –i Varsaymak, farz etmek
22. –i, -e Hedef olarak almak

23. -i, -e Alacağa veya vereceğe saymak
24. -i, -e Yaklaştırmak
25. -i Kullanmak
26. -i Bağlamak
27. *nesnesiz* Beklenen sonucu vermek
28. *nesnesiz* İş görebilmek
29. *nesnesiz* Sürmek, zaman almak
30. *nesnesiz* Yapışarak veya sokularak çıkmaz olmak
31. -i Bir şeyi kullanması için uzatmak
32. -i Sunmak
33. -i İşgal etmek
34. -i İzlemek
35. -i Bırakmamak
36. -i Sarmak, bürümek
37. -i Asılmak, kuvvetlice sarılmak
38. -i Bir kimsenin yerini almak
39. -i Otobüs, vapur, uçak vb. hasta etmek
40. -i Herhangi bir durumda kalmasını sağlamak
41. -i Bir yerde kalmasını sağlamak
42. -i Bir sanat eseri geniş ilgi görmek
43. -i Biriktirmek, tasarruf etmek
44. -i Askerlikte, bankacılıkta durdurmak, blokaj
45. -i Başlamak
46. -i Bir şey düşünmek
47. -i, *spor* Takım oyunlarında karşı takımdaki bir oyuncuyu yakından izlemek, markaja almak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, TDK Türkçe Sözlükte **tut-** eyleminin birçok anlamı derlenmiştir. Şu ana kadar ele alınan eylemler içerisinde anlam deltası en geniş eylem tut- eylemidir. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçe’de eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da öznel de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu

düşünceyle hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Çadırlarının başından ayrılmayan inatçı grevcilere öteki işçiler ‘Çadır **tutan**’ diye ad taktı.”

(LT-BKÇM, 38)

Yorum ve Değerlendirme

Tut- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, **çadır tut-** şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanımdaki yeni bağlam anlamı, tam olarak bizim incelememizin ruhuna uygun bir örnektir. Burada, bağlam içinde “**çadırda nöbet tutan, nöbetçilik yapan**” şeklinde TDK Türkçe Sözlükte yer alan onca anlam çeşitliğine karşın, verilen anlamlar içerisinde bu anlamı ortaya koyacak bir madde yoktur. Söz konusu kullanım; yazarın anlattığı duruma uygun olarak ortaya çıkardığı geçici ve öznel bir bağlam anlamıdır. Aslında; tüm kullanımlar, bir zamanlar geçici ve öznelidir. Sonra kullanıla kullanıla kalıcı ve nesnel konuma geçerler. Dilin söz varlığı açısından gelişimi de ancak bu yolla olur. Bu yeni bağlam anlamıyla tut- eylemi, TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “Şehrin öbür tepelerinde bir saatte başkalarına konu kurma marifetini geçim kaynağı yapan Hınık Alhas, tartışmanın başlamasıyla **çöp bayırlarının başını tutan** Çingeneler ve daha birçok insan soyu üstüne depderin bilgilerle ortaya çıktı.”

(LT-BKÇM, 85)

Yorum ve Değerlendirme

Tut- eylemi, Latife Tekin'in eserinde, *çöp bayırlarının başını tutan* şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanım içinde “*çöp bayırlarının başını tutan*” ifadesi, anlam bağlamı içerisinde “*beklemek, emniyete almak, mesken edinmek, yerleşmek, sahiplenmek*” gibi birçok anlamı üzerine almıştır. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde beklemek anlamı taşıyan böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **tut-** eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yer alan kısmî anlamlarının bileşkesiyle yeni bir anlam deltasına sahip olmuştur.

3. “İki kişi Uzun İhsan Efendi'nin koluna girmiş, **dizleri tutmayan** adamcağızın yürümesine yardım ediyordu.”

(İOA-PKA, 48)

Yorum ve Değerlendirme

Tut- eylemi, İhsan Oktay Anar'ın eserinde, *dizleri tutmayan* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “*mecali, dermanı olmamak, hâli kalmamak, ayakta duramamak*” anlamları verilmiştir. Bu kullanım da oldukça ilgi çekicidir. “Diz” adı ve “tutmak” eyleminin bir araya gelmesiyle, her iki sözcük açısında da yeni ve farklı bir anlam bileşkesi ortaya çıkmıştır. Burada kastedilen artık, ne yalın biçimiyle “diz” adı ve ne de “tutmak” eylemidir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, **tut-** eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına ulaşmıştır.

4. “O halde gizli bir şey yok, korkmayınız, hakkınız var, inkâr etmem, bizi kalbimizden **tutan** işlerde vesvese en tabii hissimizdir.”

(Sözde Kızlar, 159)

Yorum ve Değerlendirme

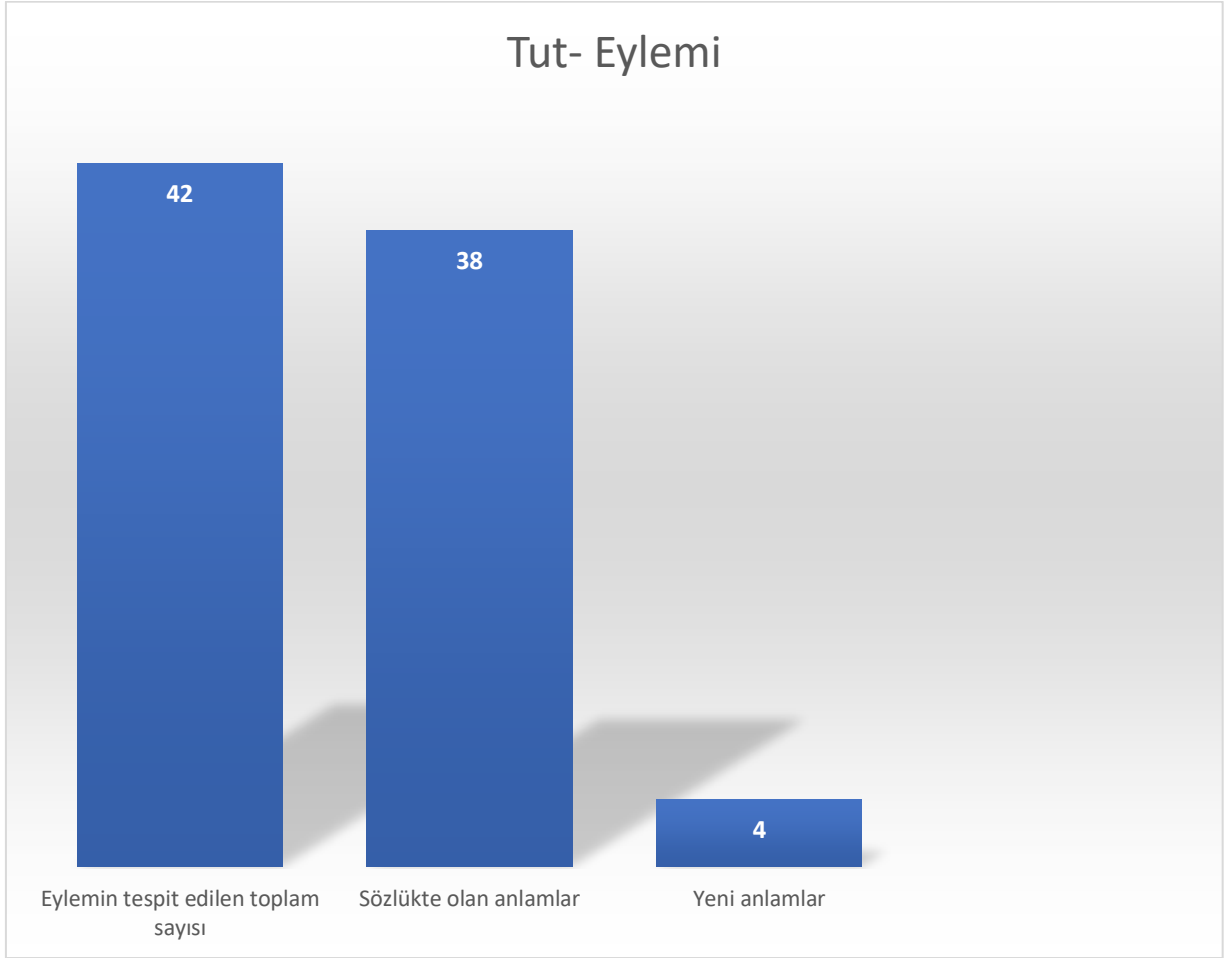
Tut- eylemi, Refik Halid Karay'ın eserinde, **kalbimizden tut-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**his olarak yakalamak, kalpte tamam olduğunu hissetmek vb.**” anlamı verilmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “**yüreğe dokunmak, içinden gelerek yapılan işlerden emin olmak vb.**”i ifade etmektedir. Çünkü vesvese en çok kalpten ve duygusal olarak yapılan işlerde gelir. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, tut- eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına ulaşmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Eserlerde toplam **42** kez tut- eylemi tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **tut-** eyleminin **42** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlükteki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **4** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **tut-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **tut-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **4** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

TDK Türkçe Sözlükte 47 ayrı anlamıyla tespit edilmiş olan tut- eyleminin bunca geniş anlam deltasına 4 yeni bağlam anlamı eklemiş olabilmek, imcelememiz açısından çok önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. Çünkü zaten birçok anlamıyla TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlara yeni bir anlam daha kazandırabilmek, oldukça küçük bir olasılıktır.

Grafik 30: Tut- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

UYU- EYLEMİ

Uyu- eylemi, Türkçenin en eski ve aslı eylemlerindendir. Bu yönüyle uyu- eylemi; hayatın içinden önemli bir ihtiyacı karşılayan bir eylemdir. Eylemin fonetik yapısı da söyleyiş kolaylığına sahiptir. Nitekim günümüz Türkçesinde uyu- eylemi, sıklıkla kullanılan eylemlerden birisidir. Ancak; uyu- eyleminin çok anlamlı olarak kullanımı ve bağlam anlamına açık olup olmadığı belirsizdir.

TDK Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *nesnesiz* Uyku durumunda olmak
2. *nesnesiz* İlaç etkisiyle ağrı duymayacak kadar derin uykuya dalmak
3. *nesnesiz, mecaz* İşlem görmemek, durgun kalmak, el sürülmemek
4. *nesnesiz, mecaz* Çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek

Uyu- eylemi, TDK Türkçe Sözlükte beklenenden daha az anlamda kullanımı tespit edilmiştir. Bu sonuç, ilk anda sözcüğün kök anlamının darlığını veya ses yapısının kolay söyleyişe uygun olmadığını akla getirmektedir. İnsana özgü bu eylemin doğaya, diğer canlılara, nesnelere ve hatta teknolojik araçlara aktarılmasının daha yaygın olması beklenirdi. Bu durumun sebeplerini tespit edebilmek için, çok daha öznel ve monografik çalışmalara ihtiyaç vardır. Konu hakkında nesnel sonuçlar elde edebilmek üzere, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “*Doktor, içinde uyuyan bir hayvan kamçılanmış gibi bir his duydu.*”

(HNZ-BS, 46)

Yorum ve Değerlendirme

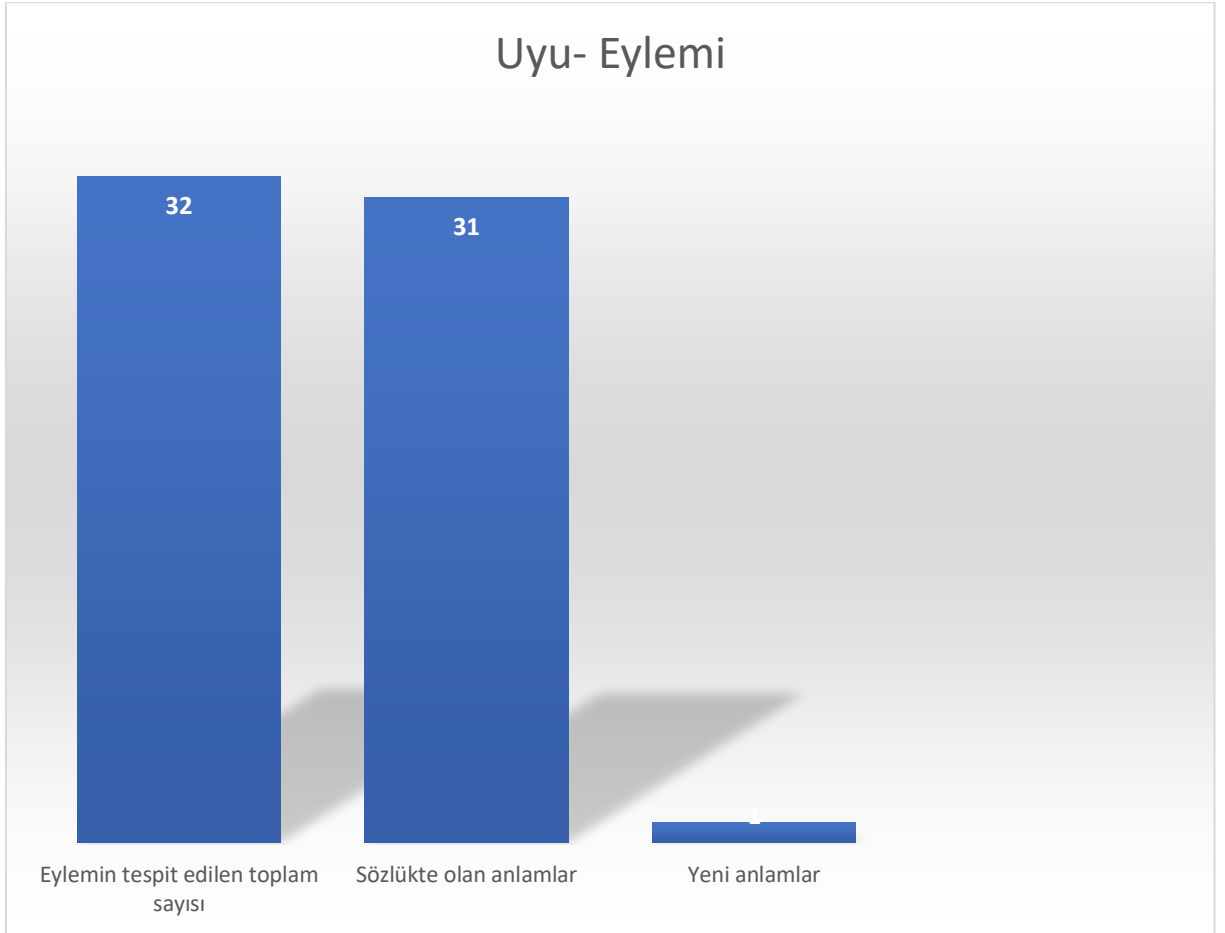
Uyu- eylemi, Halide Nusret Zorlutuna'nın eserinde, *“içinde uyu-* şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde **“içinde yerleşip kalmış olan, sessizce yatan”** anlamı verilmiştir. Bu kullanımda bizim incelememiz açısından bir hayli ilgi çekicidir. Yalnızca, “içinde uyumak” kalıbıyla değil, **“Doktor, içinde uyuyan bir hayvan kamçılanmış gibi bir his duydu.”** cümlesini bir anlam bütünlüğü içinde değerlendirdiğimizde, uyu- eyleminin bu bütünlük içinde nasıl bir yeni bağlam anlamına dönüştüğü daha açıkça görülecektir.

Uyu- eyleminin TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde **“içinde yerleşip kalmış olan, sessizce yatan”** şeklinde bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **ak-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te eni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde **uyu-** eylemi geçen 32 tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden 31 tanesi sözlükte vardır. Diğer 1 cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **uyu-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **uyu-** eyleminin Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 1 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Grafik 31: Uyu- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

UZAN- EYLEMİ

Uzan- eylemi, Eski Türkçeden beri kullanılagelen “uz” ad kökünden türetilmiş ve genişlemiş olan bir eylem köküdür. Uzan- eylemi; ilk bakışta, çok anlamlı olarak kullanıma ve bağlam anlamına açı olamayacağı hissi uyandırmaktadır. Bu hissin uyanmasında eylemin türemiş bir eylem olması ve ses yapısındaki zorluk etkili olmaktadır.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. –e Boylu boyunca yatmak
2. –e Gitmek
3. nesnesiz Bir alana yayılmak
4. nesnesiz Bir şey boyunca sıralanmak
5. –e Yetişmek, ulaşmak
6. –e Vücudunu yöneltmek veya vücuduyla birlikte kolunu uzatmak
7. –e, argo Sarkıntılık etmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **uzan-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük’te “yedi” farklı anlamda kullanılmıştır. İnsana ve canlılara özgü uza- eyleminin genişlemiş biçimi olan uzan- eyleminin, gerçekte çok daha geniş bir anlam deltasına sahip olması gerekirdi. Oysaki uzan- eylemi, anlam açısından bir hayli dar bir alanda sıkışmış görünmektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “... gibi pırıl pırıl **uzanan** ve Allahın bütün nimetlerini kirpiklerinin ardında gizliyen esrarlı güzel kadın!..”

(HNZ-BS, 30)

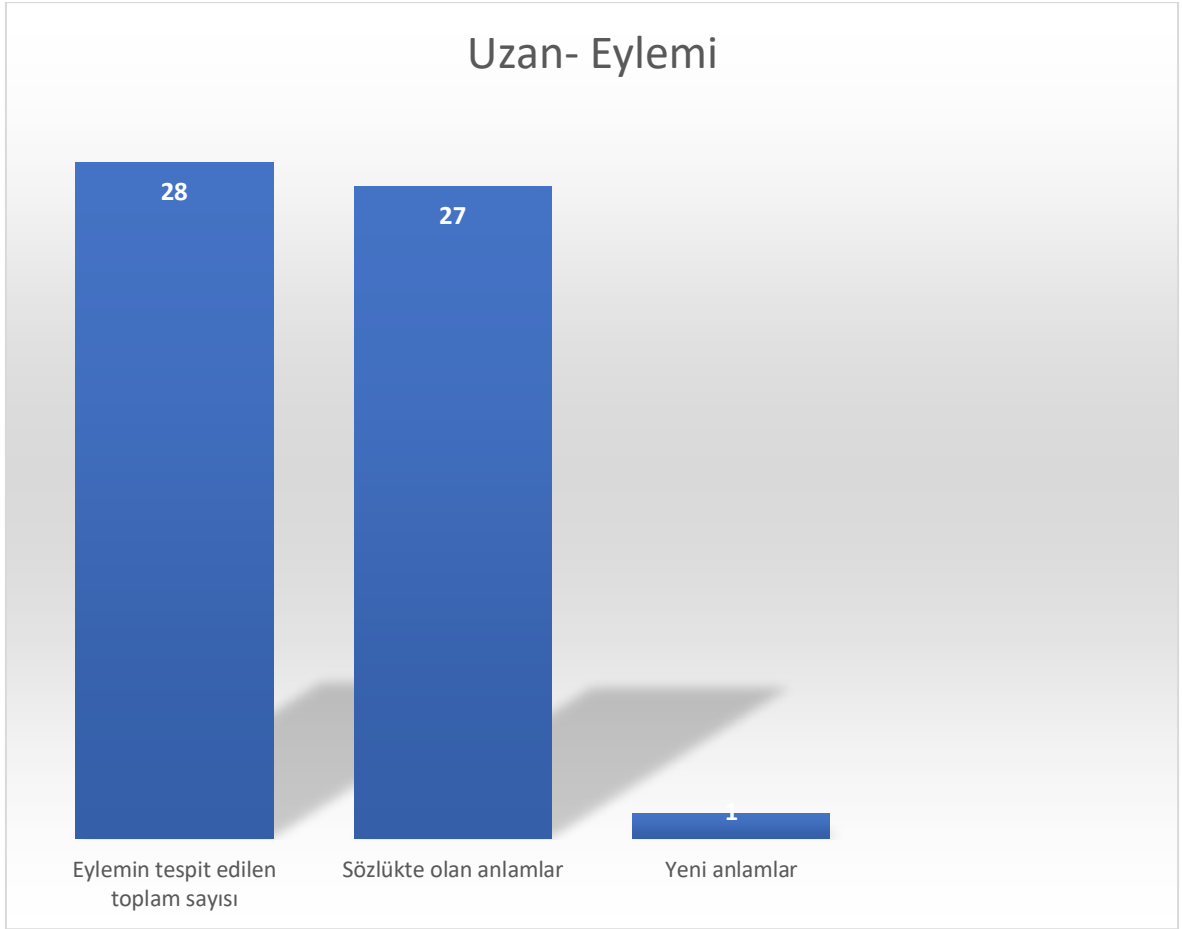
Yorum ve Değerlendirme

Uzan- eylemi, Halide Nusret Zorlutuna'nın eserinde, *pirıl pirıl uzan-* şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanım anlam bağlamı içerisinde bir tasvir ifadesi olarak “*salına salına yürüyen, gezinip duran, göz kamaştıran*” gibi son derece öznel ve estetik anlamları ifade etmektedir. Bu kullanımda, klasik şiirimizde sıkça kullanılan “servirevan” mazmununa benzer bir tasvir çağrışımı hissedilmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, uzan- eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşturulmuş oldu.

Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde **uzan-** eylemi geçen **28** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **27** tanesi sözlükte vardır. Diğer **1** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **uzan-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **uzan-** eyleminin Türkçe Sözlük ’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **1** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Grafik 32: Uzan- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

YAN- EYLEMİ

Yan- eylemi, Türkçenin en eski ve aslı kök eylemlerindendir. Bu eylem; ana işlevi açısından doğadaki bir olayı tasvir eden bir eylem olmakla birlikte insana aktarılan bir boyutu da vardır. Eylemin fonetik yapısı da söyleyiş kolaylığına sahiptir. Nitekim günümüz Türkçesinde yan- eylemi, sıklıkla kullanılan eylemlerden birisidir. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde, yan- eyleminin çok anlamlı olarak kullanımı ve bağlam anlamına yatkınlığı yüksek oranda olabilir.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. *nesnesiz* Birleşiminde karbon bulunan maddeler, ısı ve ışık yayarak kül durumuna geçip yok olmak
2. *nesnesiz* Ateş durumuna geçmek, tutuşmak
3. *nesnesiz* Isı, ışık veren bir konuma geçmek
4. *nesnesiz* Bütünü veya bir bölümü ateş veya sıcaklığın etkisi ile bozulmak, kömür durumuna geçmek
5. *nesnesiz* Isı etkisiyle vücudun bir yanı yara olmak, kızarmak veya rengi koyulaşmak
6. *nesnesiz* Vücut veya nesnelerin ısısı artmak
7. *nesnesiz* Parlamak, parıldamak
8. *nesnesiz* Birtakım etmenlerin etkisiyle işe yaramaz duruma gelmek
9. *nesnesiz* Yanık acısına benzer bir acı duymak
10. *nesnesiz* Çok istemek, çabalamak
11. *nesnesiz*, *mecaz* Çok üzölmek
12. *nesnesiz*, *mecaz* Çok sevmek, büyük bir aşk ile sevmek
13. *nesnesiz*, *mecaz* Hükümsüz kalmak, değerini yitirmek
14. *nesnesiz*, *mecaz* Zarara, kötölüğe uğramak
15. *nesnesiz*, *mecaz* Çocuk oyunlarında oyun dışı kalmak
16. *nesnesiz*, *mecaz* Bir bir sıralamak, dile getirmek, dert dökmek, anlatmak

Yukarıdaki listede de göröldüğü üzere, **yan-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükte birçok anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda

kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da öznel de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. *“Yanan ile yakılanın da, yandıran ile yakanın da hep bir olduğunu o gün fark ettim.”*

(İP-BÖİA,
362)

Yorum ve Değerlendirme

Yan- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, **yan-** eylemi, birçok kökteşi ile bir arada kullanılarak yüksek bir edebî anlatım yakalanmıştır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“manevî olarak cezalandırma, işin aslına erme”** gibi çok derin anlamları ifade etmektedir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **yan-** eylemi TDK Türkçe Sözlükte de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. *“Bütün görünüşler keskin ve berraktı, ağaçların katı iskeletleri, **camları kırmızı yanan evler**, pembe topraklara gömülü beyaz, temiz taşlar, iniş sonlarında gözden kaybolan demir tramvay yolları, her şey parlıyordu.”*

(PS-SK, 131)

Yorum ve Değerlendirme

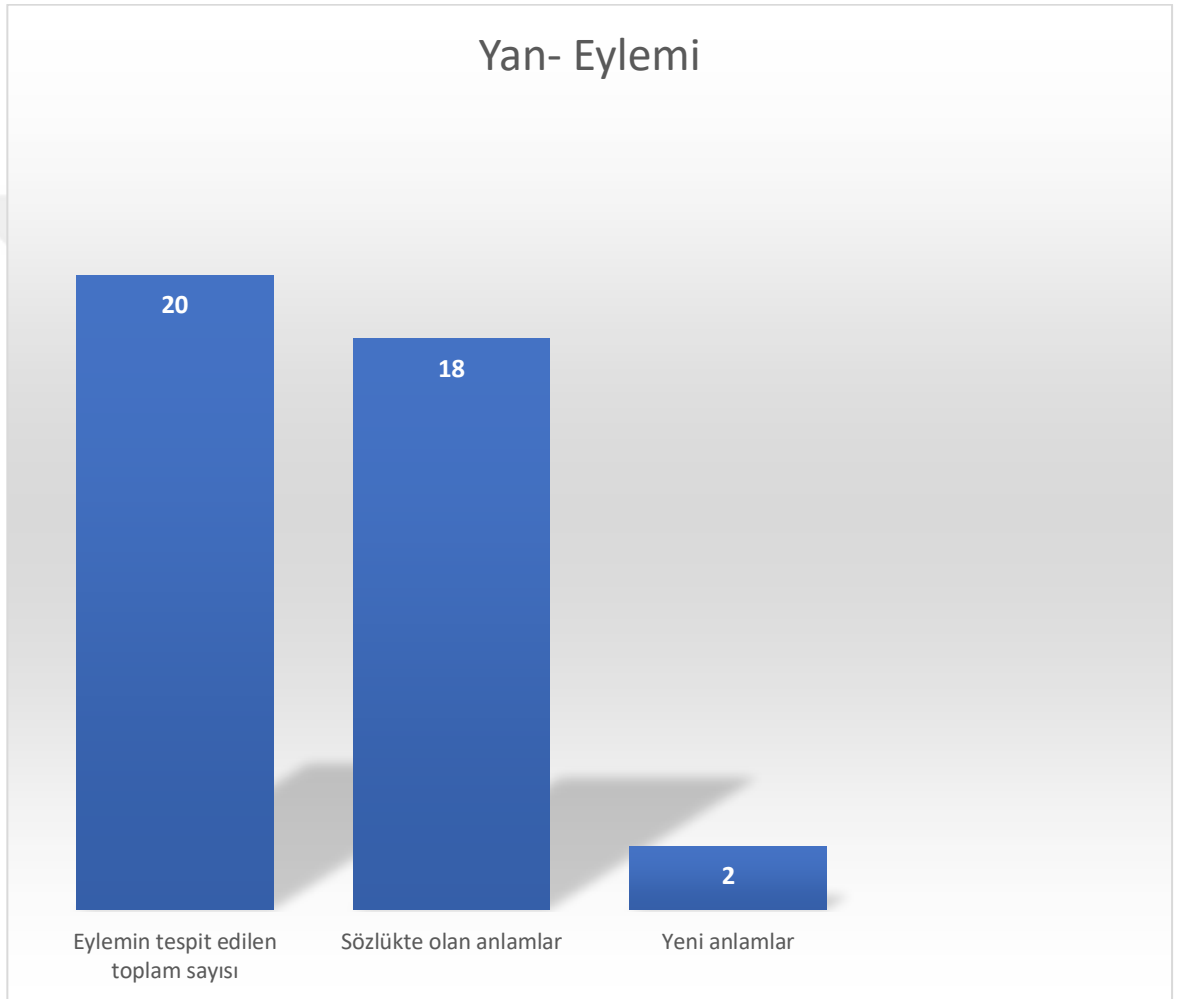
Yan- eylemi, Peyami Safa'nın eserinde, “*camları kırmızı yanan evler*” kullanımı içinde son derece özgün bir anlatımla özdeşleşmiştir. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*ateş gibi kırmızı görünmek, kırmızı gibi parlamak, dışarıya kırmızı olarak yansımak*” vb. anlamları ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **yan-** eylemi TDK Türkçe Sözlük'te yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde **yan-** eylemi geçen 20 tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden 18 tanesi sözlükte vardır. Diğer 2 cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **yan-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük'te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük'te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **yan-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki tespit edilen anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 2 bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Ancak; **yan-** eylemi gibi hem doğaya ait, hem insana uyarlanabilen, hem de yan ve mecaz anlamlarıyla kullanılan bir eylemin çok anlamlılığa ve bağlam anlamlarına çok açık olduğu aşikârdır. Nitekim **yan-** eylemi ile ilintili daha birçok kalıp ve kullanım mevcuttur: *Aklına yanmak, Birine yanmak, Hakkı yanmak, İçi yanmak, Yanar döner olmak...*

Grafik 33: Yan- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

YAP- EYLEMİ

Yap- eylemi, yapısı itibariyle kök bir eylemdir. Yap- eylemi Eski Türkçede “kapat-“ anlamındadır. Eylemin anlamı, zaman içinde “etmek, eylemek, gerçekleştirmek” şeklinde anlam değişimine uğramıştır. Yap- eylemi, bağımsız bir eylem işlevinden çok, yardımcı bir eylem olarak kullanılmaktadır.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. –i Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek
2. nesnesiz Olmasına yol açmak
3. nesnesiz Yol almak
4. –i Onarmak, tamir etmek
5. nesnesiz bir şeyi başka bir şey durumuna getirmek
6. –i Bir dileği, bir isteği yerine getirmek, uygulamak, ifa etmek
7. nesnesiz Bir düşünceyi, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek
8. –i Düzenli bir duruma getirmek
9. nesnesiz Üretmek
10. nesnesiz Bir harekete, işe başlamak veya bir hareketle, işle uğraşmak
11. nesnesiz Salgılamak, çıkarmak
12. –e Dışkı çıkarmak
13. –i Gerçekleştirmek
14. –i Tehdit yoluyla birini herhangi bir duruma düşürmek
15. –i, –e Evlendirmek
16. yardımcı fiil Bir durum yaratmak
17. yardımcı fiil Edinmek, sahip olmak
18. yardımcı fiil Bir kimseye bir meslek kazandırmak, yetiştirmek
19. nesnesiz Davranmak, hareket etmek
20. nesnesiz Olmak

Yap- eylemi TDK Türkçe Sözlük’te 20 ayrı anlamda verilmiştir. Bir hayli geniş bir anlam tabanına sahip olan bu eylemle ilgili olarak yeni anlamlar, tespit

edebilmek pek de kolay değildir. Buna rağmen, TDK Türkçe Sözlükte yer almayan ve bizim edebî eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlamlar ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilecektir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Aynı gün hava kararmadan kuşatma harekâtı tamamlanırken, **talan edecekleri ganimetin hesabını yapan** yeniçeriler, martalozlar, deliler, serdengeçtiler, sipahiler, çorbacılar, odabaşları, vekilharçlar, bayraktarlar, başeskiler ve karakullukçular sağda solda koşturuyor;...”

(İOA-PKA, 193)

Yorum ve Değerlendirme

Yap- eylemi, Latife Tekin’in bu eserinde, “**talan edecekleri ganimetin hesabını yapan**” şeklinde bir söz grubu olarak kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde **düşünmek, planlamak, öngörmek** anlamları verilmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Elbette, buradaki anlamı, yalnızca yap- eylemi ile ilişkili düşünmek doğru değildir. Eylem özünde ad+eylem bütünlüğü içerisinde en sade şekliyle “hesap yapmak” şeklinde değerlendirilebilir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, yap- eylemine yeni bir bağlam anlamı daha katılmıştır.

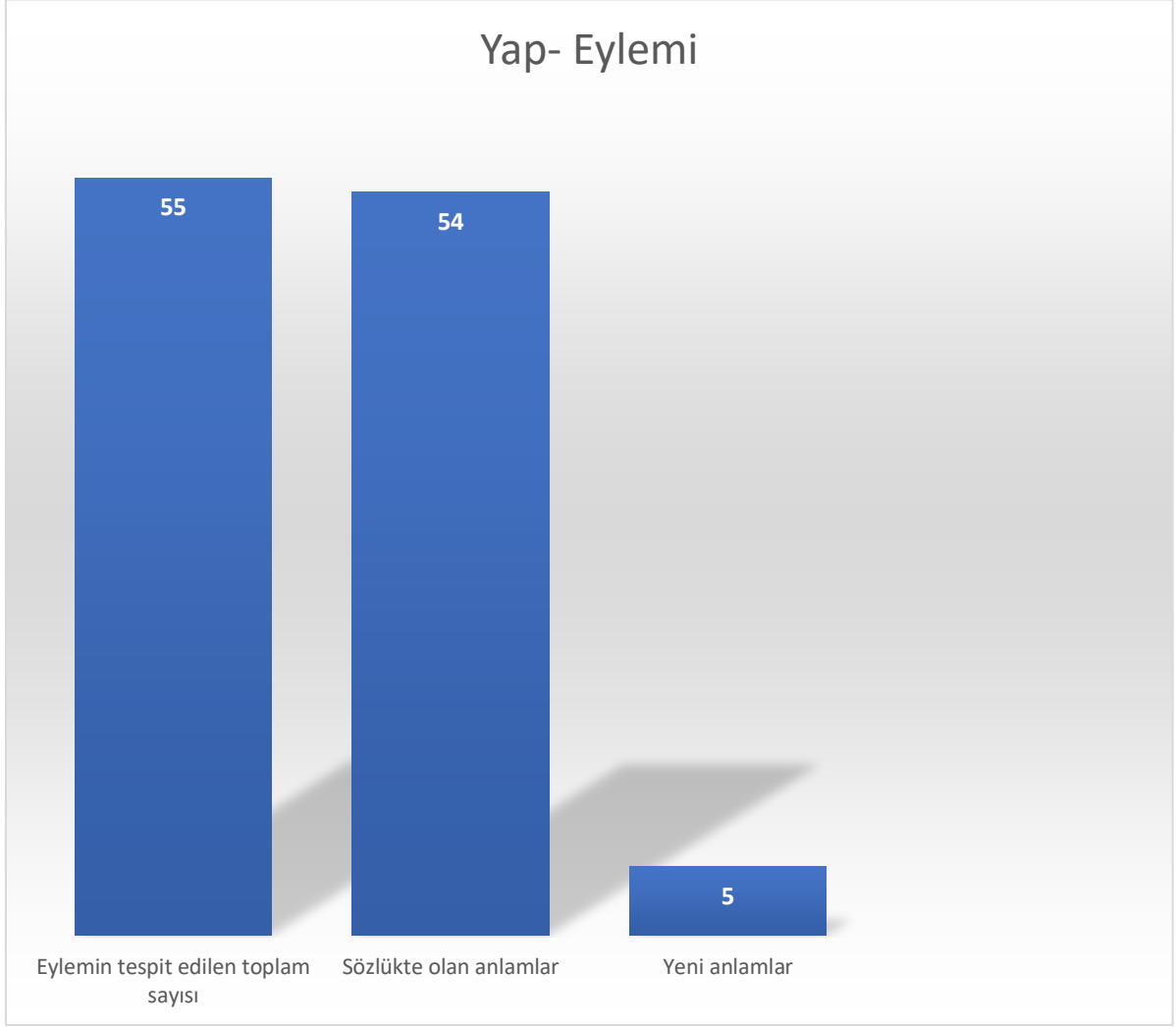
Sonuç ve Değerlendirme

Taranan eserlerde yap- eyleminin –An sıfat-fiil ekli şeklinin toplamda 55 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **yap-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer almadığı düşünülen ve bağlama

uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **yap-** eyleminin **55** kez geçtiği cümlelerden, TDK Türkçe Sözlükteki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **1** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Yap- eylemi gibi, hemen her sözcükle, kolayca yapı ve anlam bütünlüğüne girebilecek karakterde olan bir eylemin anlamlarını, 20+1’le sınırlandırmak doğru olmaz. Gerek kök eylem olması, gerek yardımcı eylem olarak kullanılması ve gerekse ses yapısındaki ahengiyle yap- eylemi, daha birçok anlama ve özellikle bağlam anlamına son derece açıktır.

Grafik 34: Yap- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

YAPIL- EYLEMİ

Yapıl- eylemi, yapısı itibariyle yap- eyleminin edilgen biçimi olarak türemiş bir eylemdir. Eylemin kökeni olan yap- eylemi Eski Türkçede “kapat-“ anlamındadır. Eylemin anlamı zaman içinde “etmek, eylemek, gerçekleştirmek” şeklinde anlam değişimine uğramıştır. Doğal olarak bu anlam değişimi, yapıl- eylemi için de geçerlidir. Yapılan sıklık incelemesinde, edilgen yapıdaki bir eylemin orta sıklıkta kullanılan bir eylem olarak karşımıza çıkması, ilgi çekicidir.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. nesnesiz Yapma işine konu olmak
2. nesnesiz, mecaz Gerçekleştirilmek, ortaya çıkarılmak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, *yapıl-* eylemi, TDK Türkçe Sözlükte yalnızca iki anlamıyla yer almıştır. Orta sıklıkta kullanılan bir eylemin bu derece az bir anlam alanıyla karşımıza çıkması da ilgi çekici bir sonuçtur. Bizce, yapıl- eyleminin anlam açısından bu derece sınırlı kalmasının iki gerekçesi olabilir: Birincisi, eylemin edilgen yapıda olması; ikincisi ise, eylemin söylenişindeki zorluktur. Bu bilgilerden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “O zamanlar ikide bir çıkan yangınlara karşı korunmaları için taştan **yapılan** mahalle mekteplerine halk arasında taş mektep denirdi.”

(İOA-PKA, 56)

Yorum ve Değerlendirme

Yapıl- eylemi, İhsan Oktay Anar'ın eserinde, **taştan yapıl-** şeklinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Herhangi bir maddeden meydana getirilmek”**i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Bu yeni anlam –den yapıl- olarak ele alınmalıdır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, yapıl- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

2. “*Hemen hepsi, Frenk tulumbacılarının dükkânlarını temizlerken dışarı attıkları teneke parçalarından yapılan yatağanlara sahipti.*”

(İOA-PKA, 60)

Yorum ve Değerlendirme

Yapıl- eylemi, İhsan Oktay Anar'ın eserinde, **teneke parçalarından yapıl-** şeklinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak **“Herhangi bir maddeden meydana getirilmek”**i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, yapıl- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam çaları olarak değerlendirilebilir.

3. “*Üstünkörü yapılan bu kahvaltıdan sonra konaktan çıkıp seyislerin hazırladığı atlara bindiklerinde, saç sakalı, kaşı, bıyığı olmayan hırpani bir dilenci yanlarına yaklaştı.*”

(İOA-PKA, 173)

Yorum ve Değerlendirme

Yapıl- eylemi, İhsan Oktay Anar'ın eserinde, **“Üstünkörü yapılan bu kahvaltıdan sonra...”** şeklinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak

“*kahvaltı yemeğini yemek*”i ifade etmektedir. Burada bilinen anlamıyla bir yap- veya yapıl- eylemi söz konusu değildir. Yap- eylemi, yemek eylemi yerine kullanılmıştır. Ancak, buradaki bütünlük *kahvaltı yap- ikilisiyle ortaya çıkmıştır*. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, yapıl- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yapıl- eyleminin anlamına yeni bir katkı sunmuştur.

4. “*Bu enkazı geceyarısı ansızın basan asesbaşı ve adamlarıyla yapılan çatışmanın izleri hâlâ silinmemiştir.*”

(İOA-PKA, 192)

Yorum ve Değerlendirme

Yapıl- eylemi, İhsan Oktay Anar’ın eserinde, *adamlarıyla yapıl-* şeklinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Bir işi birlikte gerçekleştirmek, ortaklaşa meydana getirmek*”i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Bu yeni anlam ile bağlacı ile birlikte ele alınmalıdır. Edebî eserde tespit edilen bu yeni bağlam anlamıyla, yapıl- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

5. “*... Bolu’da eski çamların nasıl boduç ve bardak olduğunu, Kıbrıs taşından yapılan giysilerin yakılarak nasıl temizlendiğini, Divriği kedilerinin ve Erdebil farelerinin nasıl birbirlerini avladıklarını...*”

(İP-BÖİA,
270)

Yorum ve Değerlendirme

Yapıl- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, *Kıbrıs taşından yapıl-* şeklinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Herhangi bir*

maddeden meydana getirilmek”i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *yapıl-* eylemi TDK Türkçe Sözlük’te yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

6. “Çok geçmeden hanende takımı yerlerini almış, pirinç sinilere dizilmiş billûr kaplardaki çeşit çeşit reçellerin, peynirlerin, mezeliklerin, dut ve erik pestillerinin, cevizli sucukların, **sülün etiyle yapılan** pidelerin tepeleme yığıldığı murassa tepsilerle birlikte...”

(İP-BÖİA,
321)

Yorum ve Değerlendirme

Yapıl- eylemi, İskender Pala’nın eserinde, *sülün etiyle yapılan* şeklinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Herhangi bir maddeyle meydana getirilmek*”i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlükte yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, *yapıl-* eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

7. “*Parmazan peyniriyle yapılan* güveçte makarnanın hazırlanması epeyce süreceğinden önce ıspanak püresi üzerine yumurta ısmarlamışlardır.”

(RHK-SK,
21)

Yorum ve Değerlendirme

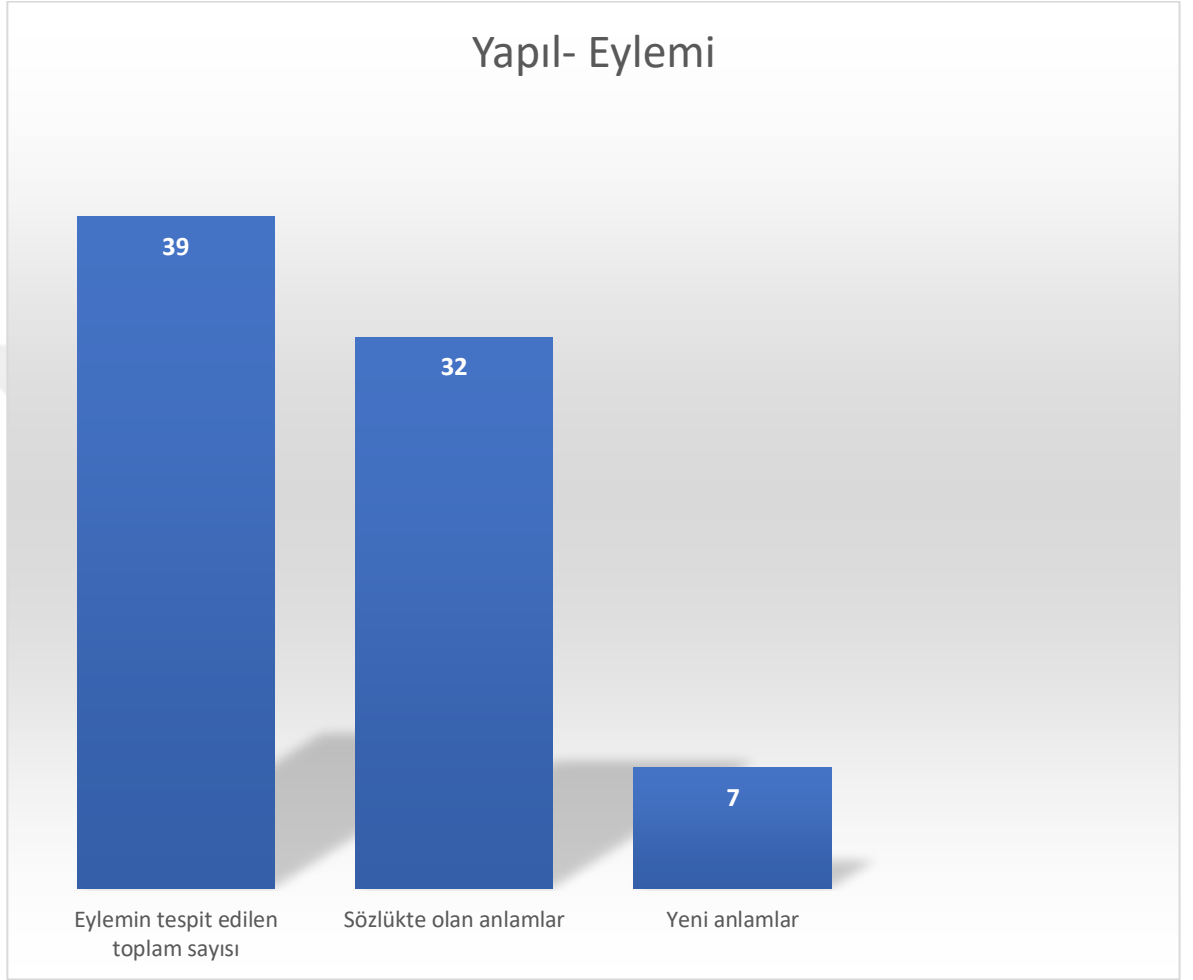
Yapıl- eylemi, Refik Halid Karay’ın eserinde, *Parmazan peyniriyle yapılan* şeklinde kalıp içinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*Herhangi bir maddeyle meydana getirilmek*”i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Bu yeni anlam ile

bağlacı ile birlikte değerlendirilmelidir. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **yapıl-** eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir çalarına sahip olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde **yapıl-** eylemi geçen **39** tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden **32** tanesi sözlükte vardır. Diğer **7** cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmamızın başında verilen kaynak eserlerde **yapıl-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlükte var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çalarları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **yapıl-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **7** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Grafik 35: Yapıl- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

YAŞA- EYLEMİ

Yaşa- eylemi de yapısı itibariyle türemiş bir eylemdir. Eski Türkçedeki yaş(genç) adının üzerine a- eylem türetme ekinin getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Hem günlük konuşma dilinde hem de yazı dilinde kullanımına sıkça rastladığımız yaşa- eyleminin hayatın içinden bir eylem olması ve söyleyişteki kolaylığı dolayısıyla bağlam anlamına yatkınlığı yüksek olabilir.

Türkçe Sözlük'teki Anlamları

1. *nesnesiz* Canlılığını, hayatını sürdürmek
2. *nesnesiz* Sağ olmak
3. *nesnesiz* Varlığını sürdürmek
4. *nesnesiz* Oturmak, eğleşmek
5. *nesnesiz* Geçinmek
6. *nesnesiz* Herhangi bir durumda bulunmak veya olmak
7. *nesnesiz* Görüp geçirmek, başından geçmek
8. *nesnesiz, mecaz* Sürmek, devam etmek
9. *nesnesiz, mecaz* Varlıklı, endişesiz, hoş vakit geçirmek, keyif sürmek
10. *nesnesiz, mecaz* Keyfi yerine gelmek, mutlu olmak, işleri yolunda olmak
11. *nesnesiz, mecaz* Bir durumu yaşar gibi olmak, bir durumla özdeşleşmek, duymak, hissetmek

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **yaşa-** eyleminin TDK Türkçe Sözlük'te birçok anlamda kullanıldığı gözlenmektedir. Eylemin bunca geniş bir anlam deltasına sahip olması, yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda ortaya çıkan edebi eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Kahvelerde **kumarı** yaşayan erkekler, aşksızlıktan hıçkırığa boğulan, gözbebeklerini yana devirip bayılan, tir tir titreyen karılarını dayakla ayılttı.”

(LT-BKÇM, 114)

Yorum ve Değerlendirme

Yaşa- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, **kumarı** **yaşa-** şeklinde kullanılmış ve anlam bağlamı içerisinde “**kumara bağımlı yaşayan, riskli bir hayat süren**” anlamı verilmiştir. Bu cümlede bütüncül olarak bakıldığında, yazarın son derece öznel bir kullanım ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebi eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, **yaşa-** eylemi TDK Türkçe Sözlük’te de yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

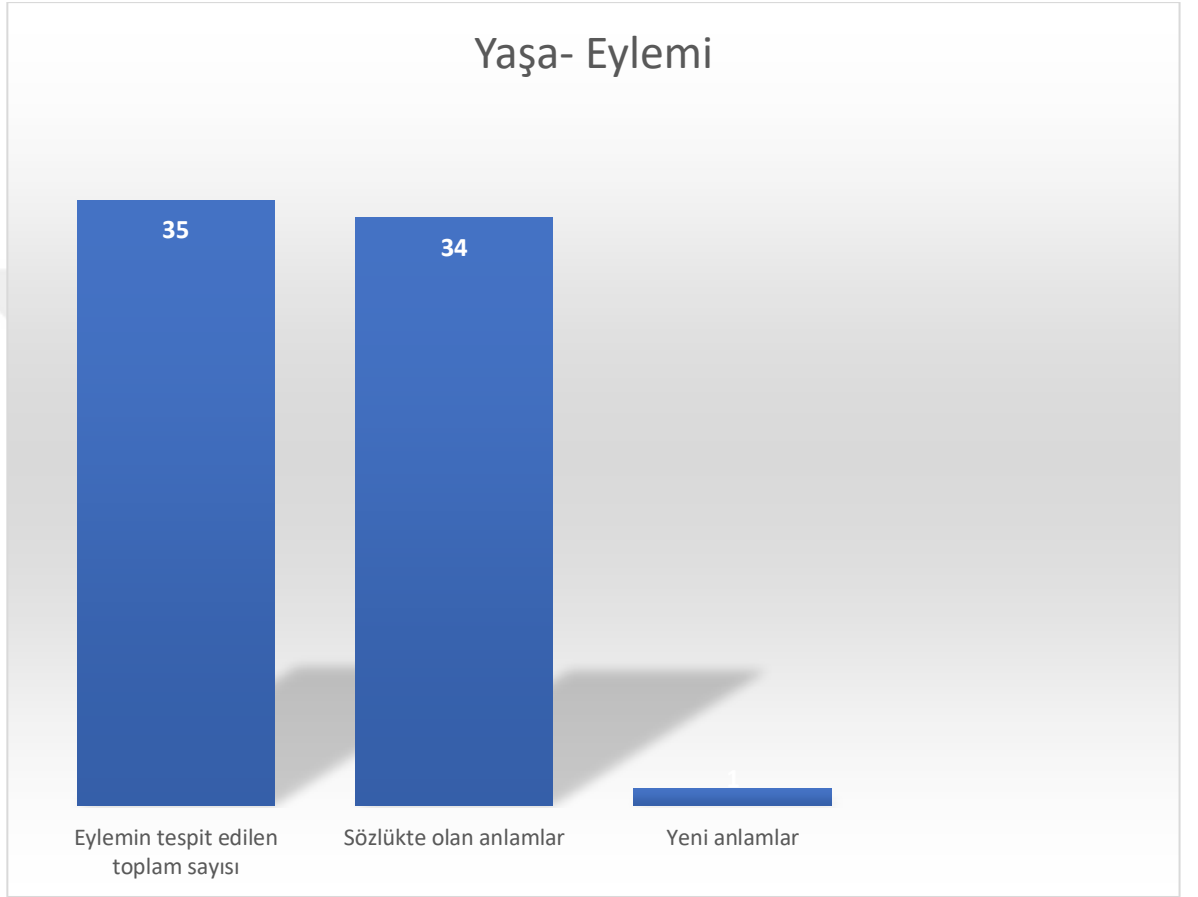
Taradığımız eserlerde **yaşa-** eylemi geçen 35 tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden 34 tanesi sözlükte vardır. Diğer 1 cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **yaşa-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak Türkçe Sözlük’te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. Türkçe Sözlükte yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **yaşa-** eyleminin Türkçe Sözlük ’teki durağan ve olağan anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı **bir** bağlam anlamı tespit edilmiştir.

Yaşa- eyleminin anlam çerçevesini de 11+1 olarak sınırlandırmak, hiçbir şekilde gerçeği ifade etmez. Çünkü **yaşa-** eylemi gibi hayatın özüne yerleşmiş bir eylemin, çok sayıda yeni, özgün ve farklı bağlam anlamının varlığını ifade etmek daha doğrudur: *Anı yaşamak, Cefa içinde yaşamak, Düşkünlüğü yaşamak, Fakirliği yaşamak, Garipliği*

yaşamak, Geçmişte yaşamak, Sefayla yaşamak... gibi birisi, bir diğerine benzemeyen ve eylemin kök anlamından az çok uzaklaşmış yepyeni anlam çalarlarından söz etmek mümkündür.

Grafik 36: Yaşa- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

YAT- EYLEMİ

Yat- eylemi, yapısı itibariyle kök bir eylemdir. Hem kök eylem olması, hem de söyleyiş kolaylığı dolayısıyla yat- eyleminin kullanımı ve bununla bağlantılı olarak bağlam anlamına yatkınlığı yüksek olmalıdır.

TDK Türkçe Sözlükteki Anlamları

1. *nesnesiz* Bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak
2. *nesnesiz* Uyumak veya dinlenmek için yatağa girmek
3. *nesnesiz* Yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek
4. *nesnesiz* Geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmak
5. *nesnesiz* Boş yere beklemek
6. *nesnesiz* İşlemez, çalışmaz durumda kalmak
7. *nesnesiz* Bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde beklemek
8. *nesnesiz* Belli bir süreyi cezaevinde geçirmek
9. *nesnesiz* Ölü gömülmüş olmak
10. *nesnesiz* Düz bir duruma gelmek, düzleşmek
11. *-le* Cinsel ilişkide bulunmak
12. *nesnesiz* Bir düşüncüyü veya bir öneriyi benimsemek, razı olmak
13. *nesnesiz* Heves etmek, eğilmek
14. *nesnesiz*, *mecaz* Bulunmak, var olmak
15. *nesnesiz*, *teklifsiz konuşmada* Olumsuz veya başarısız bir sonuç almak
16. *nesnesiz*, *halk ağzında* İşsiz kalmak, çalışmamak
17. *nesnesiz*, *argo* Bilerek yenilmek, şike yapmak

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere, **yat-** eylemi, TDK Türkçe Sözlükte birçok anlamda kullanılmaktadır. Bir eylemin yalın hâliyle bunca farklı anlamda kullanımının tespit edilmiş olması, Türkçede eylemlerin yalın olarak veya diğer sözcüklerle bir araya gelerek geçici ya da öznel de olsa yeni bağlam anlamlarına son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, TDK Türkçe Sözlükteki anlamlardan farklı olarak bağlamda

ortaya çıkan edebî eserlerde tespit edilen yeni anlam ve kullanımlar, ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilmiş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Yeni ve Farklı Anlamlar

1. “Ama, Çiçektepe adı çöp bayırlarının haritasına yazılmadan çok önce, anarşist *lafının altına yatan* ve henüz...”

(LT-BKÇM,

109)

Yorum ve Değerlendirme

Yat- eylemi, Latife Tekin’in eserinde, *lafının altına yat-* şeklinde kullanılmıştır. Yeni anlam veya anlam çaları bağlama uygun olarak “*herhangi bir kavramla, sözle veya sıfatla anılmak*”i ifade etmektedir. TDK Türkçe Sözlük’te yer alan anlamlar içerisinde böyle bir anlam veya anlam çaları yer almamaktadır. Edebî eserde tespit ettiğimiz bu yeni bağlam anlamıyla, yat- eylemi TDK Türkçe Sözlükte yeni bir anlam alanına kavuşmuştur.

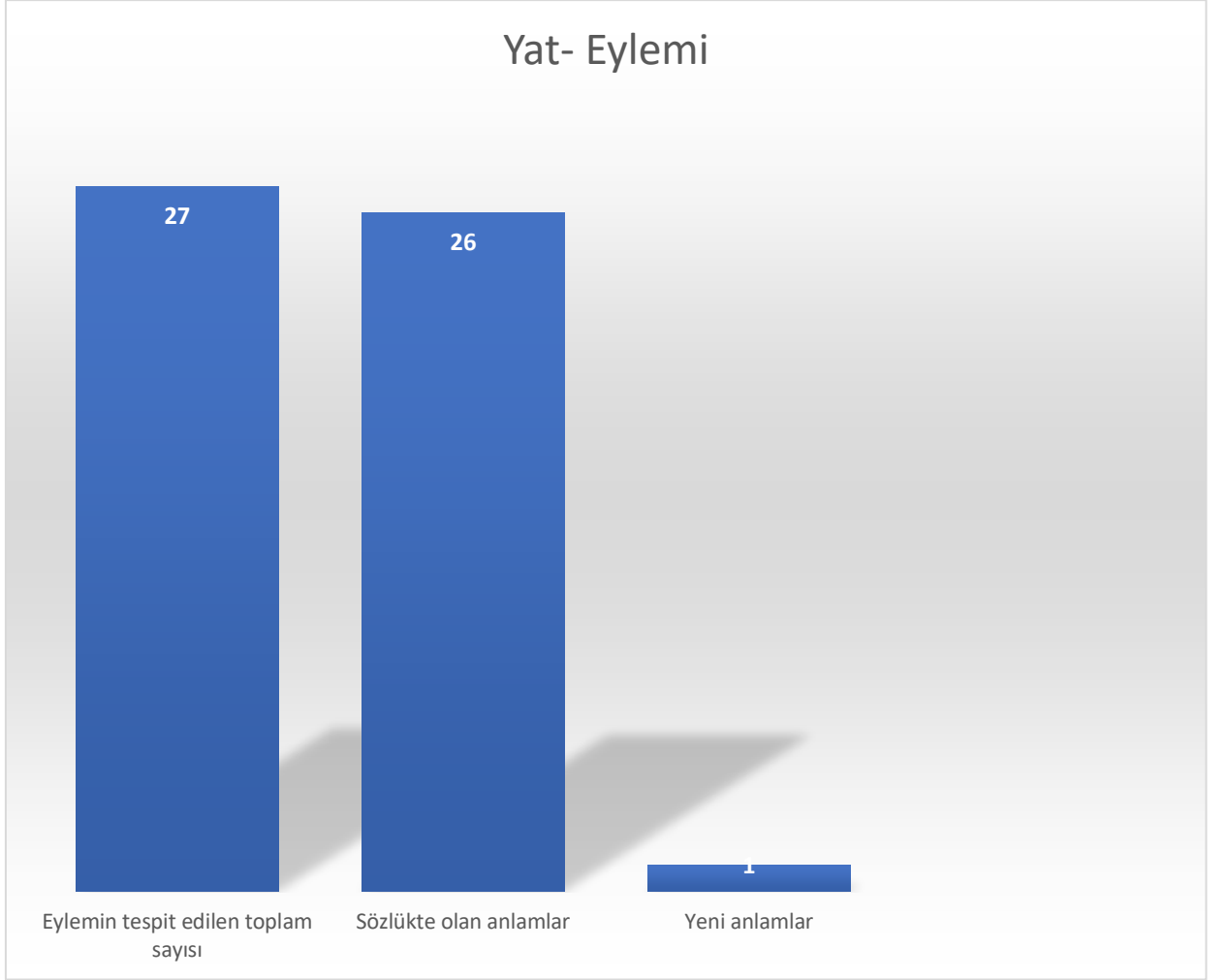
Sonuç ve Değerlendirme

Taradığımız eserlerde **yat-** eylemi geçen 27 tane cümleye rastlanmıştır. Bu cümlelerden 26 tanesi sözlükte vardır. Diğer 1 cümle içerisinde yeni anlamlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın genel amacına uygun olarak çalışmanın başında verilen kaynak eserlerde **yat-** eylemi bütün kullanımlarıyla derlenmiş ve her bir kullanım anlamı tek tek değerlendirilmiştir. Doğal olarak TDK Türkçe Sözlük’te var olan anlamıyla kullanılan cümleler elenmiştir. TDK Türkçe Sözlük’te yer almadığı düşünülen ve bağlama uygun olarak ortaya çıkan yeni anlamlar veya anlam çaları büyük bir titizlikle değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda **yat-** eyleminin TDK Türkçe Sözlükteki tespit edilmiş anlamlarına katkı sayılabilecek yeni, özgün ve farklı 1 bağlam anlamı eklenmiştir.

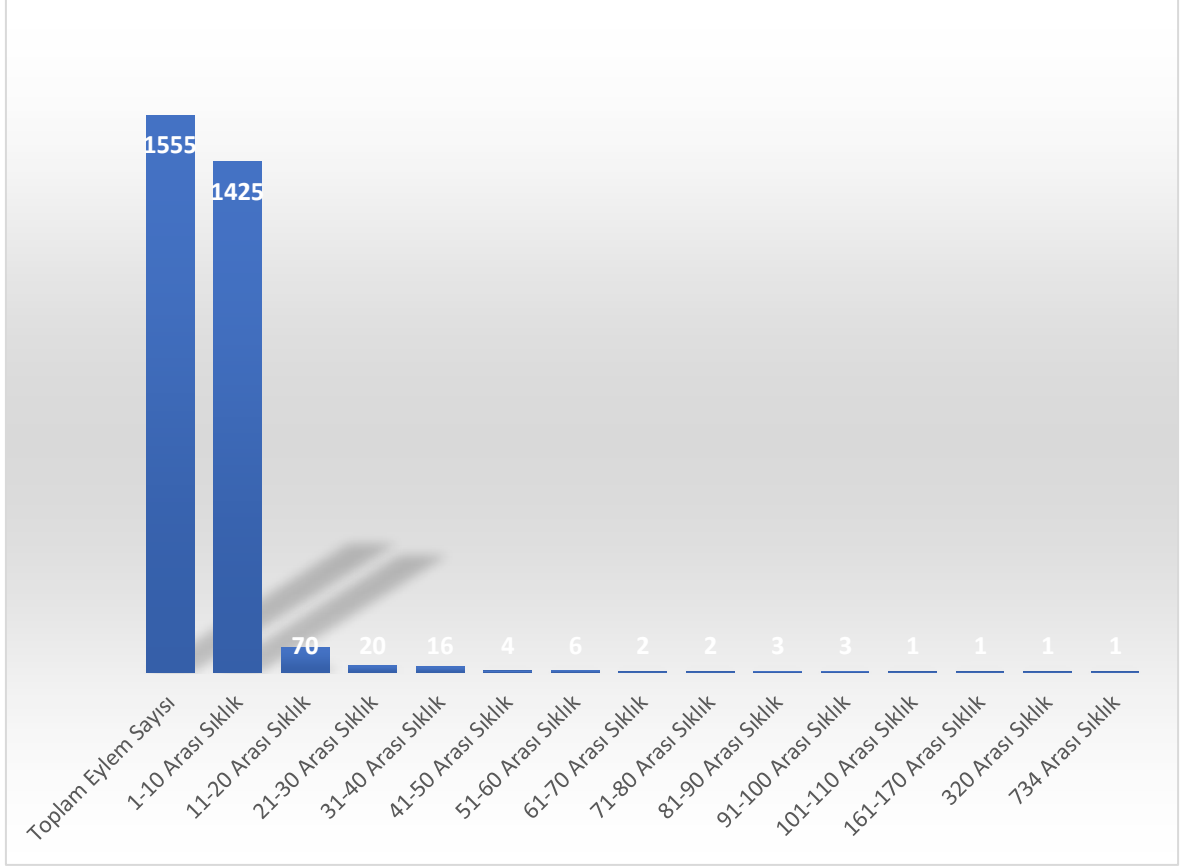
Dil, sözcükler, kalıplar ve cümleler, metin içinde durağan ögeler değildirler. Bu ögeler her an değişime ve başka sözlerle yeni oluşumlara açık hareketli öğelerdir. Bu gerçekliğe uygun olarak sözlerin anlamları da her an değişim ve dönüşüme açıktır. Dolayısıyla yat- eyleminin TDK Türkçe Sözlükteki ve edebî eserlerdeki anlamları dışında gündelik konuşmalarda, halk ağzında ve şiir dilinde çok farklı bağlam anlamları vardır: *Aptala yatmak, Çamura yatmak, Gönlüne yatmak, Kafaya yatmak, Pusuya yatmak, Üstüne yatmak, Yolda (yolcuya) yatmak...* gibi çok sayıda yeni kullanım ve bağlam anlamıyla karşılaşmak mümkündür.

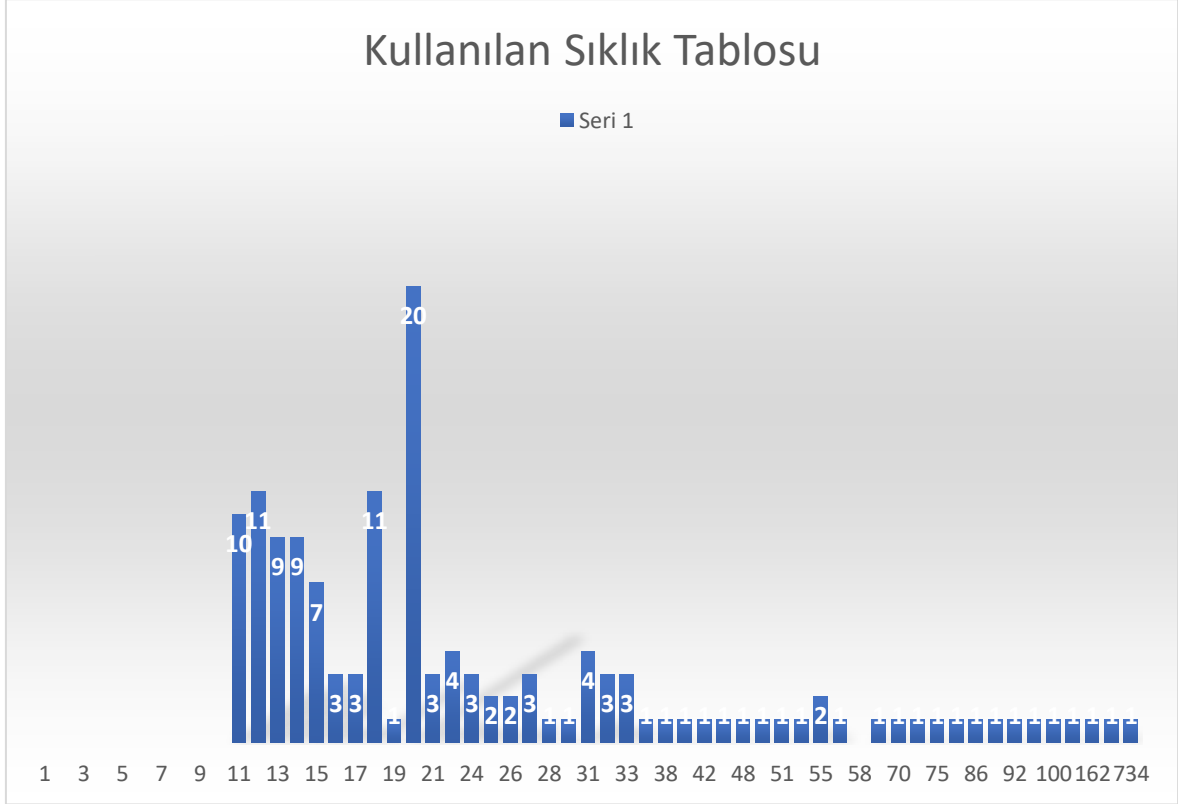
Grafik 37: Yat- eyleminin tespit edilen toplam sayısı, sözlükte olan anlam sayısı ve yeni anlam sayısı

TOPLAM SIKLIK SAYISILARININ SAYISAL VERİLERİ

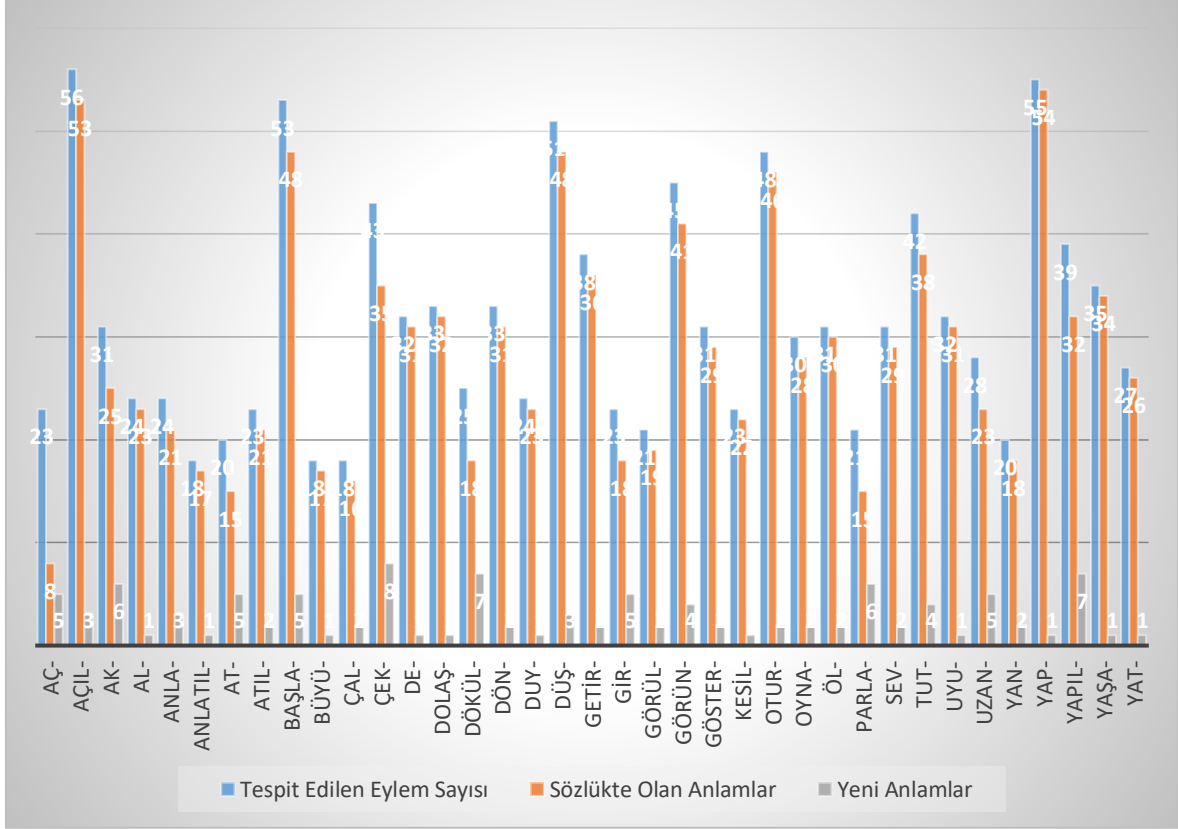
Grafik 38: Toplam Sıklık Sayısı Verileri

KULLANILAN SIKLIK TABLOSU SAYISAL VERİLERİ

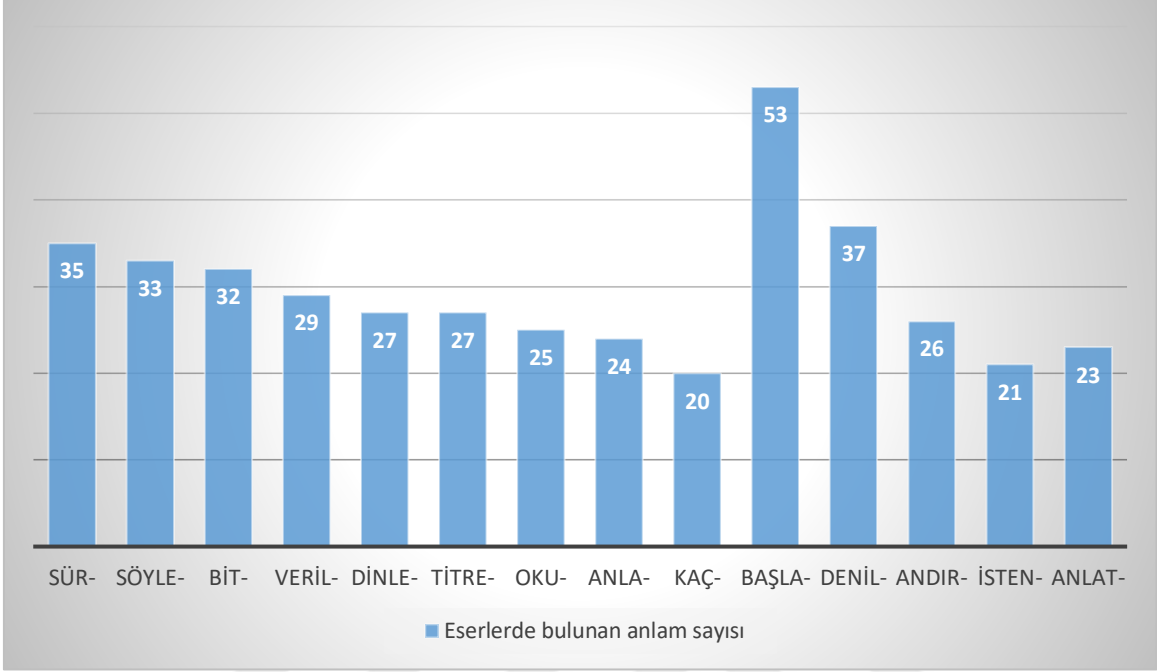
Grafik 39: Kullanılan Sıklık Tablosu (1-10 arasında 1430 eylem olduğu için tabloya eklenmemiştir.)

KULLANILAN 37 EYLEMİN TOPLAM SAYISAL VERİLERİ

Grafik 40: Kullanılan Eylem Listesi

SÖZLÜKTE OLMAYAN YENİ ANLAM BULUNMAYAN 15 EYLEMİN GRAFİĞİ

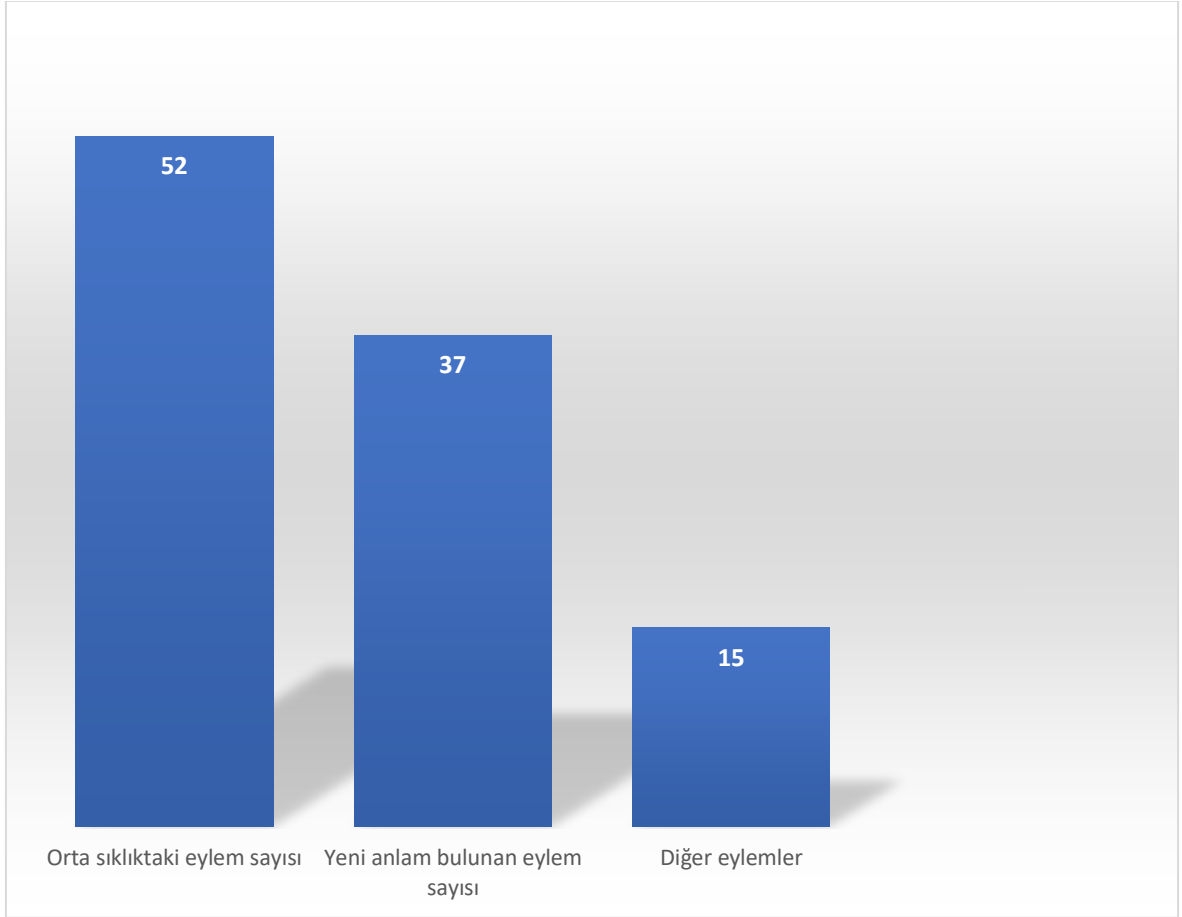

Grafik 41: Sözlükte Olmayan Yeni Anlam Bulunmayan 15 Eylemin Grafiği

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1. Türkçenin söz varlığına çok anlamlılık esasında, yeni bağlam anlamlarıyla katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada, 1910-2017 yılları arasında yayımlanmış olan ve örneklem usulüyle belirlenen toplam 11 adet kitap tarama için seçilmiş, bu kapsamda 2454 sayfa metin taranmıştır.
2. Toplamda {-An} sıfat-fiil ekinin kullanıldığı 1555 eylem içerisinden orta sıklıktan seçilen 52 eylemin geçtiği cümleler çok anlamlılık esasında bağlam anlamlarına göre incelenerek tek tek değerlendirilmiştir.
3. İncelenen 52 eylemin 32'sinde TDK Türkçe Sözlük'te yer almayan yeni anlamlar tespit edilmiştir.
4. Yeni, özgün ve farklı anlam arayışında ele alınan eylemin basit ya da türemiş olmasının, eylemin anlam deltasının genişliğinde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Kök biçimindeki eylemlerin anlam genişlemesine, yeni anlamlar kazanmasına daha açık olduğu ortaya çıkmıştır.
5. Aynı şekilde; kök veya türemiş eylemlerin ses yapıları, söyleyişteki kolaylık ve zorlukları da anlam çerçevesinde etkilidir. Bu yönüyle, söyleyiş kolaylığı olan eylemlerin anlam çalarlarına, yeni anlamlara daha elverişli olduğu tespit edilmiştir.
6. Her bir eylemle ilgili ortaya konulan sonuçlar, kısıtlı kaynaklara dayandığı için, eylemlerin anlam sınırlarını tam olarak ifade ettiği iddia edilemez.
7. Çok anlamlılık ve/veya bağlam anlamları ortaya çıkışında, en önemli etkenlerden birisi de parça-bütün ilişkisinin göz önünde tutulmasıdır.
8. Söz kalıpları ve söz dizimi içinde hiçbir sözcüğün tümüyle eş anlamlı olmadığı ve hatta her bir sözcüğün her yapıda yeni bir anlam çalarına yöneldiği tespit edilmiştir.
9. Çok anlamlılık ve/veya bağlam anlamlarında kimi zaman insandan doğaya, kimi zaman da doğadan insana doğru bir anlam aktarımının gerçekleştiği görülmüştür.
10. Ortaya konan bu çalışma; bundan sonra yapılacak olan çok anlamlılık ve/veya bağlam anlamları çalışmalarında bir model olarak kullanılabilecektir.

İNCELENEN 52 EYLEMİN TOPLAM VERİLERİ

Grafik 42: Toplam veriler

TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER DİZİNİ

A

- ad aktarması (metonymy)
- altanlamlılık (hyponomy)
- anlam alanları (semantic fields)
- anlam bulanıklığı (ambiguity)
- anlam ilişkileri (sense relations)
- anlam (meaning, sense)
- art zamanlı (diachronic)
- anlam çözümlemesi (semantic analysis)

B

- Bağlam (context)
- bilgi (knowledge)
- bulanıklık (vagueness)

Ç

- çağrışımsal anlam (associative meaning)
- çok anlamlılık (polysemy)

D

- değişkenlik (variability)
- dilbilgisel anlam (grammatical meaning)
- dilsel yaratıcılık (linguistic creativity)
- dinleyici (hearer)
- dizim (syntagm)
- dizi (string, sequence)

dizimsel (syntagmatic)

dizisel (paradigmatic)

doğru (fact, truth)

durum (state)

duyu (sense)

düzdeğişmece (metonymy)

E

edimsel (performative)

eğretileme (metaphor)

eşadlılık (homonymy)

eşanlamlılık (synonymy)

eşsesli (synonymy)

eşyazımlı (homographs)

eylem (verb)

G

gerçeklik (realis)

gönderge (reference)

gönderimsel aktarma (referential transfer)

görsel (visual)

gösteren (signifier)

gösterge (sign)

gösterilen (signified)

H

hedef (goal)

İ

ihtiyaç (need)

imgesel (imaginative)

inanç (belief)

K

karşıt anlamlılık (antonymy)

konu (theme)

konusucu (utterer)

kuramsal (hypothetical, speculative)

M

mümkün (problematic, possible)

N

nedensellik (causality)

nesne (thing)

O

olasılık (possibility, potentiality)

Ö

önerme (proposition)

P

parça-bütün ilişkisi (meronymy, partonymy)

S

sınıflandırma (taxonomy)

sonuç (consequent)

soru (interrogative)

söylem (discourse)

sözcükbirim (lexeme)

sözce (utterance)

sözcüksel (lexical)

söz eylem (speech act)

sözlüksel anlam (lexical meaning)

T

tümce (sentence)

V

varsayımsal (assumptive)

Y

yan anlam (connotation)

yalın (assertoric)

yargı (conclusion, judgment)

yüklem (predicate)

Z

zorunlu (obligatory, obligation, apodeictic, necessary)

İNGİLİZCE-TÜRKÇE TERİMLER DİZİNİ

A

ambiguity (anlam bulanıklığı)

associative meaning (çağrışımsal anlam)

antonymy (karşıt anlamlılık)

apodeictic (zorunlu)

assumptive (varsayımsal)

assertoric (yalın)

B

belief (inanç)

C

connotation (yan anlam)

conclusion (yargı)

context (Bağlam)

causality (nedensellik)

consequent (sonuç)

D

discourse (söylem)

diachronic (art zamanlı)

F

fact (doğru)

G

grammatical meaning (dilbilgisel anlam)

goal (hedef)

H

hearer (dinleyici)

hyponymy (altanlamlılık)

homonymy (eşadlılık)

hypothetical (kuramsal)

homographs (eşyazımlı)

I

interrogative (soru)

imaginative (imgesel)

J

judgment (yargı)

K

knowledge (bilgi)

L

linguistic creativity (dilsel yaratıcılık)

lexical (sözcüksel)

lexical meaning (sözlüksel anlam)

lexeme (sözcükbirim)

M

metonymy (ad aktarması)

meaning (anlam)

metaphor (eğretileme)

metonymy (düzdeğişmece)

meronymy (parça-bütün ilişkisi)

N

need (ihtiyaç)

necessary (zorunlu)

O

obligatory (zorunlu)

obligation (zorunlu)

P

polysemy (çok anlamlılık)

paradigmatic (dizisel)

performative (edimsel)

problematic (mümkün)

possible (mümkün)

possibility (olasılık)

potentiality (olasılık)

proposition (önerme)

predicate (yüklem)

partonymy (parça-bütün ilişkisi)

R

realis (gerçeklik)

reference (gönderge)

referential transfer (gönderimsel aktarma)

S

sense (anlam)

semantic fields (anlam alanları)

sentence (tümce)

sense relations (anlam ilişkileri)

semantic analysis (anlam çözümlemesi)

signifier (gösteren)

sign (gösterge)

signified (gösterilen)

synonymy (eşanlamlılık)

synonymy (eşsesli)

syntagm (dizim)

speech act (söz eylem)

speculative (kuramsal)

syntagmatic (dizimsel)

string (dizi)

sequence (dizi)

state (durum)

sense (duyu)

T

taxonomy (sınıflandırma)

thing (nesne)

theme (konu)

truth (doğru)

U

utterer (konuşucu)

utterance (sözce)

V

vagueness (bulanıklık)

variability (değişkenlik)

verb (eylem)

visual (görsel)

KAYNAKLAR

- Agocuk, P. (2014). “Amarcord Filmi Özelinde Göstergebilimsel Film Çözümlemesi ve Anlamlandırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 31, s. 7-18.
- Ahanov, K. (2008). *Dil Bilimin Esasları*, Akt.: Murat Ceritoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akerson, F. E. (2016). *Göstergebilime Giriş*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul.
- Akerson, F. E. (2007). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual, İstanbul.
- Aksan, D. (1989). “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yay.: 338, TTK Basım Evi, Ankara, s. 253-262.
- Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aksan, D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, Multilingual, İstanbul.
- Aksan, D. (2011). *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksan, D. (2012). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksan, D. (2016). *Anlambilim*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Altınörs, A. (2014). *50 Soruda Dil Felsefesi*, 7 Renk Basım Yayın, İstanbul.
- Altınörs, A. (2015). *Dil Felsefesi Tartışmaları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Altuğ, T. (2013). *Dile Gelen Felsefe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Altun, M. (2004). “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Temmuz 2004, Yıl 6, Sayı 21, s. 79-91.
- Alyılmaz, S. (2018). “Türkçede Birden fazla Anlam Ögesiyle (Sentaktik Yolla) Kavramların İşaretlenmesi”, *ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Haziran 2018, s. 11-25.
- Aristoteles (2016). *Retorik*, Çev.: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul:

- Atış, S. M. (2011). *Çağdaş Türk Hikâyesinde Semantik Yapı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. (2014). *Dilbilim El Kitabı*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Badiou, A. (2015). *Model Kavramı*, Çev.: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Bahtin, M. (2016). *Söylem Türleri ve Başka Yazılar*, Çev.: Okan N. Çiftçi, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bakır, K. (2008). “Bir Yöntem Felsefesi Olarak Pragmati(s)iizm: Charles S. Peirce’ün Bilimsel Anlam Kuramı”, *Felsefe Dünyası*, 2008/1, Sayı 47, s. 153-162.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.
- Baranoğlu, Ş. (2011). “Ad Vermede Zıtlık ve Benzerlik”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter 2011, s. 727-738.
- Barut, E., Odacıoğlu, M. C. (2018). “Anlambilim Teorilerindeki Temel ve Yan Anlam Kavramları ve Anlambilim-Çeviribilim İlişkisi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Mart 2018, Yıl 11, Sayı XXXIII, s. 927-943.
- Başkan, Ö. (2006). *Dilde Yaratıcılık*, Multilingual, İstanbul.
- Bayar, N. (2006). *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Baykan, A. (2017). “Türkiye Türkçesinde İsimler Üzerine Bir Çok Anlamlılık İncelemesi”, *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Danışman: Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN, Haziran 2017, Yüksek Lisans Tezi.
- Bayraktar, N. (2014). *Dil Bilimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Berbercan, M. T. (2013), “Kutadgu Bilig’de Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı:24, Kış 2013, s. 83-98.
- Boz, E. (2009). “Sözlükbirimlerin Tanımlamasına Anlambilimsel Bir Bakış”, *Turkish Studies*, Volume 4/4, Summer 2009, s. 172-183.
- Boz, E. (2018). “Türk Dil Bilgisi Terminolojisinde Çok Terimlilik (Çok Adlılık) Sorunu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 7/3, s. 1592-1603.

Büyüktuncay, M. (2014). “Söz Edimleri Kuramı ve Edebiyat: Anlam, Bağlam ve Yinelenebilirlik”, *International Journal of Language Academy*, Volume 2/1, Spring 2014, s. 93-105.

Can, Ö. (2018). *Dilbilim Kuramları*, İthaki Yayınları, İstanbul.

Cansız, S. Ç. (2011). “Ninnilere Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım”, *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall 2011, s. 61-75.

Chomsky, N. (1988). *Language and Problems of Knowledge-Managua Lectures*, MIT Press.

Chomsky, N. (2014). *Dilin Mimarisi*, Çev.: İsa Kerem Bayırlı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Comrie, B. (2005). *Dil Evrensellikleri ve Dil Bilim Tipolojisi*, Çev.: İsmail Ulutaş, Hece Yayınları, Ankara.

Coward, R., Ellis, J. (2008). *Dil ve Maddecilik*, Çev.: Veysel Kılıç, Toroslu Kitaplığı, İstanbul.

Crystal, D. (2015). *Dillerin Katli*, Profil Yayıncılık, İstanbul.

Çağlar, B. (2012). “Bir İletişim Biçimi Olarak Göstergebilim”, *EUL Journal of Social Sciences (III:II) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, s. 22-34.

Çakır, C. (2004). “Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 3, s. 245-255.

Çalışkan, N. (2010). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Söz Varlığını Geliştirme: Kavramsal Anahtarlar Aracılığıyla Deyim Öğretimi”, *Turkish Studies*, Volume 5 / 4, Fall 2010, s. 258-275.

Çalışkan, N. (2013). “Sözcüksel Yan Anlam ve Meslek Adlarındaki Görünümü Üzerine”, *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 324-341.

Çetin, M., Yiğit, M., Karlı, E. (2011). “Dilde Anlam ve Bağlam”, *1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics*, May 5-7 2011, Sarajevo, s. 1368-1372.

Çifci, M., Duran, E., Yalçıntaş, E. (2016). “Tekerlemelerde Kelime ve Değer”, *International Contemporary Educational Research Congress*.

Çifci, M. (1991). “Dil, Kelime, Kavram ve Kültür”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1., Ankara, s. 4-6.

Çotuksöken, Y. (2012). *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul.

Çulha, O. (2011). “Gösterge Bilim (Semiyotik) Tekniği Kullanılarak Kanada Fotoğraflarının İncelenmesi”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 13, s. 409-424.

Deleuze, G. (2015). *Anlamın Mantığı*, Çev.: Hakan Yücefer, Norgunk Yayıncılık, İstanbul.

Demir, Aslan S. (2007). “Türkiye Türkçesi İstek Kategorisine Semantik-Pragmatik Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15 Eylül 2007, Ankara.

Demirci, K. (2015). *Kelime Bilgisi El Kitabı*, Anı Yayıncılık, Ankara.

Demirci, K. (2013). *Türkoloji İçin Dilbilim*, Anı Yayıncılık, Ankara.

Doğan, G. (1991). “Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri ve Edimbilim”, *Dilbilim Araştırmaları*, 1991, s. 79-87.

Dönmez, Demirel Ö. (2014). “Söz Dizimi Anlam İlişkisi Üzerine Yeni Bir Metot Denemesi”, *Turkish Studies*, Volume 9/9 Summer 2014, s. 449-454.

Eco, U. (2006). *Yorum ve Aşırı Yorum*, Çev.: Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Emeksiz, Erk Z. (2008). “Türkçede Kiplik Alamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller”, *Dil Dergisi*, Sayı:141, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008, s. 55-66.

Erol, Arslan H. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Fischer, Roger S. (2015). *Dilin Tarihi*, Çev.: Muhtesim Güvenç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Gedizli, M. (2013). “Türkçede Yardımcı Fiillerin Morfo-Semantiği ve İşlevi”, *Turkish Studies*, Volume 8/13, Fall 2013, s. 897-914.

George, F. H. (1964). *Semantics*, The English Universities Press, London.

Göstergebilim Tartışmaları (2001). Multilingual, İstanbul.

- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim La Semantique*, Çev.: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual, İstanbul.
- Gürçağlar, Tahir Ş. (2014). *Çevirinin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul.
- Güven, Ş. (2013). “Dil, Anlam ve Çokanlamlılık”, *Bilimname*, XXV, 2013/2, s. 69-100.
- Hazar, M. (2013). “Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Bibliyografyası”, *TÜRK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Yıl:1, Sayı:2, s. 137-173.
- Huber, E. (2013). *Dilbilime Giriş*, Yabancıdil Yayınları, İstanbul.
- İnal, K. (2012). *Dil ve Politika*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Jameson, F. (2013). *Dil Hapishanesi*, Çev.: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, M. (1985). *Kültür ve Dil*, 3. Baskı, Dergâh Yayıncılık, İstanbul.
- Kara, M., Teres, E. (2013). “Türkçede Sözvarlığı, Anlam ve Yapıyla İlgili Yeni Gelişmeler”, Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 651-672.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, G. (Eylül 2013). *Anlam*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Karaağaç, G. (2015). *Dil Bilgisi ve Anlam Bilgisi Çözümlemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karadağ, Ö. (2005). “Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2, s. 293-307.
- Karadüz, A. (2009). “Sözlük, Sözcük Anlamı ve Öğrenme Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 4/4 Summer, s. 636-649.
- Karahan, A. (2011). “Ağ Kümesi Adlarının İçerik İlişkisi Üzerine”, *I. Uluslararası Kitle İletişim Araçlarında Türkçenin Kullanımı Bilgi Şöleni*, Kırıkkale, s. 197-206.

Karahancı, İ. (2010). “Türkçe Sözlüklerde Ortak Kavram Alanı Oluşturan Sözcüklerin Tanımlarına Anlambilimsel Bir Bakış”, *TUDOK III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 2010*, Cilt 2, İstanbul, s. 861-866.

Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, Ankara.

Kılıç, V. (2009). *Anlambilime Giriş Temel Kavramlar*, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul.

Kıran, A., Korkut, E., Ağildere, S. (2003), *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual, İstanbul.

Kıran, Z., Kıran, Eziler A. (2013). *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Kocaman, A. (1992). Anlambilim Sorunları, *Dilbilim Araştırmaları*, s. 87-92.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Köktürk, Ş., Eyri, S. (2013). “Dilbilim ve Göstergebilim: Ferdinand De Saussure ve Göstergebilimi Anlamak”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Sayı II, s. 123-136.

König, G. (1985). “Toplum Dilbilimin Tarihsel Dilbilime Katkıları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s. 33-42.

Köseman, Z. (2013). “Ernest Hemingway’in “Satılık Bebek Patikleri: Hiç Giyilmemiş” Adlı Kısa Öyküsünde Çok Anlamlılık”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3), s. 105-116.

Kula, Bilge O. (2012). *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı - I -*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kula, Bilge O. (2012). *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı - II -*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Lazzarato, M. (2016). *Göstergeler ve Makineler*, Çev.: Ferda Nur Demirci, Otonom Yayıncılık, İstanbul.

Lewis, G. (2015). *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu*, Çev.: Mehmet Fatih Uslu, Çeviribilim Yayınları, İstanbul.

Lyons, J. (1977). *Semantics*, Cambridge University Press, London.

- Martinet, A. (1960). *Éléments de Linguistique Générale*, Aktaran: Mehmet Rifat, Sema Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Nida, E. (2003). *Dilbilim Üzerine Tartışmalar*, Çev.: Özcan Başkan, Multilingual, İstanbul.
- Özer, S. (2015). “Türkçede Anlam ve Kavram Terimleri Üzerine / Ogden ve Richards’ın Üçgenine Yeniden Bakmak”, *International Journal of Language Academy*, Volume 3 / 1 Spring, s. 142-158.
- Özezen, Yüceol M. (2013). “Türkiye Türkçesinde Dilsel Göndermeler Üzerine Birkaç Tespit”, *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 759-776.
- Özkan, B. (2004). “Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in “Onikiye Bir Var” Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, s. 167-182.
- Özmkas, U. (2009). “Charles Sanders Peirce’in Gösterge Kavramı”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1, s. 32-45.
- Özsoy, S., Balcı, A., Turan, Deniz Ü. (2012). *Genel Dilbilim-I*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Palmer, F. R. (2001). *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, Çev.: Ramazan Ertürk, Kitâbiyât, Ankara.
- Perrot, J. (2006). *Dilbilim*, Çev.: Işık Ergüden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Radford, A., Atkinson, M., Britain, D., Clahsen, H., Spencer, A. (2009). *Linguistics*, Cambridge University Press, London.
- Richard, M. (2015). *Semantik*, Çev.: Halil Kayıkçı, İtalik Kitapları, Ankara.
- Rifat, M. (2011). *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M. (2014). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1, Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Rifat, M. (2014). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-2. Temel Metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M. (2014). *Göstergebilimin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul.
- Ruhlen, M. (2017). *Dilin Kökeni Ana Dilin Gelişimi*, Çev.: İsmail Ulutaş, Hece Yayınları, Ankara.
- Sakar, E. (2015). “Eski ve Yeni Kelimelerin Semantik Bağlamda Tasnifi ve İzdivacı”, *Yeni Ufuklar*, Sayı 26, Eylül 2015, s. 38-41.
- Saussure, F. (1980). *Genel Dilbilim Dersleri I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Saussure, F. (2014). *Genel Dilbilim Yazıları*, Çev.: Savaş Kılıç, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Sapir, E. (1921). *Language*, Harcourt Brace, New York.
- Searle, J. (2005). *Bilinç ve Dil*, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Sığırcı, İ. (2016). *Göstergebilim Uygulamaları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Soykan, Naci Ö. (2013). “Sözdizim ile Anlambilim Arasındaki Bağlantıya Türkçe Açısından Bir Bakış”, *Kaygı*, 2013/20, s. 139-152.
- Soykan, Naci Ö. (2016). *Felsefe ve Dil-Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul.
- Sözen, E. (2014). *Söylem*, Birleşik Yayınları, Ankara.
- Şahin, E. (2014). “Türkçede Para Birimleriyle İlgili Deyimler ve Bunların Anlam Bilimsel Karşılaştırılması”, *Turkish Studies*, Volume 9/9, Summer 2014, s. 953-968.
- Tan, A. (2015). “Türkçede Ortak Köklü Kelimelerde Anlam Farklılaşması: Tavan ve Taban Örneği”, *Turkish Studies*, Volume 10/4 Winter 2015, s. 865-876.
- Todorov, T. (2016). *Yazın Kuramı*, Çev.: Mehmet Rifat- Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Toklu, O. (2015). *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tökel, D. A. (2002). “Bir Gazel Anlambilimle Nasıl Anlaşılır”, *Dergah Dergisi*, Ağustos 2002, S. 150, s. 10-11-23.

- Türk, V. (2014). “Türkçede Alışmak Anlamalı Kelimeler Yapıları ve Anlam İlişkileri”, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2, Sayı:3, s. 1-5.
- Uçar, A., Kurtoğlu, Ö. (2009). “Eylemlerde Çokanlamlılık: Sözlük Verisinin Derlem Temelli Görünümleri”, *Proje no: BAP-FEF-İDEB (SYA)*, 2009-3, s. 398-410.
- Uçar, A. (2009). “Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı*, Danışman: Doç. Dr. Leyla Uzun, Doktora Tezi.
- Uğur, N. (2007). *Anlambilim*, Doruk Yayımcılık, İstanbul.
- Uçan, H. (2013). *Dilbilim Gösterge Bilim ve Edebiyat Eğitimi*, Hece Yayınları, Ankara.
- Uzun, N. E. (1997). “Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık ve Rol Kuramı”, *Dil Dergisi*, Sayı: 51, Ocak 1997, s. 5-20.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Multilingual, İstanbul.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*,
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.
- Yaman, H., Akkaya, D. (2012). “Dil Bilimin Kelime Öğretimine Açılan Kapısı: Bağlam Türleri”, *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, s. 2599-2610.
- Yaman, E. (1992). “Türkçede Yönverenler”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Dergisi*, S. 2-3, Ocak 1992.
- Yaman, E. (2009). “İstanbul Türkçesi’nden Geriye Ne Kaldı?”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, 08 Ekim 2009, Ankara.
- Yaman, E. (2013). “Türkiye Türkçesinde Güncel Söyleyiş Sorunları ve Dil Yanlışları”, *Türk Dili*, S. 735, Mart 2013.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve Dilbilim*, Hece Yayınları, Ankara.
- Yıldız, M. (2017). *Bilim Dili Bağlamında Dil ve Kimlik*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Yılmaz, M., Temizkan, M. (2013). “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tedavüle Sürülen Banknotların Göstergebilimsel Çözümlemesi”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Sürekli Elektronik Dergi*, Sayı 36, Bahar 2013, s. 86-131.

Yücel, T. (2006). *Göstergeler*, Can Yayınları, İstanbul.

Wollen, P. (2014). *Sinemada Göstergeler ve Anlam*, Metis Yayıncılık, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : SELVİ, Ceren
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi : 01.05.1988
Doğum Yeri : Ankara
Telefon : 05456741988
El-mek : ceren.ybu@gmail.com

Eğitim

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans (Tezli)	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2013
Doktora	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Enstitüsü	2019
Lisans:	Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	2010

İş Tecrübesi

Yıl	Yer	Görev
2011 - Şu an	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2016 Ocak- 2017 Ocak	AYBÜ Dilmer	Okutman

Yabancı Dil

İngilizce

Yüksek Lisans Tezi:

- Selvi, Ceren (2013). Türkiye Türkçesinde Ses Düşmeleri. (Danışman: Prof. Dr. Ertuğrul Yaman). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Doktora Tezi:

- Selvi, Ceren (2019). Türkiye Türkçesinde Eylemler Üzerine Bir Çokanlamlılık İncelemesi. (Danışman: Prof. Dr. Ertuğrul Yaman). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Ankara.

Makale ve Bildiriler

- Selvi, Ceren (2011). Sazın ve Sözü'n Sultanları, Yaşayan Halk Şairleri-VIII, Kazım Dertli (Âşık dertli Kazım), Ceren Kayaselçuk-Meryem Güngören, Editörler: Dr. Fatma Ahsen Turan-Oğuzhan Aydın-Gülşah Gülegül, Gazi Kitabevi.

- _____ (2011). Sazın ve Sözü'n Sultanları, Yaşayan Halk Şairleri-VII, Seyit Ali Akbıyık (Ozan Dergahi), Ceren Kayaselçuk-Seval Can, s. 407 Editörler: Dr. Fatma Ahsen Turan-Özlem Ünalın, Gazi Kitabevi.

- _____ (2013). Türkiye Türkçesinde Ses Düşmelerinin Sebepleri. 6. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 4-7 Aralık 2013, Bursa Uludağ Üniversitesi. (Yayımlanmış Bildiri Metni)

- _____ (2013). Âkif'i Anlamada Ailenin, Muhitin ve Eğitimin Katkılarına Genel Bir Bakış, Mehmet Âkif'i Anlamak, Ed.: Prof. Dr. Ertuğrul Yaman-Doç. Dr. İbrahim Tüzer, s. 225-231, Ankara, TDV.

- _____ (2014). Özkan, Bülent (2011), Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri -Derlem Temelli Bir Uygulama-, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 467 s., ISBN: 978-975-16-2384-3, Dil Araştırmaları, Sayı:14, Bahar 2014, 272-275 ss.

- _____ (2014). Sıradışı Eşdizimlilik: Zaman Sözcüğü Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme, 23-24 Haziran 2014, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul. (Yayımlanmış Bildiri)
- _____ (2014). Tarihî Metinlerin Yayımı Meselesi konulu İç Anadolu Dilcileri Sürekli Çalıştayı, 18-19 Eylül 2014, Erciyes Üniversitesi, Kayseri (Çağrılı Dinleyici)
- _____ (2015). Derleme Sözlüğünde Geçen Zaman Adları. 8. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 15-18 Ekim 2015, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi. (Yayımlanmamış, Sözlü Sunum)
- _____ (2016). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü. Türk Dili Araştırmalarında Yeni Eğilimler Lisansüstü Öğrencileri İçin Yaz Kursu, 22-26 Ağustos 2016 (Doktora Öğrencisi olarak dinleyici ve katılımcı)
- _____ (2017). Peirce'in Göstergebilim Kuramı Işığında Küçük Prens Filminin Analizi. 18. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı, 24-26 Şubat 2017, Adana Çukurova Üniversitesi (Baskıda)
- _____ (2017). Baki'nin Şiirlerinden Peirce'in Göstergebilim Kuramı İle Karakter Çözümlemesi. 9. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 2-4 Kasım 2017, Malatya İnönü Üniversitesi. (Yayımlanmamış, Sözlü Sunum)
- _____ (2017). Kitâb-I Mecnû-I Tercümân-I Türkî Ve Acemî Ve Mugalî Ve Alıntı Sözcükler. Usos 2017 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 18-24 Eylül 2017, İspanya Malaga. (Yayımlanmamış, Sözlü Sunum)
- _____ (2018). Gösterge Bilimsel Açıdan Kuyucaklı Yusuf Okuması, Hece Dergi Susturulamayan Ses Sabahattin Ali Özel Sayısı, Ocak 2018, s. 541-547.

(2018). Kitâb-I Mecnû-I Tercümân-I Türkî Ve Acemî Ve Mugalî Ve Alıntı Sözcükler, Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar III, Ekim 2018, Gece Kitaplığı, s. 675-692.

(2019). Fakirlik Kitabı, Ed.: Emine Gürsoy Naskali, Kutadgu Bilig'de Fakirlik İle İlgili Beyitler, Hande Züleyha Akata-Ceren Selvi, Libra Yayıncılık, s. 73-104.

